

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra teorie kultury (kulturologie)

Diplomová práce

Bc. Lucie Paříková

Revitalizace khmerské kultury

Revival of the Khmer Culture

Praha 2012

PhDr. Václav Soukup, CSc.

*Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Václavu Soukupovi, CSc., za odborné vedení,
podnětné rady a cenné připomínky.*

ABSTRAKT

Lucie Paříková: Revitalizace khmerské kultury

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, katedra teorie kultury (kulturologie),
diplomová práce, 106 stran, 2012

Práce se věnuje problematice khmerské kultury po zhroucení vlády Rudých Khmerů v Kambodži. Předmětem této práce je teoretická analýza revitalizace khmerské kultury po roce 1979 v procesu sociokulturních změn, které v Kambodži nastaly vlivem komunistické revoluce a následné vlády Rudých Khmerů. Průběh revitalizace khmerské kultury je studován především na úrovni sociokulturních regulativů a idejí. Cílem práce je přispět z kulturologické perspektivy k objasnění lokálních procesů sociokulturní změny, kterými Kambodža za vlády Rudých Khmerů prošla.

Klíčová slova: Khmerská kultura, revitalizace, sociokulturní změna, Rudí Khmerové

ABSTRACT

Lucie Paříková: Revival of the Khmer Culture

Faculty of Arts, Charles University in Prague, Department of Cultural Studies, MA Thesis,
106 pages, 2012

This paper is about issues of Khmer culture after the collapse of Khmer Rouge regime in Cambodia. The subject of this paper is a theoretical analysis of revitalization of Khmer culture after 1979 in the process of sociocultural changes that occurred due to communist revolution and subsequent Khmer Rouge rule. The process of revitalization of the Khmer culture is studied mainly on the level of sociocultural regulatives and ideas. The aim of this work is to contribute, from the perspective of culturology, to the clarification of the process of sociocultural change, which Cambodia experienced under the Khmer Rouge rule.

Key words: Khmer culture, revival, sociocultural change, Khmer Rouge

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V..... dne.....

podpis

1	Úvod.....	1
1.1	Předmět, cíl, motivace, metodika	1
1.2	Stručné shrnutí současného stavu zkoumané problematiky	3
2	Náboženský, historický a kulturní vývoj khmerské civilizace	5
2.1	Buddhismus	5
2.1.1	Théravádový a mahájánový buddhismus	6
2.1.2	Cesta k théravádovému buddhismu v Kambodži.....	7
2.2	Etnické složení země	10
2.3	Historický a kulturní vývoj Kambodži	10
2.3.1	Pravěké osídlení	10
2.3.2	Starověké osídlení	14
2.3.3	Středověká knížectví	14
2.3.4	Velkolepá Angkorská říše	16
2.3.5	Postangkorské období	19
2.3.6	Koloniální období	20
2.3.7	Světové války.....	21
3	Politická situace země před revolucí Rudých Khmerů	23
3.1	Padesátá léta - cesta ke kambodžské nezávislosti	23
3.2	Šedesátá léta a radikalizace levice	23
3.3	Sedmdesátá léta a pravicová vláda generála Lon Nola.....	27
4	Revoluce Rudých Khmerů	30
4.1	První fáze komunistické revoluce.....	31
4.1.1	Tajemný Angkar	32
4.1.2	Uzavření se světu	32
4.1.3	Vysídlování a kolektivizace.....	33
4.1.4	Restrukturalizace zemědělství, kolektivizace	39
4.1.5	Individualismus versus kolektivismus	40
4.2	Druhá fáze komunistické revoluce	41
4.2.1	Vnitrostranické čistky	41
4.2.2	Tuol Sleng.....	43
4.3	Politická vize Rudých Khmerů.....	45
4.3.1	Záměrné pustošení měst	46
4.3.2	Zrušení peněz.....	47

4.3.3	Třídění obyvatel	47
4.3.4	Vesnické komuny	49
4.3.5	Teze otrokářského státu	50
4.4	Sociokulturní změny za vlády Rudých Khmerů	52
4.4.1	Osud kulturních symbolů a památek	52
4.4.2	Náboženství	53
4.4.3	Rodina a děti	54
4.5	Saloth Sar alias Pol Pot	55
4.6	Ideové zdroje komunistické vize Rudých Khmerů	57
4.7	Zhroucení uzavřeného světa	58
5	Osvobození Kambodži od Rudých Khmerů	60
5.1	Vietnamská invaze	60
5.2	Postavení Rudých Khmerů po svržení jejich režimu	61
5.3	Mírová jednání	63
5.4	Mise OSN	63
5.4.1	Svobodné volby	65
5.4.2	Repatriace utečenců	65
6	Revitalizace buddhismu	66
6.1	Buddhismus po roce 1979	67
6.2	Obnova klášterů, chrámů a pagod	69
6.3	Obnova sanghy	70
6.4	Obnova mnišského vzdělávání	72
6.5	Deklarace buddhismu jako státního náboženství	73
6.6	Obnova buddhistických institucí	73
6.7	Postavení žen v rámci kambodžské mnišské komunity	74
6.8	Maha Ghosananda	75
7	Revitalizace kulturního dědictví v rámci činnosti neziskových organizací	77
8	Revitalizace klasického khmerského umění	79
8.1	Klasické khmerské umění a jeho úpadek za vlády Rudých Khmerů	79
8.2	Klasický tanec/královský balet	80
8.3	Tradiční mužský tanec v maskách	82
8.4	Loutkové stínové divadlo	82
8.5	Činnost kulturních institucí	83

8.6	Činnost neziskových organizací	84
9	Revitalizace písemnictví	86
10	Revitalizace školství.....	90
10.1	Tradicionalismus versus modernizace.....	90
10.2	Krise školství v době vlády generála Lon Nola.....	91
10.3	Eliminace školství v rámci revoluce Rudých Khmerů.....	91
10.4	Obnova vzdělávacích institucí po pádu režimu Rudých Khmerů.....	92
10.4.1	Vietnamizace školství.....	93
10.4.2	Devadesátá léta – Kambodža se otevírá Západu.....	94
10.4.3	Současná situace školství.....	95
11	Závěr.....	99
	Použitá literatura	102
	Seznam obrázků	106

1 ÚVOD

1.1 Předmět, cíl, motivace, metodika

V této práci se budu zabývat problematikou khmerské kultury po zhroucení vlády Rudých Khmerů v Kambodži. Předmětem této práce je teoretická analýza revitalizace khmerské kultury v procesu sociokulturních změn, které v Kambodži nastaly vlivem komunistické revoluce a následné vlády Rudých Khmerů. Průběh revitalizace khmerské kultury bude zkoumán především na úrovni sociokulturních regulativů a idejí.

Pro toto téma jsem se rozhodla na základě téměř dvouměsíční cesty po jihovýchodní Asii. Na přelomu roku 2009/2010 jsem navštívila Kambodžu, Laos, Thajsko, Malajsii a Singapur. Nejsilněji na mne zapůsobil právě pobyt v Kambodži. O nedávné tragické historii této země spojené s vládou Rudých Khmerů jsem před samotnou cestou měla jen povrchní povědomí, ovšem poté, co jsem vkročila na území Kambodži, se mě zmocnil pocit, že ji cítím na každém kroku. Kambodža na mě působila jako chudá země, ovšem s cenným odkazem mocné středověké khmerské říše, na níž jsou dnešní Khmerové hrdí. Lidé byli vždy usměvaví, ale za jejich úsměvy se dala tušit trpká zkušenost. Zajímalo mě, jaký dopad měla komunistická revoluce v Kambodži na kulturu. Během této revoluce došlo k zásadnímu přerušení kulturní kontinuity, a mě zajímalo, jakým způsobem lze tuto kulturu revitalizovat. Revitalizaci chápu jako proces znovuoživení něčeho, co má blízko k zániku.

Pro práci jsem zvolila metodu teoretické analýzy. Pro pochopení událostí, které se v druhé polovině 70. let v Kambodži udály a jež vedly k tak rychlým a zásadním sociokulturním změnám, je dle mého názoru důležité usilovat o integrální přístup a analyzovat zkoumanou problematiku v širším kulturním kontextu. Nejprve se tedy budu zabývat tím, jak se khmerská společnost zformovala a jak probíhal její historický, náboženský a sociokulturní vývoj. Pro pochopení kulturních procesů se také zaměřím na politické dějiny země a popíši základní sociální pozadí, z něhož se hnutí Rudých Khmerů zrodilo. Následně se budu věnovat samotné revoluci Rudých Khmerů, přičemž se zaměřím na proces sociokulturních změn, ke kterým v Kambodži došlo vlivem komunistické revoluce Rudých Khmerů. Následovat bude analýza průběhu revitalizace khmerské kultury po svržení režimu Rudých Khmerů. Zaměřím se především na sociokulturní regulativy a ideje.

Rudým Khmerům se podařilo rozbít mechanismy, jimiž každá společnost přenáší své hodnoty. Dokázali smazat společnou vzpomínku obyvatelstva a vytvořit společenství bez vztahu k minulosti. Byla zničena po staletí se tvořící sociální struktura, aby byly úplně vykořeněny všechny místní vztahné body. Došlo k narušení sociální tkáně khmerského národa a k nenapravitelným ztrátám v oblasti kultury. Cílem revoluce Rudých Khmerů byla kulturní, společenská i ekonomická uniformita a výsledkem pak národ bez dějin, kultury a historických památek. Z hlediska teorie kultury v Kambodži za vlády Rudých Khmerů došlo jak k endogenní, tak i k exogenní kulturní změně. Endogenní kulturní změna je procesem „...vzniku, transformace nebo zániku kulturních systémů (nebo jejich částí), které proběhly prostřednictvím inovace – objevů a vynálezů realizovaných uvnitř dané kultury.“ (Soukup, 2005, str. 644). Rudí Khmerové v Kambodži provedli především endogenní kulturní změny, neboť zavedli inovace, které vznikly uvnitř této společnosti. Zároveň ale došlo i k exogenní kulturní změně, kterou lze definovat jako „... proces vzniku, transformace nebo zániku kulturních systémů (nebo jejich částí), které proběhly v důsledku kontaktu s jinou kulturou – prostřednictvím kulturní difuze nebo migrace obyvatelstva.“ (Soukup, 2005, str. 644). V Kambodži došlo také ke změnám, které vznikly prostřednictvím kulturní difuze, neboť Rudí Khmerové se inspirovali cizími ideologickými systémy jako je stalinismus, maoismus, či ideály Velké Francouzské revoluce. Tato práce si klade za cíl přispět z kulturologické perspektivy k objasnění lokálních procesů sociokulturní změny, kterými Kambodža za vlády Rudých Khmerů prošla.

Z hlediska kulturologie na kulturu nahlížíme jako na „...systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti.“ (Soukup, 2011, str. 666). Kulturologie se zabývá analýzou kultury na třech úrovních. **Jednak** studuje generickou kulturu jako univerzální rodový znak, který je nezávislý na genetické dědičnosti a jímž se *Homo sapiens* odlišuje od subhumánních bytostí. V tomto smyslu jde o univerzální lidskou schopnost předávání kulturních artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí, díky které dochází k zajištění kulturní kontinuity. Kultura pomáhá člověku v adaptaci na vnější prostředí.¹ Studium generické kultury se zabývá například biokulturologie či filozofie člověka a kultury, které tvoří základní disciplíny obecné kulturologie. **Za druhé** je to analýza konkrétních sociokulturních systémů, jejich kultur, subkultur a kontraktur, které se

¹ Více o kultuře v atributivním smyslu pojednává Soukup (2011, str. 669-670).

nacházejí v určitém čase a prostoru. Zásadní je zde přístup kulturního relativismu, tedy předpoklad, že „... jednotlivé kultury představují jedinečné a neopakovatelné sociokulturní systémy, které je možné popsat a pochopit pouze v kontextu jejich vlastních hodnot, norem a idejí.“ (Soukup, 2011, str. 695), a také přijetí faktu plurality kultur. Generická kultura se projevuje nesmírně variabilně v rámci lokálních kultur. Kulturní variabilita je patrná právě v tom každém odlišném způsobu života různých skupin lidí. Výzkum kultury v tomto distributivním smyslu² sdílí celá řada disciplín (např. sociální a kulturní antropologie, sociologie kultury, archeologie, kulturní ekologie aj.) a je klíčový i pro tuto práci. **Třetí** úroveň studia kultury probíhá na úrovni jednotlivce. Výzkumy této tzv. „osobnostní kultury“³ se zabývají analýzou mechanismů, které pomáhají člověku v osvojování si kultury v procesu socializace a enkulturace. Kultura je zde determinantou lidské osobnosti a v tomto smyslu se jí zabývá především psychologie kultury.

Specifičnost kulturologie tkví v integrálním přístupu ke všem těmto třem tradičně izolovaně zkoumaným oblastem kultury. Mezioborový přístup je pro kulturologii zásadní, neboť respektuje vícerozměrnost zkoumané reality. Kulturologie vytváří bázi pro integraci věd o člověku, společnosti a kultuře. Také tato práce zkoumá poznatky z několika oborů jako je antropologie, sociologie, historie, ekologie, psychologie aj.

1.2 Stručné shrnutí současného stavu zkoumané problematiky

Tato práce čerpá z primárních pramenů převážně anglicky psaných textů včetně odborných článků, ale i z českých překladů anglických děl. O khmerské kultuře z různých úhlů pohledu píše mnoho badatelů. Ze západních autorů, kteří se Khmery v současnosti zabývají, je třeba zmínit především historika **Davidu Chandlera**, který se zabývá moderní historií Kambodži, dále **Iana Mabbetta**, který se zaměřuje na dějiny buddhismu. Téma buddhismu ve svých pracích také zkoumají americký antropolog **Stephen Asma** nebo anglický badatel **Ian Harris**. Tématem kulturní identity a oblastí jihovýchodní Asie se zabývá americká kulturní antropoložka **Judy Ledgerwood**. Z českých badatelů, kteří se zabývají

² Více o kultuře v distributivním smyslu pojednává Soukup (2011, str. 670-672).

³ Více studiu kultury na úrovni jednotlivce pojednává Soukup (2011, str. 673-675).

Khmery, je třeba zmínit etnologa **Miroslava Nožinu**, který se zabývá etnickou problematikou jihovýchodní Asie.

2 NÁBOŽENSKÝ, HISTORICKÝ A KULTURNÍ VÝVOJ KHMERSKÉ CIVILIZACE

Kambodža je stát s bohatou historií – archeologické doklady potvrzují vznik starověkého městského osídlení již ve 4. století před naším letopočtem a první písemné doklady sahají do 9. století našeho letopočtu. V době mezi 11. až 13. stoletím n.l. dochází k největšímu rozkvětu mocné Angkorské říše, jejíž chrámový komplex Angkor byl sídlem středověkých khmerských králů a dodnes je jedním z největších chrámových komplexů světa a patří mezi pozoruhodné klenoty Asie. V době jeho největší slávy byla Kambodža obrovskou a bohatou mocností, která vojensky, ekonomicky, nábožensky i politicky výrazně ovlivňovala i okolní státní útvary. Buddhistická víra, která dnes v kambodžské společnosti dominuje, se prosadila ve středověku. Historicky jí ale předcházely hinduismus a animismus.

2.1 Buddhismus

Zamyslíme-li se nad khmerským královstvím a jeho kulturou z historické perspektivy, je nezbytné věnovat pozornost buddhismu, který výrazně ovlivňoval způsob života lidí na úrovni jak sociokulturních regulativů (obvyčejů, mravů, zákonů, tabu), tak na úrovni idejí (kognitivních a symbolických systémů).

V rámci buddhismu vzniklo mnoho buddhistických škol, výkladů a odnoží. Obecně jej lze rozdělit na dva základní směry, *théravádový* a *mahájánový buddhismus*. Všechny buddhistické směry spojuje historická postava indického prince *Gautámy Siddhárthy* z kmene Sákjů, který se narodil v 6. století př.n.l. v Lumbíní v Nepálu, poblíž hranice s Indií. Až do svých 29 let žil bezstarostným životem, ze kterého jej vytrhlo setkání se stářím, nemocí a smrtí. Tehdy opustil královskou rodinu, stal se potulným filosofem, jogínem, řeholníkem i asketou. O šest let později došel dokonalého osvícení. Jeho uvědomění, že v životě se nelze vyhnout strasti a utrpení, jej dovedlo k probuzení. Pochopil, jaká cesta vede k vysvobození. Své etické a filosofické učení Buddha shrnul do *dharmy*. Podstatou *dharmy* a vůbec základem buddhismu, který je společný všem jeho směrům, je víra ve čtyři vznešené pravdy, které se Gautámovi zjevily, zatímco meditoval pod stromem: (1) celý život je *duhkha*, strast či utrpení; (2) veškeré utrpení je způsobeno lpěním na *tršna*, žízeň, chtivost, touha; (3) pokud se člověk oprostí od svých tužeb, zbaví se utrpení a dosáhne *nirvány*; (4) pokud člověk dodržuje zásady ušlechtilé osmidílné stezky *arjášťángikamárga*, může se od tužeb oprostit, a sice

prostřednictvím *samádhi* (soustředění), *pradžña* (vědění) a *śíla* (mravní kázeň, ctnost, čistota charakteru). Hlavní podstatou osmidílné stezky je střídmost ve všech věcech (tzv. střední cesta), která člověku pomáhá zbavit se všech jeho trýznivých tužeb. V neposlední řadě všichni buddhisté zdůrazňují pomíjivost všech věcí a jejich vzájemnou provázanost (Asma, 2006, str. 22-23).

2.1.1 Théravádový a mahájánový buddhismus

Théravádový buddhismus je oficiálním náboženstvím jihovýchodní Asie,⁴ proto se mu také někdy říká jižní buddhismus a praktikuje jej zde přes 125 milionů lidí. Théravádový buddhismus patří k nejstarší buddhistické tradici, která někdy bývá nepřesně označována jako *hínajána* („malý vůz, nižší méněcenná cesta či dráha“), je stará přes 2 500 let a je její jedinou přeživší školou⁵. Tato nejstarší tradice buddhismu byla hanlivě pojmenována *hínajánou* až vůdci nového buddhistického hnutí (*mahájána* - „velký vůz, velká dráha, vyšší cesta k osvícení“), kteří sami sebe považovali za pokrokové a vymezovali se vůči přísné disciplíně hlavní konzervativní skupiny žáků. Označit dnešní *théravádu* za *hínajánu* by však bylo nepřesné, protože *hínajána* už dávno zanikla a takto nelze dnes označit žádnou formu živého buddhismu (Thera, 1995, str. 16). I přesto dodnes někdy bývá mylně ztotožňována s dávno zaniklou *hínajánou* z doby před 2000 let.

Théraváda je učením *théravádinů*, starších Buddhových žáků, které je zachyceno v kánonu *Tipitaka* („Tři sbírky Buddhova učení“) a zaznamenáno v jazyce páli. Jádrem *théravády* nejsou výhradně jen Buddhovy myšlenky, ale také výklad jeho hlavních žáků i pozdějších komentátorů (Buddhaghósa, Dhammapála aj.) (Thera, 1995, str. 14).

Mahájánový buddhismus je mladším buddhistickým směrem, který vznikl až po Buddhově smrti, kdy si jeho žáci vytvořili odlišné formulace dharmy. Její stoupenci hovořili o podřadnosti duchovní úrovně těch, kdo byli zastánci přísné disciplíny. Sami sebe považovali za pokrokovější učitele a konzervativní mnichy za zaostalé. Tak vznikla přezdívka *hínajány*. Svůj systém výkladu buddhismu nazvali *mahájánou* („velký vůz, velká cesta, velká dráha, vyšší cesta k osvícení“) a své posvátné texty zaznamenávali v sanskrtu.

⁴ Konkrétně jde o Thajsko, Barmu, Kambodžu a Laos, dále je praktikován především na Šrí Lance a v Bangladéši. Pozn. autorky.

⁵ Další její směry, dnes již neexistující, byly sarvástiváda a sthaviraváda. Pozn. autorky.

Rozlišování na *théravádu* a *mahájánu* je založeno téměř výlučně na jazyku, jímž jsou psány svaté texty, a na rozdílech v dogmatice. Zastánci obou směrů k sobě byli kritičtí navzájem. Jedním z hlavních rozdílů mezi *théravádou* a *mahájánou* je, že *théraváda* uznává Buddhu jen jako učitele, ale *mahájána* jej chápe jako absolutní božstvo. Dalším výrazným rozdílem je otázka osvícení. *Théraváda* spojuje existenci bódhisattvy (ten, který usiluje o nejvyšší osvícení) jen s historickou postavou Buddhy, *mahájána* vytváří v bódhisattvovi i ideál světce, který se dobrovolně zříká dosažení nirvány, protože chce pomoci ostatním a tomuto cíli obětuje i své vlastní spasení. Théravádinští mniši věří, že žákovo osvícení je dosažitelné ještě za jeho života dodržováním ušlechtilé osmidílné stezky ctnosti, kontemplace a vysvobození cestou osvícení (dosažení nibbány). *Mahájána* tento ideál odmítá a říká, že cílem lidského snažení je ideál buddhovství, plně osvíceným buddhou se může stát každý. Stoupenci *mahájány* se sami považují za potencionální buddhy, či bódhisattvy. Dále také platí, že *théraváda* zastávala přísnou disciplínu, zatímco *mahájána* byla dle svých stoupenců pokrokovější (Bečka, 2005, str. 245). *Mahájána* odmítá uznat za nejvyšší ideál, aby uředník získal osvícení už v tomto životě, a prohlašuje za něj buddhovství pro všechny. Je třeba dodat, že v Kambodži existuje zásadní rozdíl mezi filosofickým buddhismem mnichů a lidovým buddhismem prostoupeným prvky hinduismu a animismu. Většina laických věřících si osvojila jen velmi skrovné znalosti buddhistické filosofie a dogmatiky.

2.1.2 Cesta k théravádovému buddhismu v Kambodži

V Kambodži se 90% obyvatel hlásí k théravádovému buddhismu (Bečka, 2005, str. 245). Zbýlých 10% praktikuje islám, křesťanství či animismus. Buddhistická tradice je v jihovýchodní Asii až středověkou záležitostí, neboť buddhismus v Kambodži zakořenil teprve ve 13. století, a to nejprve ve formě *mahájány*, kterou praktikoval král *Džajavarman VII.*, jeden z nejvýznamnějších budovatelů chrámového komplexu v Angkoru, a později théravády. Théravádový buddhismus byl od té doby státním náboženstvím až do éry Pol Pota. Historicky však buddhismu předcházela starší duchovní tradice hinduismu (respektive bráhmánismu), který do jihovýchodní Asie pronikl v době upanišad, tedy přibližně v době mezi 900 až 200 lety př.n.l. V Kambodži se buddhismus s hinduismem vzájemně toleroval a mísil. Ani bráhmánismus však nebyl původní duchovní tradicí v oblasti dnešní Kambodži. Tradiční a historicky nejstarší duchovní vírou byl animismus. Jistou zvláštností buddhismu v jihovýchodní Asii je, že se nikdy zcela nevymanil z vlivu hinduismu a animismu a důkazy této symbiózy jsou patrné na každém kroku. Příkladem mísení bráhmánismu s animismem je

obrazové ztvárnění boha Šivy. Obvykle je Šiva znázorňován jako mnohoruké stvoření, ovšem v jihovýchodní Asii má téměř výhradně podobu *lingamu* - gigantického penisu. Obyvatelé jihovýchodní Asie do dnešních dnů uctívají velice starou formu falického kultu. *Lingam* představuje tvůrčí sílu, mužskou obdobu kultu plodnosti. Ženy se k němu obracejí s prosbou, aby jim zajistil zdraví v době těhotenství či aby se jim narodil syn. Také rybáři a zemědělci se k němu obracejí, a sice s prosbou o zajištění dobrého úlovku či hojné úrody (Asma, 2006, str. 84). Na sošky *lingamu* v nejrůznějších velikostech může člověk narazit ve skalních převisích na plážích nebo v jeskyních. Vedle každé sošky *lingamu* je obvykle vidět i *jóni* – ženský falický symbol ve tvaru čtyřhranné nádoby s otvorem na jedné straně. *Lingam* a *jóni* jsou také k vidění na oltářích v chrámovém komplexu Angkor (Asma, 2006, str. 87).

Nepřehlédnutelným symbolem animistické víry jsou miniaturní dřevěné domečky (*saa phra phum*) pro duchy, které stojí přibyté na podstavci nejrůznější délky. Uvnitř těchto domečků jsou umístěny malé figurky, které se starají o ducha, jenž uvnitř něj přebývá. Dále jsou to pečlivě naaranžované obětiny, které slouží k udobření těchto duchů. Obětují se jim vonné tyčinky, jídlo či pití, květiny nebo cokoli vzácného. Americký antropolog Stephen T. Asma (2006) uvádí, že nejraději mají whisky. Tyto domečky jsou umístěné snad před každým obydlím či obchodem a to proto, aby duchy kultu *neak ta* a *phi* drželi uvnitř a lidské obydlí tak bylo uchráněno před nemocemi a zlými úmysly duchů. Provázanost animismu s buddhismem je tak přirozená, že dokonce i buddhistické pagody mívají domečky pro duchy, kam jim mniši ukládají obětiny (Asma, 2006, str. 89-90).

Obrázek 1: Domeček pro duchy *san phra phum*

Zdroj: Archiv autorky

Zejména na kambodžském venkově je ještě dnes poměrně patrné prostupování reálného „rozumového“ světa magií – světem pověr obývaným příšerami a démony. V tomto smyslu Kambodža ještě donedávna byla a do jisté míry stále je svým vnímáním světa středověká. Každá vesnice měla svou *ap* (čarodějnici) a *k'ruu* (léčitele). Ve vesnici nescházel *neak ta* – dobrý duch předka, který vesnici chránil a sídlil v nějakém kameni či starém stromě, kam mu Khmerové pravidelně ukládali obětiny jako kadidlo a navoněnou vodu. Na souvislost sociokulturního prostředí, ve kterém vyrůstal *Saloth Sar*, budoucí vůdce komunistické Kambodži, upozorňuje historik Philip Short (2005), který říká, že právě skrze tyto příběhy se *Saloth Sar* seznámil s morálními principy théravádového buddhismu, který učí, že odplata za zlé činy i odměna za ty dobré bude v nekonečném cyklu znovuzrození následovat nikoli v tomto, ale v některém z příštích životů. Na rozdíl od pohádek jiných národů, kde je poctivost odměněna a zlo potrestáno, khmerské pohádky představují první seznámení s nespravedlností světa dospělých. Zloději se vyhýbají trestu a žijí šťastně až do konce života, nevinní končí na popravišti za něco, čeho se nedopustili. Ničemnost je v pořádku, dokud se vyplácí a proradnost je svým způsobem obdivována. Je to svět, kde je čestné jednání předmětem výsměchu a na dobrotu je pohlíženo jako na hloupost. V khmerských pohádkách není místo pro soucit (Short, 2005, str. 37).

2.2 Etnické složení země

Podle informací z roku 2010 žije v současné Kambodži téměř 14,5 milionu obyvatel.⁶ Více než 90% veškerého obyvatelstva tvoří Khmerové, zbytek pak menšiny Vietů, Číňanů, Laoů, Thajů, Čamů a tzv. horských Khmerů, kteří tvoří nepříliš početné etnikum obývajících okrajové a těžko přístupné oblasti hor, náhorních planin a džunglí. Už v době bronzové obývali centrální oblasti Indočíny mon-khmerské kmeny. Z nich se v průběhu prvního tisíciletí př.n.l. zformovali jak nížinní Khmerové, s jejich starověkými státy a dynastiemi, tak i horští Khmerové, roztrženi do desítek malých polokočovných skupin. Dnes žijí především v severní a severovýchodní Kambodži. Dle vládních údajů jich je 75 – 80 000, hovoří 26 jazyky, zpravidla více či méně příbuzných khmerštině. Pouze šest z těchto skupin má dnes nad 10 000 příslušníků, ostatní jich mají méně než 3000 (Nožina, 1999, str. 133). Většina z nich vyznává buddhismus, silně ovlivněný animismem. Největší a nejrozšířenější jsou *Kuajové*, naopak k té nejméně početné skupině patří *Suotové*. Dále jsou to například *Mnogové*, *Stiengové*, *Tampuanové* či *Džarajové*. Ve srovnání s nížinnými Khmery se vyznačují podsaditou postavou, hustými přímými vlasy a různými odstíny pokožky – od světle skořicové po téměř černou. Jejich příbuzenské svazky často nesměřují do vnitrozemí Kambodži, ale přes hranice do hor jižního Laosu a Vietnamu. Území, které obývají v Kambodži, totiž tvoří výběžek etnického celku, jehož většina žije v horách sousedního Vietnamu. Pojí je s nimi množství vzájemných vazeb přes příbuzenské, obchodní a jiné. V důsledku izolovaného života v džungli a desítek let války se o nich ví málo (Nožina, 1999, str. 138).

2.3 Historický a kulturní vývoj Kambodži

2.3.1 Pravěké osídlení

2.3.1.1 Doba kamenná

Podle archeologických nálezů byla oblast pevninské jihovýchodní Asie osídlena už v prehistorickém období, tedy již od doby kamenné. Před více jak milionem let pevninskou část jihovýchodní Asie obýval *Homo erectus*. Na řadě míst v samotné Kambodži byly

⁶ Přesné číslo z roku 2010 je 14 494 000 obyvatel (*Ministerstvo zahraničních věcí České republiky*).

doloženy oblázkové kultury doby kamenné⁷, jejichž stáří bylo odhadnuto na 600 000 let, avšak srovnatelné nálezy v severním Thajsku jsou považovány za ještě starší. Přímo v Kambodži jsou archeologické průzkumy prováděny zatím jen velice pozvolna, a tak lze o přítomnosti pravěké lidské kultury v samotné Kambodži usuzovat především na základě objevů v okolních zemích regionu. Přibližně před 60 000 lety byl *Homo erectus* nahrazen člověkem moderního typu – *Homo sapiens sapiens*. V pevninské oblasti jihovýchodní Asie byly nalezeny četné pozůstatky kultur mladší doby kamenné, souhrnně označované jako *hoabinhská kultura*, nazvané podle významných nalezišť v severovietnamské provincii Hoa Binh,⁸ z nichž ty nejstarší pocházejí z doby před 11 000 let př.n.l. a vyskytují se až do zavedení rýžového zemědělství v době před 3 000 let př.n.l. Stopy této kultury jednoduchých lovecko-sběračských společenství v Kambodži byly nalezeny v jeskyni *Laang Spean* v severozápadní části země⁹. Bylo zjištěno, že tato lokalita byla osídlena téměř 8 000 let, neboť nejstarší kulturní vrstva je datována do doby přibližně 6 800 let př.n.l. Poslední osídlení bylo datováno do 9. st.n.l.¹⁰

Velkým zvratem ve způsobu života lidských populací byla *neolitická revoluce*, která vedla k usedlému způsobu života. Člověk nemusel putovat za potravou, choval domácí zvířata, věnoval se zemědělství, zakládal vesnická osídlení, populace rostla, rozvíjela se nejrůznější řemesla a také umění. Na území dnešní Kambodži, na náhorní plošině Khorat v oblasti jezera Tonle Sap a v deltě Mekongu byla doložena neolitická kultura zemědělců, jejíž stáří je datováno do doby 3 000 př.n.l. Byly zde objeveny pozůstatky osad lidí, kteří se vedle zemědělství, založeném na jednoduchém pěstování rýže, věnovali také lovu a sběru.

2.3.1.2 Doba bronzová

Nejvýznamnější kulturou doby bronzové v jihovýchodní Asii byla *dongsonská kultura* pojmenovaná podle naleziště *Dong Son* v severním Vietnamu, kde byly nalezeny zdobené bronzové bubny, jejichž původ je datován přibližně do doby 1000 let př.n.l. Na území dnešní

⁷ Ty byly nalezeny ve východní Kambodži v oblasti mezi Snuolem a Chepem (Nožina, 2007, str. 18).

⁸ Madeleine Colani zde zkoumala zbytky pravěkého osídlení v jeskyních a pod skalními převisy (Nožina, 2007, str. 18).

⁹ Archeologický průzkum zde v 60. letech 20. století provedli Cécile a Roland Mourerovi (Nožina, 2007, str. 19).

¹⁰ Více o prehistorickém osídlení území dnešní Kambodži pojednává Southworth (2001).

Kambodži byly na planině *Khorat* odhaleny prehistorické hroby obsahující bronzové předměty datované rokem 1500 př.n.l. Pozůstatky rozvinuté výroby bronzu byly nalezeny ve třech lokalitách poblíž *Mlu Prei*. Také v lokalitě *Samrong Sen* na řece Chinit archeologové objevili pozůstatky jednoho z nejvýznamnějších sídlišť (2300 – 500 let př. n. l.) pocházejícího z raného zemědělského období v pevninské jihovýchodní Asii. Vykopávky v *Samrong Senu* byly zahájeny již v roce 1867. Existovalo zde několik kultur, jejichž fungování ovlivňovala blízkost pobřeží. Bylo zjištěno, že lidé se zde živili převážně mořskými produkty, byly zde však nalezeny také pozůstatky hadů, krokodýlů, slonů, psů, tygrů další zvěře.

Bronzové nálezy v oblasti jihovýchodní Asie měly většinou charakter ozdob, nikoli zbraní či nástrojů. Vědci se proto dlouho domnívali, že období doby bronzové v jihovýchodní Asii nebylo ve srovnání s Evropou, Blízkým východem nebo Čínou tak významné. Nespojovali je s význačnými civilizačními procesy či sociální stratifikací. Český etnolog Miroslav Nožina ve své práci (2007) uvádí, že v roce 2007 byly zveřejněny výsledky výzkumu, vedeného Charlesem Highamem, v *Ban Nol Vatu* v severovýchodním Thajsku, kde archeologové odkryli 470 lidských hrobů, z nichž ty nejstarší pocházejí z doby 2000 let př.n.l. Vědecký tým dospěl k závěru, že zde existovala rozvinutá, výrazně sociálně stratifikovaná kultura doby bronzové. Některé knížecí hroby byly bohatě vybaveny, nechyběly bronzové sekery, náhrdelníky, náramky aj. Podle Nožiny je nezbytné závěry o době bronzové v jihovýchodní Asii revidovat (Nožina, 2007, str. 25).

2.3.1.3 Doba železná

Významné ekonomické a sociální změny vyvolalo v oblasti pevninské jihovýchodní Asie zavedení a užívání železných nástrojů. Důležitou roli zde sehrála skutečnost, že železná ruda zde byla o mnoho dostupnější, než suroviny nezbytné k výrobě bronzu. Od poloviny prvního tisíciletí př.n.l. došlo v některých oblastech jihovýchodní Asie k rozvoji různých typů sociální organizace. Četné pozůstatky sídel z doby železné byly nalezeny na planině *Khorat*. Obyvatelé na území dnešní Kambodži žili po roce 1000 př.n.l. v opevněných sídlech kruhového tvaru, které se podobají vesnicím horských Khmerů. Tato sídla jsou považována za prvotní města. Jednou z nejvýznamnějších archeologických lokalit pocházejících z doby železné je *Noen U-Loke* na východě planiny *Khorat* v Thajsku. Bylo zde odkryto 126 hrobů, z nichž některé byly bohatě vybavené a svědčily o výrazné sociální stratifikaci tehdejší společnosti. V hrobech byly nalezeny nádoby s rýží, bronzové ozdoby, keramické nádoby,

skleněné korálky, železný nůž, ale také předměty svědčící o existenci dálkového obchodu a tržních sítích v regionu. K významným objevům kultur doby železné patří nálezy opevnění kruhového půdorysu z východní Kambodži, známých jako „*pevnosti moi*“, o kterých místní obyvatelé tvrdili, že je vybudovali předkové dnešních horských Khmerů. Tvořily je obvykle dva kruhové valy o průměru 100 – 200 metrů, uvnitř nichž se nacházel vodní příkop. První průzkumy provedli na konci 50. let 20. století francouzští archeologové.¹¹ V roce 1999 proběhl archeologický průzkum jedné z pevností označované *Krek 52/62*. Moderní radiokarbonovou metodou bylo stáří tohoto osídlení stanoveno do období mezi roky 2300 př.n.l. a 300 n.l.¹² Některé skupiny horských Khmerů v severovýchodní části země žijí dodnes v podobných kruhových vesnicích. Prostřednictvím etnografické analogie je tedy možné formulovat hypotézy o tom, jak tyto pevnosti fungovaly. Není bez zajímavosti, že centrální struktura a umístění domů těchto prehistorických sídel jsou velice podobné struktuře vesnic současných horských Khmerů, v nichž bývají domy rozmístěny paprskovitě okolo centrálního společenského domu, který slouží k ceremoniálním příležitostem a k poradám (Nožina, 2007, str. 29).

Kultura doby železné byla velmi prosperující. Díky složitým adaptačním a inovačním procesům jakými byly intenzifikace zemědělství, rozvoj používání železa a růst sociální stratifikace, vznikaly větší osady, vesnice a města obehnané palisádami, kterým vládli místní náčelníci a jejich klany. Lidé v tomto období dokázali efektivně zpracovávat železo, bronz, zlato a stříbro. Ovšem velká část jejich hmotné kultury byla vyrobena z nepříliš trvanlivých materiálů, jako je dřevo a bambus, a které se tedy nedochovaly. O duchovní kultuře prehistorických Khmerů lze usuzovat opět pouze na základě etnografických paralel s duchovní kulturou horských Khmerů, jejichž duchovní život je založen na víře v animismus a šamanismus. Archeologické nálezy naznačují, že se jedná o prehistorickou kulturu, na jejíž odkaz navázala khmerská civilizace a Angkorská říše.

¹¹ Francouzský archeolog Louis Malleret je roku 1959 datoval do období raného neolitického zemědělství (Southworth, 2001, str. 29).

¹² Podrobně o práci archeologů v pevnosti *Krek 52/62* informuje ALBRECHT, G., et al. (2000, str. 20-46).

2.3.2 Starověké osídlení

2.3.2.1 Raná knížectví

Mocné Angkorské civilizaci předcházelo budování raných knížectví v období 1. až 9. století n.l. Jednalo se o státy využívající vrstvu úředníků a vojáků ke kontrole obyvatel i surovinových zdrojů. Vzniká ekonomika produkující přebytky, rozvíjí se obchod a řemeslo a prohlubují se vztahy podřízenosti a nadřízenosti mezi různými třídami a vrstvami obyvatel. Růst ekonomiky se pozitivně podílí na zvyšování počtu populace. Během prvních pěti století n.l. učinili Khmerové součástí své kultury celou řadu indických kulturních prvků – ctili hinduistická božstva, indickou mytologii a kosmologii, astronomii, indické rituály, přejali organizaci státu i společnosti, inspirovali se v architektuře chrámů, měst a systému zavodňování. Tento proces kulturní difuze trvající přes tisíc let je označován jako „*indianizace*“. Pod vlivem šířící se indické kultury ale byla v té době prakticky celá jihovýchodní Asie. Podle indického vzoru se postupně formovala malá khmerská knížectví. Khmerové však nepřijímali indické vzory mechanicky, ale přetvářeli je v souladu se svojí tradiční kulturou. Například užívání kovových peněz jako všeobecného ekvivalentu se na území Kambodži neprosadilo, neboť Khmerové upřednostňovali směnný systém zboží, a to až do příchodu Francouzů. Také indický kastovní systém byl přejat jen částečně. Používala se sice převzatá terminologie, ale reálná organizace obyvatel podle indického vzoru, doprovázená například zákazy společného stolování různých příslušníků kast, se nikdy neprosadila. Indianizace je na území dnešní Kambodži patrná dodnes. Kambodžané se s oblibou zahalují do sukní namísto do kalhot, nosí turbany spíše než slaměné klobouky, náklady přepravují na hlavách spíše než na vahadlových tyčích, jak je zvykem v Číně nebo ve Vietnamu, který byl naopak pod čínským kulturním vlivem.

2.3.3 Středověká knížectví

Informací o středověkých knížectvích na území dnešní Kambodži není mnoho. Je známo, že raná knížectví mezi sebou často soupeřila. Zdrojem poznatků jsou nám čínská historiografická díla, popisující čínské diplomatické mise, která ovšem bývají velmi zavádějící. Čínské zdroje se zmiňují o skupině států, které se rozkládaly z velké části na khmerském území, zasahovaly až na Malajský poloostrov a do oblasti dnešního jižního Vietnamu. Tyto státy známe díky jménům, které jim dali Číňané, jejich polohu na mapě lze však určit těžko.

2.3.3.1 Fu-nan

Největším a nejvýbornějším kambodžským středověkým knížectvím byl státní útvar známý pod čínským názvem *Fu-nan*. Byly to relativně malé městské státy, roztroušené po pobřeží. Z náboženských směrů dominoval ve *Fu-nanu* šivaismus a buddhismus. Velkými vládci *Fu-nanu* byli král *Džajavarman* a *Rudravarman*.

V roce 1942 francouzští archeologové¹³ objevili na vietnamském území v deltě Mekongu pozůstatky starého obchodního města, které odhalily roli této řeky v obchodní síti spojující velice rozsáhlý region zahrnující území Indočínského poloostrova. Jednalo se o město pravidelného obdélníkového tvaru s plánovitou zástavbou, obklopené valy s palisádami. Žili v něm skláři, hrnčíři, zlatotepci, klenotníci, rytci, řemeslníci pracující s bronzem, železem a cínem. Město však sloužilo hlavně jako obchodní centrum, kde bylo směňováno zboží indického a čínského obchodu a zboží z indočínského vnitrozemí. Dokonce zde byly nalezeny mince římského císaře Antonia Pia, které dokládají obchodní kontakty se Středomořím (Nožina, 2007, str. 46-47).

Stát *Fu-nan* dominoval v pevninské jihovýchodní Asii po pět století. Z čínských záznamů zmizel v polovině 7. století n.l. Dominantní roli v regionu převzala vnitrozemská khmerská knížectví.

2.3.3.2 Čen-la

O khmerských knížectvích, která vznikla po pádu *Fu-nanu*, se také mnoho neví. Něco málo bylo zjištěno z epigrafických nápisů místních vládců, další informace pocházejí opět z čínských pramenů. Pod jejich vlivem se někteří historikové domnívají, že Khmerové byli poddanými jediného státu – *Čen-ly*, který se v 8. Století n.l. rozpadl na dva celky – „*Čen-lu vod*“ a „*Čen-lu země*“. Jiní historici, kteří se odvolávají spíše na nápisy nalezené v samotné Kambodži, se přiklánějí k názoru, že až do 9. století nebyl na khmerském území jediný velký stát, ale řada malých státních útvarů. Ačkoli se odborníci přou, zda bylo států v období *Čen-ly* málo nebo mnoho, jisté je, že se jednalo o velice kultivované a kosmopolitní útvary,

¹³ Výzkumný tým pracoval poblíž vietnamské vesnice Oc Eo a vedl jej francouzský archeolog Louis Malleret (Nožina, 2007, str. 46).

s rozvinutou kulturou a silnou ekonomikou, jejichž vládci žili v bohatství a luxusu (Nožina, 2007, str. 52-53).

Podobně jako u Fu-nanu, lze jen velmi těžko určit, jaký byl geografický rozsah *Čen-ly* na mapě. Podle některých historiků bylo centrum *Čen-ly* v oblasti Vat Phu v dnešní provincii Champassak v jižním Laosu. Nad původně čamským teritoriem byla v 5. století nastolena khmerská nadvláda. Novější výzkumy však tento názor nepotvrzují (Nožina, 2007, str. 49).

V oblasti náboženství byly vyznávány kulty hinduistických bohů Višnu a Šivy. Téměř státním náboženstvím byl kult boha Šivy, uctívaného ve formě lingamu. Buddhismus se v období *Čen-ly* nijak výrazně neprojevoval, byl spíše na ústupu.

V průběhu 7. století začala předangorská knížectví dominovat jižní a střední oblasti Indočínského poloostrova a položila tak základy mocné Angkorské říše.

2.3.4 Velkolepá Angkorská říše

Knížectví předangorského období proti sobě vedly časté války, bránit se musely také vnějším nepřátelům, velmi často to byli Čamové z oblasti dnešního středního Vietnamu. Na počátku 9. století se podařilo khmerské území sjednotit králi *Džajavarmanovi II.*, který položil základy trvalé politické jednoty Khmerů. Sjednocování Kambodži však bylo nesouvislým a přerušovaným procesem. Docházelo k bojům se sousedními nepřáteli a k vnitřním nepokojům. Největším rozkvětem procházela khmerská civilizace v letech 802 – 1327, proto je toto období nazýváno klasickým angkorským obdobím. Během této doby se khmerská civilizace stala dominujícím činitelem v celé kontinentální jihovýchodní Asii. Dokladem toho nám jsou především ikonografické zdroje a pozůstatky hmotné kultury, které jsou důležitým zdrojem informací o životě obyvatel říše.

V Angkorské říši byl zaveden kult krále-boha, který byl hlavou státu a zároveň byl uctíván jako vtělení boha Šivy. Státním náboženstvím byl hinduismus nebo mahájánový buddhismus. Hlavní město říše, *Angkor*, bylo vybudováno u jezera Tonle Sap. Postupně zde byly vybudovány monumentální chrámy s překrásnými sochami, velké vodní nádrže (baráže) a kanály, vznikla hustá síť cest a mostů.

Jedním z největších budovatelů *Angkoru* byl král *Súrjavarman I.* Ten nechal postavit mnoho obrovských baráží, které dosahovaly délky až 8 km a šířky přes 2 km. Baráže měly

vedle zavlažovací funkce demonstrovat královu moc a jeho spojení s bohy. *Súrjavarman I.* byl stoupencem mahájánového buddhismu, v otázce náboženství byl však tolerantní a stavěl jak buddhistické tak hinduistické chrámy. Jeho významným počinem bylo sjednocení sakrálních staveb do integrovaného celku, který byl kontrolován státními chrámy, jenž byly důležité pro státní hospodářství. V chrámech bylo centrum vzdělávání, byly odtud řízeny pracovní síly a vybírány peníze od poddaných.

Slavným budovatelem *Angkor Vatu* byl král *Súrjavarman II.*, za jehož vlády dosáhla khmerská říše svého vrcholu po stránce mocenské, hospodářské i kulturní. Svým územním rozmachem dosáhla říše svých maximálních hranic – zasahovala do Thajska, Barmy, Laosu a středního Vietnamu. *Angkor Vat* dnes představuje největší náboženskou stavbou na světě. Pokrývá území 1,5 x 1,3 čtverečního kilometru. Byl zasvěcen bohu Višnuovi. Stavba je považována za vrcholné dílo khmerského stavitelství. Jsou zde k vidění dlouhé chodby bohatě zdobené výjevy z hinduistické a buddhistické mytologie a dávných khmerských dějin, či zdobné reliéfy chrámových ochozů. Angkorská říše kumulovala obrovské bohatství, které lákalo nepřátele. Říši ohrožovaly časté nájezdy Čamů, s nimiž byli Khmerové v dlouholetém konfliktu a kteří Angkor nakonec pokořili.

Obrázek 2: Chrám Angkor Vat nedaleko Siem Reap

Zdroj: Archiv autorky

Nezávislost Khmerům zpět vybojoval král *Džajavarman VII.* Byl to buddhistický vládce, stavitelsky velice činný. Nechal vybudovat sídelní město *Angkor Thom* s chrámem *Bayon* uprostřed a mnoho dalších svatyní, nemocnic a odpočíváren. Nechal vystavět chrám *Ta Prohm*, který zasvětil své matce.¹⁴ Svému otci zasvětil chrám *Preah Khan*¹⁵. Za jeho vlády bylo stavební úsilí vystupňováno k samým mezím tehdejších možností. Tisíce kameníků tesalo obrovské svatyně, chrámy, mauzolea, zdi, brány, vodní příkopy atd. Angkorská říše začátkem 13. století zažívala období nebývalého rozkvětu a prosperity. Rivalita s Čampou pohasla, objevil se však nový protivník – Siamci (Thajci). Okolo roku 1320 se stal oficiálním náboženstvím Kambodži théravádový buddhismus. Odborníci dodnes spekulují, co zapříčinilo pád mocné Angkorské říše. Podle některých to mohlo být právě rozšíření théravádového buddhismu, který pro královský kult i obyčejný lid učinil tyto stavby nepotřebné (Nožina, 2007, str. 92).

Obrázek 3: Chrám Ta Prohm nedaleko Siem Reap

Zdroj: Archiv autorky

¹⁴ Tato stavba je dodnes ponechána ve stavu, v jakém byla nalezena – zarostlá džunglí a polorozpadlá. Ilustruje, jak asi vypadaly stavby, když byly znovuobjeveny. Pozn. autorky.

¹⁵ Nožina (2007, str. 85) uvádí, že podle odhadů jej mohlo obývat až 15 000 lidí. Pro provoz chrámů král zřídil 13 500 vesnic s téměř 100 000 obyvatel, kteří do chrámu denně dodávali 6 tun rýže.

Udržování chodu královského paláce si vyžadovalo početného služebnictva - úředníky, kuchaře, zahradníky, údržbáře, strážné, vojsko, kněží, mnichy a otroky. Úlohu učenců zastávali vzdělaní bráhmani, kteří působili jako kněží, učitelé, vychovatelé, knihovníci, astrologové, písaři či architekti.

2.3.5 Postangkorské období

Toto období khmerské civilizace je datováno opuštěním Angkoru po nájezdech Siamců v polovině 15. století až do počátku koloniální éry. Přestože byl Angkor pokořen, nejednalo se o období úpadku. Jak bylo již zmíněno, příčiny proč Khmerové Angkor opustili, jsou dodnes předmětem diskusí. Jednou z dalších hypotéz je vojenský tlak ze strany Thajců. Rivalita mezi khmerským královstvím a thajským státem totiž neskončila, ale trvala až do 18. století, aniž by měla jasného vítěze. Mohlo to být ale také z ekonomických důvodů. V 15. století zažívá jihovýchodní Asie éru zámořského obchodu. Na důležitosti proto získala přímořská města, nikoli izolovaná vnitrozemská centra starých říší. Další domněnka přisuzuje opuštění Angkoru selhání jeho promyšleného vodního systému. Ať to byly náboženské, vojenské, obchodní či jiné důvody, opuštěním Angkoru skončila éra jedné z nejskvělejších světových civilizací. Opuštěné chrámy, které brzy pohltila džungle, na čas upadly v obecné zapomnění.

Khmerská kultura se nicméně nadále vyvíjela. Po pádu Angkoru došlo k významným změnám v sociální struktuře, v jazyce, v hodnotovém systému, v ekonomice i v zahraničních vztazích. Monarcha už nebyl vládcem světa, ale stal se „pouhým“ králem Kambodži. Státním náboženstvím byl théravádový buddhismus a buddhistická sangha¹⁶ dominovala celé společnosti. Státní chrámy a chrámy předků byly opuštěny nebo změněny v místa buddhistického kultu. Kamennou náboženskou architekturu nahradily dřevěné pagody (viháry). Ve výstavbě vodních děl už se nepokračovalo.

Koncem 16. století se Kambodža stala cílem španělských a portugalských obchodních a politických zájmů. Do Kambodži připlouvali obchodníci a křesťanští misionáři. Kambodža se přeměnila v námořní království. Sídlo zde velké množství obchodníků z Číny a Japonska, Španělska a Portugalska, i z arabského světa. V 17. století zde byla dokonce založena

¹⁶ Sangha je řád či obec Buddhových žáků, kteří si uvědomili pravdivost toho, co hlásal jejich učitel Buddha. Pozn. autorky.

holandská Východoindická společnost, ovšem neměla dlouhého trvání. Vztahy s místními byly velmi napjaté a po vyplenění obchodní stanice Annamci (Vietnamci) museli být holandští obchodníci evakuováni. Vietnamští kolonisté zbavili v 17. století Kambodžu přístupu k moři a uvrhli ji do téměř 200 let trvající izolace. Invaze poté přicházely z Vietnamu i ze Siamu (Thajska).

Konec 18. století patří k nejtemnějším obdobím Kambodžské historie. Kambodža byla vnitřně rozvrácena. Vládnoucí dynastie vládly velmi nestabilně, probíhaly občanské války, cizí invaze, v království panovala bída a hlad. Vietnam byl připraven celou zemi kolonizovat svým obyvatelstvem, propukala protivietnamská povstání. Celá Kočinčina, nejstarší oblast osídlená Khmery a místo, kde začala její indianizace, byla nyní pro Khmery definitivně ztracena. Vývojovou stagnaci v polovině 19. století překonal až král *Ang Duong*, za jehož vlády došlo k revitalizaci khmerské kultury, označované jako období khmerské renesance. Král postupně obnovoval kláštery a restauroval buddhistické náboženství. Po jeho smrti nastoupil na trůn král *Norodom Suramarit*. V této době dochází k dalším koloniálním výbojům, tentokrát ze strany Francouzů. Roku 1863 dochází k podepsání dohody o francouzském protektorátu králem *Norodomem Suramaritem*.

2.3.6 Koloniální období

Ve druhé polovině 19. století propukly koloniální výboje, motivované především touhou po bohatých přírodních zdrojích. V jihovýchodní Asii se nejvíce angažovali jak Britové, kteří ovládli Malajský poloostrov a Barmu, tak Francouzi. Ti obsadili Vietnam, Kambodžu a Laos. Jediným nezávislým územím tohoto regionu byl Siam, území dnešního Thajska.

Roku 1863 byla v Kambodži podepsána dohoda s delegací Francouzů, kteří se zavázali k ochraně kambodžského území výměnou za koncese na těžbu dřeva a právo na průzkum nerostů. Součástí dohody byla také volná činnost katolických misionářů. Z kulturního hlediska znamenala kolonizace Kambodži především její westernizaci. Ta se dotkla hlavně centrálních oblastí a velkých měst. Obyvatelé venkova, kteří tvořili většinu obyvatel země, ji pocítili minimálně. Život na venkově byl i nadále determinován zemědělskými pracemi, buddhistickými svátky a rodinnými vztahy. Rolníci museli i nadále odvádět daně, stejně tak dál fungovala povinná robota kontrolovaná úředníky. Francouzi do těchto vztahů výrazně nezasahovali. V jejich zájmu bylo dohlížet na krále, jehož

prostřednictvím využívali byrokratickou síť k prosazování vlastních zájmů. Vrcholem westernizace byl pokus o zavedení římské abecedy západního typu v letech 1944 – 1945. Francouzi novou abecedu zavedli na školách a na úřadech. Kambodžané však tento krok považovali za útok na svou kulturu a tradiční hodnoty. V roce 1945 bylo od jejího používání opuštěno. Podobně byl během francouzské přítomnosti v Kambodži nahrazen buddhistický kalendář gregoriánským.

Kolonizace měla i kladné stránky, a sice skutečnost, že se Kambodža po staletích nekonečných bojů se svými sousedy ocitla v mírovém stavu. Dalšími pozitivními důsledky kolonizace bylo vybudování silniční a železniční infrastruktury, elektrifikace provinčních měst, výstavba kanalizace a vodovodů, pokroky ve zdravotnictví, zemědělství a školství. Francouzská přítomnost také napomohla zvýšit vývoz zemědělských plodin, zejména rýže a kaučuku.

Přítomnost Francouzů byla nejpatrnější v hlavním městě Phnompenhu. Byly zde vybudovány široké bulváry s kavárnami a obchody západního stylu, honosné koloniální vily. V tu dobu Khmerové tvořili asi jen třetinu obyvatel metropole. Z větší části ji obývali čínští obchodníci a vietnamští úředníci, nebo thajští, malajští a indiští dělníci. Samostatný mikrosvět hlavního města Phnompenhu tvořilo několik set francouzských rodin, které zde žily poměrně izolovaně, avšak viditelné byly na každém kroku. V této době byla také budována první přímořská letoviska, například ve městě Kep.¹⁷

Z hlediska ochrany kulturního dědictví lze jako nejhodnotnější příspěvek francouzské přítomnosti v Kambodži považovat zahájení restaurátorských prací v Angkoru. Francouzští vědci ve spolupráci s kambodžskými pracovníky pracovali na záchraně středověkých památek přes půl století.

2.3.7 Světové války

Události První světové války a hospodářská krize 30. let silně otřáslы základy koloniálních říší nejen v jihovýchodní Asii, ale po celém světě. Ve 30. letech 20. století se také začal formovat moderní kambodžský nacionalismus spojený s antikoloniálním úsilím, a

¹⁷ Město založeno v roce 1908 pro francouzskou koloniální elitu. Pozn. autorky.

to především na půdě *Buddhistického institutu*¹⁸, novinového listu *Nagara Vatta* a první královské střední školy *Lycée Sisovath*. Z prostředí této školy vyšla generace nové kambodžské společenské elity. Studovali zde také budoucí čelní představitelé Rudých Khmerů *Pol Pot* či *Ieng Sary*.

Druhá světová válka pak znamenala definitivní rozpad celého koloniálního světa. V Kambodži to byli Japonci – němečtí spojenci, kdo zbavili Francouze vlády, a to v celé Indočíně. Konfrontace s Francouzi vrcholila v roce 1942 během demonstrací buddhistických mnichů, později známých pod názvem „deštníková vzpoura“. Khmerské nacionální cítění rostlo. Etnolog Miroslav Nožina uvádí, že Francouzští kolonizátoři na buddhistickou sanghu pohlíželi s nedůvěrou, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že reprezentovala jiné kulturní hodnoty než západní civilizace. A pak také proto, že buddhističtí mniši rovněž v minulosti často stávali v čele vzpour proti cizím utlačovatelům (Nožina, 2007, str. 179).

Japonci převzali kontrolu nad bývalou kolonií s cílem naverbovat místní ozbrojené síly v jihovýchodní Asii, kde očekávali vylodění Spojenců. Král *Norodom Sihanuk* vyhlásil konec francouzského protektorátu. Pro Kambodžany toto období znamenalo první příležitost po několika desetiletích otevřeně vyjádřit své vlastenecké a politické názory. Ostře také projevovali své protivietnamské postoje. Po svržení jaderných bomb na Hirošimu a Nagasaki se Japonsko rozhodlo kapitulovat a Francouzi opět začali usilovat o obnovení své pozice v Indočíně. Kambodžanům nabídli členství v nově zřízených organizacích. Jednou z nich byla Indočínská federace, mírně upravený koncept bývalé Francouzské Indočíny, s poněkud větší účastí domácích elit ve správě země. Tou druhou byla Francouzská unie, společenství zemí kolonizovaných Francií založené na společné zkušenosti francouzské kultury. Těmito snahami se Francouzi snažili znovu dostat zemi pod svou kontrolu. Kambodžané však usilovali o úplnou nezávislost země.

¹⁸ Buddhistický institut byl založen v roce 1930 s cílem zasadit se o náboženský a kulturní rozvoj Kambodži. Pozn. autorky.

3 POLITICKÁ SITUACE ZEMĚ PŘED REVOLUCÍ RUDÝCH KHMERŮ

3.1 Padesátá léta - cesta ke kambodžské nezávislosti

V roce 1949 byla v Paříži podepsána dohoda, která Kambodži zajistila částečnou nezávislost. Francie sice přiznala zemi status nezávislého státu, ovšem ponechala si kontrolu nad strategickými nástroji moci – nad kambodžskou ekonomikou a obranou. Kambodža potvrdila své členství ve Francouzské unii jako přidružený stát. Francie měla obavy ze silícího komunistického hnutí ve Vietnamu a v Číně, které začalo narůstat také v Kambodži. Kolonialistická válka se postupně měnila ve válku proti komunismu. Rovněž Spojené státy americké a Velká Británie rychle uznaly nezávislost Kambodži a do země začala proudit zahraniční vojenská a hospodářská pomoc. V roce 1953 Francie uznala plnou nezávislost Kambodži. Na venkově nadále rostlo komunistické hnutí odporu a válka v Indočíně gradovala. Úplnou nezávislost Kambodža získala v červenci 1954, kdy byla na základě ženevské konference OSN uznána nezávislost Kambodži, Vietnamu a Laosu. Indočínská válka skončila.

3.2 Šedesátá léta a radikalizace levice

To, že Francouzi opustili zemi a Kambodža získala nezávislost, příliš nezměnilo život většiny Kambodžanů. Země byla výrazně závislá na zahraniční ekonomické pomoci. Díky ní se vyvíjela infrastruktura a v roce 1960 byla zahájena výstavba železnice z hlavního města Phnompenhu do Sihanoukville¹⁹, kde se rozvíjel turistický průmysl.

Phnompenh se pozvolna měnil v moderní velkoměsto a obchodní centrum země. Podle některých názorů byla tehdy Kambodža považována za jeden z nejvyspělejších států soudobé Asie, říkalo se jí "Švýcarsko Asie" (Sok, 2003).

¹⁹ V letech 1955 – 1960 byl nedaleko budoucího letoviště postaven přístav s názvem *Kampong Som*. Jižně od něj bylo o něco později postaveno město *Sihanoukville*, které tak bylo nazváno k počtě krále *Norodoma Sihanuka*, a sloužilo hlavně stavebníkům a pracujícím v přístavu. V druhé polovině 60. let zde byly hojně stavěny hotely a rodil se zde turistický průmysl. Během komunistické vlády Rudých Khmerů byly honosné budovy násilně opuštěny a zchátraly. Po roce 1989 začalo být toto přímořské letoviště pozvolna renovováno. Pozn. autorky.

Na výstavbě některých průmyslových podniků se v 60. letech podílelo také Československo.²⁰ V hlavním městě bylo postaveno městské divadlo, univerzitní centrum Sangkum Ratstr Niyumu, školy, nemocnice, i olympijský stadion²¹. Z tohoto hlediska byly 60. léta prosperujícím obdobím. Pro mocné a bohaté Kambodža představovala orientální ráj na zemi, jemuž vládl okouzující, světažný a zábavný princ *Norodom Sihanuk*, který však na druhou stranu prosazoval vládu teroru a likvidoval jakékoli projevy opozičních snah.

Osobnost *Norodoma Sihanuka* je z hlediska umělecké kultury neobyčejně zajímavá. Vedle své role státníka²² se angažoval v oblasti umělecké činnosti. Hrál divadlo, komponoval hudbu, řídil orchestr, psal scénáře filmů, které sám režíroval a do nichž obsazoval členy své rodiny i sebe. Natočil první kambodžský celovečerní film ve formátu 35 mm. Měl příznivé vztahy s Československem. Jeho syn princ *Norodom Sihamoni* své mládí prožil v Praze. Do Československa přijel v červnu 1962. Zpočátku bydlel na kambodžském velvyslanectví, na podzim nastoupil do třetí třídy základní školy Majakovského v Praze 6. Jeho vášní byl balet, navštěvoval baletní představení v Národním a Stavovském divadle. Po ukončení základní školy pokračoval ve vzdělání na Pražské konzervatoři. Následovalo studium tance, hudby a divadla na Akademii Múzických umění v Praze. V roce 2004, kdy jeho otec *Norodom Sihanuk* abdikoval, se stal novým králem Kambodži.

Velkým přínosem Sihanukovy vlády byl rozvoj školství a zdravotnictví. Byla vytvořena síť základního, středoškolského i vysokoškolského vzdělání. To však navštěvovalo především městské obyvatelstvo. Podobně tomu bylo i se zdravotnictvím. Systém zdravotnictví fungoval jen ve městech a sloužil 3-4% obyvatelstva. Měl mimořádně vysokou úroveň, pro obyčejného člověka však byl nedostupný (Górnicki, 1983, str. 129). Přestože šlo o prosperující období, bylo poznamenáno korupcí, rozkrádáním státního majetku a potlačováním opozice. Sihanukova vláda byla silně pravicová a projevovala se neochotou

²⁰ Nožina (2007, str. 210) uvádí, že Československo zde postavilo 6 podniků a na 40 dalších spolupracovalo.

²¹ Ten byl postaven v rámci plánovaných Her jihovýchodní Asie. Hry se měly konat v prosinci 1963 a na jejich přípravu padla pětina státního rozpočtu. Kvůli politickým otřesům však byly zrušeny (Short, 2005, str. 185).

²² Princ *Norodom Sihanuk* byl v roce 1941 ve svých devatenácti letech korunován králem. V roce 1955 abdikoval ve prospěch svého otce *Norodoma Suramarity*, založil novou politickou stranu Sangkum, poté působil jako ministerský předseda. Od roku 1960, kdy zemřel jeho otec král *Norodom Suramarit*, až do roku 1976 stál v čele země (titul krále v tu dobu nebyl udělován), ovšem po Lon Nolově převratu v roce 1970 jen formálně, neboť přebýval v exilu. Za vlády Rudých Khmerů byl převážný čas v domácím vězení, po roce 1979 opět odešel do exilu. Do Kambodži se znovu vrátil v roce 1991, o dva roky později byl opět korunován králem. V roce 2004 abdikoval ve prospěch svého syna *Norodoma Sihamniho*, který je současným králem Kambodži. Pozn. autorky.

přijmout kritiku či tolerovat protichůdné názory. To vedlo na sklonku 60. let k likvidaci politického dialogu na kambodžské politické scéně. Opozice byla prakticky umlčena nebo přinucena prchnout ze zkorumpované země plné sociálních nepokojů, které vládl autokratický panovník.

Komunistická strana začala působit tajně, její vedení v čele se *Saloth Sarem* a *Ieng Sarym* odešlo do džungle poblíž vietnamské hranice. Americký historik Philip Short ve své práci konstatuje, že rozhodnutí vedoucích představitelů strany přesídlit na venkov bylo motivováno také khmerským způsobem myšlení. I duchovní svět kambodžských komunistů byl výrazně ovlivněn nadpřirozenem. Podle Shorta nenajde člověk v khmerském způsobu myšlení základní dělicí čáru mezi dobrem a zlem tak, jako v kulturách vycházejících z židovsko-křesťanského modelu. Dualitu dobra a zla vyjadřuje protiklad vesnice a lesa, „srok“ a „brai“. Jak píše Short: „...*Srdce revoluce se podvědomě přesunulo z civilizovaných oblastí, z měst a obcí, kde člověk opanoval přírodu, do džungle, do divočiny, do království temných, neznámých sil, kam se po staletí uchýlovali mudrci, aby tam načerpali novou duchovní sílu...*“ (Short, 2005, str. 175).

V této době vrcholila válka ve Vietnamu. Američané ve snaze omezit činnost hnutí odporu v kambodžském a laoském pohraničí rozšiřovali své vojenské operace na celé území Indočíny. Princ *Sihanuk* jako ministerský předseda podepsal v roce 1955 dohodu o vojenské pomoci se Spojenými státy americkými, které začaly zemi zásobovat zbraněmi a vojensky ji podporovaly. Kvůli konfliktu ve Vietnamu byly USA ochotné podporovat jakékoli antikomunisticky orientované Kambodžany. Postupem času se ale princ *Sihanuk* k americké přítomnosti ve své zemi stavěl čím dál tím víc negativně, americkou hospodářskou pomoc odmítl a v roce 1965 došlo k úplnému přerušení diplomatických styků s Washingtonem. Kambodžská vláda přistoupila ke znárodňování bank, pojišťoven a podniků zahraničního obchodu. Tím chtěl princ kompenzovat pozastavení americké hospodářské pomoci a dodat kambodžské ekonomice zdání samostatnosti. Namísto toho si ale znepřátelil obchodníky, a rozrostl se černý obchod s rýží. Vesničané rýži raději prodávali komunistickým povstalcům do Vietnamu, kteří za ni zaplatili víc, nežli vládě, která si diktovala nízké výkupní ceny. Venkované organizovali protivládní povstání, protože byli nespokojení jak v důsledku vynucených nízkých výkupních cen rýže, tak se zkorumpovaností místních úředníků, s vyvlastňováním půdy, kterou dostávali důstojníci pro velké soukromé statky, i s vynucovanými „dobrovolnými“ finančními příspěvky na vládní projekty. Vláda tyto lokální

rolnické rebelie tvrdě potlačovala a nespokojení vesničané utíkali do džungle, zakládali tam ozbrojené skupiny a začali spolupracovat s Rudými Khmery. Khmerští komunisté zahájili agitaci i mezi příslušníky horských Khmerů. Sihanukova politika vyústila ve společenské a politické klima, které bylo příznivé pro cíle komunistů. Do měst proudily davy rolníků ožebračených špatnou sklizní a lichvou, ve městech živořili v otřesných podmínkách na okraji společnosti.

Princ *Norodom Sihanuk* ve strachu z levicového radikalismu sestavil krajně pravicovou vládu, v jejímž čele stanul generál *Lon Nol*. Lokální vzpoury se rozrostly v občanskou válku. Rebelové byli nemilosrdně popravováni. Vláda obnovila jednání s Američany. V roce 1968 došlo k uzavření předběžné dohody, podle které mohli americké jednotky při pronásledování Viet Congu²³ operovat na kambodžském území. Na jaře roku 1970 začala „omezená invaze“, v rámci které americké bombardéry operující nad východní Kambodžou podnikaly nálety a shazovaly bomby na kambodžské vesnice, kde umírali civilisté. Z mapy mizela jedna khmerská vesnice za druhou.²⁴ Bombardování pokračovalo i v létě roku 1970 a bylo rozšířeno na celé území Kambodži. Mnozí autoři se domnívají, že počínání USA v Indočíně v 60. a 70. letech 20. století představuje jeden z klíčových faktorů, které umožnily Pol Potův vzestup (Short, 2005, str. 508).

Komunistické hnutí se rozrůstalo, ačkoli v parlamentu nezasedala jediná levicová strana. *Lon Nol*, jehož vláda byla velmi pravicová a velmi proamerická, měl za úkol jakýmkoli prostředky skoncovat se vzpourou Rudých Khmerů. Postupně převzal všechny civilní i vojenské pravomoci, až jeho armáda provedla v roce 1970 státní převrat, a zbavila moci prince *Norodoma Sihanuka*. Převrat měl podporu mezi vzdělanějšími vrstvami, nikoli však mezi venkovany, kteří se proti němu krvavě bouřili.

²³ Vietnamská komunistická povstalecká organizace, která vedla partyzánský boj proti Jižnímu Vietnamu. Pozn. autorky.

²⁴ V březnu 1969 vydal prezident Nixon příkaz v tajnosti bombardovat základny na kambodžském území (operace měla krycí název „Menu“). Bombardéry B-52 podnikaly v následujících 12 měsících přes 3000 náletů na východní část Kambodži (Short, 2005, str. 218).

3.3 Sedmdesátá léta a pravicová vláda generála Lon Nola

Zatímco byl princ *Sihanuk* na zahraniční cestě, generál *Lon Nol* provedl vojenský převrat, v jeho nepřítomnosti jej sesadil, a v říjnu 1970 vyhlásil republiku. Převrat proběhl hladce, neboť měl podporu Nixonovy administrativy, jež poté do země vyslala údajně až sedmdesát tisíc amerických vojáků.

Lon Nolova armáda obklíčila rozhlas a budovu Národního shromáždění. Mezinárodní telefonní spojení bylo přerušeno, letiště byla uzavřena, telegraf odpojen. Byl vyhlášen konec monarchie a ustavení Khmerské republiky. Princ *Sihanuk* a jeho nejbližší spolupracovníci byli v nepřítomnosti odsouzeni k trestu smrti. Rolníci považovali převrat za svatokrádež, protože to pro ně znamenalo roztržství dosavadního světa. *Sihanuk* měl symbolickou moc, která držela khmerský národ pohromadě. *Lon Nol* se tak dopustil osudové chyby, neboť si znepřátelil venkovské obyvatelstvo. Zatímco rolníci demonstrovali a podnikali útoky na vládní úřady, v Phnompenhu vládla odlišná atmosféra. Střední třída si konečně oddychla, že se zbavila prince.

Spojené státy americké začaly se svolením generála *Lon Nola* provádět na kambodžském území rozsáhlé vojenské operace. Intenzivně bombardovali pohraniční pásmo, aby přerušili Ho Či Minovu stezku. *Lon Nol* mezitím tvrdě potlačoval rolnická povstání a represivně vystupoval také vůči vietnamské menšině. Byl vyhlášen „výjimečný stav“ pro Vietnamce, kteří byli masově deportováni do koncentračních táborů a vyhoštěni. Vietnamské křesťanské kostely byly vypalovány. Režim si nelítostným pogromem vyléval zlost na vietnamských civilistech. Uvádí se, že až 250 000 etnických Vietnamců trvale žijících v Kambodži bylo donuceno opustit domovy a majetek (Nožina, 2007, str. 224). Vietnamská menšina byla usídlena hojně v provincii Svayrieng, ale i na jiných místech v Kambodži. Žili zde po několik generací, částečně byli potomky prvních dělníků z kaučukových plantáží, které ve východní Kambodži kdysi založili Francouzi a kam přivezli z Annamu tamější pracovní sílu – Vietnamce.

Lon Nolovi vojáci se stahovali do větších měst, zbytek země byl v rukou komunistických povstalců, nebo na něm panovalo bezvládí. Rudí Khmerové prováděli levicovou agitaci mezi rolníky, zajistili výživu v nejhůře postižených oblastech, což jim přivádělo nové členy právě z řad nejchudších venkovských vrstev. Již v této době měli Rudí

Khmerové jasnou vizi přeměny kambodžské společnosti v autonomní rolnické společenství bez cizorodých vlivů.

V roce 1973 bylo zahájeno masivní bombardování Kambodži.²⁵ Operovalo zde 30 000 amerických vojáků a 40 000 jihovietnamských vojáků, kteří systematicky pustošili Svayrieng a Kompongcham. Z krátkodobého hlediska měla tato akce úspěch – bylo zabaveno velké množství zbraní, vojenského vybavení a zlikvidováno mnoho příslušníků Viet Congu. Z dlouhodobého hlediska to však byla však katastrofa. Následkem těchto amerických vojenských operací přišlo o život odhadem na 600 000 lidí (Nožina, 2007, str. 227).

Nálety měly dvojí důsledek. Statisíce vesničanů utíkaly do měst, kde živořily na pokraji smrti hladem. Počet obyvatel Phnompenhu se výrazně zvýšil. V době Lon Nolova převratu mělo hlavní město přibližně 650 000 obyvatel, na konci roku to už bylo více než 1 milion a do roku 1975 jejich počet stoupl na 2,5 milionu (Short, 2005, str. 256). Stejně přelidněná byla i další provinční města jako Battambang, Kompongthom a Siemreap. Stovky tisíc dalších běženců zamířily naopak do džungle, která představovala poslední útočiště khmerských rolníků v dobách válek a zoufalství. Bombardování zaplavilo kambodžská města lidskou bídou a zoufalstvím, proti níž zůstávala vláda země zcela bezmocná. Vládní vojsko bylo zkorumpované a jednalo bez jakýchkoli morálních zábran. Propaganda Rudých Khmerů toho beze zbytku využila.

V roce 1973 byla země v rozkladu. Ačkoli do ní proudila americká hospodářská pomoc, bylo v důsledku bombardování téměř polovina cest rozbitých, většina hospodářských zvířat uhynula a třetina Kambodžanů přišla o své domovy. Mnoho z nich uprchlo před bombardováním do měst. Jak bylo již zmíněno, jenom v Phnompenhu během pěti let vzrostl počet obyvatel z 600 000 na více jak 2 miliony. Kontakt s venkovem téměř neexistoval, značně narušená byla i zemědělská produkce. Žádná z cest, pozemní ani vodní, spojující kambodžskou metropoli s okolním světem, již nebyla bezpečná. Phnompenh byl závislý na leteckém zásobování potravinami, pohonnými látkami a municí Američany. Černý trh bujel a

²⁵ Odhaduje se, že denně bylo na zemi svrženo 4000 – 5 000 bomb. To se měsíčně rovnalo asi sedmi atomovým bombám typu Hirošima. Za jeden měsíc zde Američané svrhli čtvrt milionu tun bomb, což bylo třikrát více, než kolik nacistické Německo shodilo pum na Velkou Británii během Druhé světové války (Nožina, 2007, str. 227).

všude panoval chaos. Lon Nolovi vojáci začali ve velkém počtu dezertovat na stranu povstalců.

V roce 1972 vládli komunisté již třetině obyvatelstva země. Rudí Khmerové si vesničany snadno získávali na svou stranu, protože podporovat je znamenalo lepší život. Režim se k nim choval vlídně, pomáhal s orbou, sázením i sklizní. Bránil jim ale ve svobodě pohybu. Protivit se revoluci však znamenalo smrt.

V létě 1973 zahájila armáda Rudých Khmerů první větší útok na Phnompenh. Vládě se útok podařilo díky americké pomoci odrazit. V roce 1974 bylo již hlavní město obklíčeno a bylo jen otázkou času, kdy bude dobyto. Od počátku roku 1975 sílil odpor vůči Lon Nolovu režimu a většina obyvatel byla tak nespokojená, že byla ochotna podpořit jakýkoli jiný režim. Phnompenh byl tak zkorumpovaný, že se začal rozkládat zevnitř.

Dne 17. dubna 1975 vstoupily jednotky hnutí odporu do hlavního města. Nově příchozí vojáci byli oblečeni v prostých rolnických šatech či jednoduchých uniformách a byli silně vyzbrojeni. Byla mezi nimi řada rolníků a příslušníků horských Khmerů ze severu. Mnohým z nich nebylo ani 15 let. Obsadili klíčové instituce, zabavovali zbraně, prohledávali auta. Tak vyvrcholila obecná nespokojenost a odpor vůči Lon Nolovu režimu. Během pěti let občanské války přišlo o život půl milionu lidí.

4 REVOLUCE RUDÝCH KHMERŮ²⁶

Odhaduje se, že během komunistické revoluce v Kambodži, která trvala necelé čtyři roky, přišlo o život 1,5 milionu lidí²⁷ z celkového počtu 7 milionů obyvatel země. Jen malá část z nich byla popravena, většina z obyvatel totiž podlehla nemocem, vyčerpání nebo zemřela hladem. Důvody úmrtí byly různé – přepracování, podvýživa, nedostatečná hygiena a zdravotní péče, týrání, tresty. Uvádí se, že asi 100 000 lidí bylo popraveno jako nepřátelé revoluce (Nožina, 2007, str. 234).

Dvě třetiny populace byly během této doby podrobeny násilným přesunům a půl milionu Kambodžanů se ocitlo v utečeneckých táborech (Nožina, 2007, str. 229). Země, vyjma kontaktů s Čínou, se ocitla v naprosté izolaci a většina obyvatel Kambodži byla uvržena zpět na úroveň prvobytně pospolné společnosti.

Rudí Khmerové se pustili do sociálního experimentu, jehož cílem byla totální přestavba společnosti v absolutně rovnostářský komunismus. Nenávist vůči kapitalismu se proměnila v nenávist vůči moderní civilizaci, která byla v očích Rudých Khmerů zkažená, a jejíž veškeré projevy měly být napříště zcela zničeny. Chudí a negramotní rolníci představovali jedinou zdravou a hodnotnou vrstvou národa a měli tvořit základ nové společnosti. Kvalifikovaní lidé, příslušníci inteligence, kteří v naprosté většině obývali města, měli být převychováni k rolnickému způsobu života anebo odstraněni. Při pokusu o vytvoření revoluční agrární společnosti bylo kambodžské obyvatelstvo vystaveno nejrůznějším formám radikální převychovy, jejímž cílem mělo být násilné sjednocení státu a společnosti. Mezi vyžadované postoje patřil odpor ke vzdělání, zdůrazňování kultu mládeže, ostentativní nechuti k individualismu či náboženským tradicím. Rudí Khmerové hromadně deportovali obyvatelstvo z měst na venkov a souběžně prováděli likvidaci dosavadních správních orgánů, tržního hospodářství či oficiálního peněžního systému.

²⁶ Rudými Khmery označil kambodžské komunisty poprvé princ *Norodom Sihanuk* v jednom z rozhovorů, kdy o nich řekl, že „... *Rudí Khmerové mě vyplivnou jako třešňovou pecku...*“ (Sok, 2003, 03.03).

²⁷ Historik Philip Short (2005, str. 27) uvádí, že odhady počtu obětí kolísají v důsledku nepřesné metody měření od 250 000 po 3 miliony. Metoda je založena na výpovědích přeživších, kteří ztráty v rodině nahlásili úřadům, v důsledku čehož jedna oběť může být započítána vícekrát.

Mnozí autoři se dnes shodují, že khmerský experiment se vymyká z ostatních revolučních režimů tím, že měl být realizován v rekordně krátkém čase. Mělo dojít k absolutní likvidaci všeho starého a k nastolení radikálně nového světa. Odborníci soudí, že svou mírou radikalismu od základů přetvořit realitu kambodžské společnosti, překonal režim Rudých Khmerů dalece nacistické Německo, stalinistický Sovětský svaz i maoistickou Čínu (Lehký, 2006). Khmerská společnost měla být přeměněna během několika měsíců a nový člověk komunismu měl povstat během několika let. Realizace takového utopistického plánu si vyžadovala zcela výjimečné prostředky. Tento anticivilizační plán skončil genocidou vlastního národa²⁸.

4.1 První fáze komunistické revoluce

V první fázi komunistické revoluce, která začala v dubnu 1975, byla po celé zemi zakládána zemědělská družstva na úrovni vesnic. Vesnická družstva byla spojena do větších celků po 500 až 1000 rodinách. Jejich obyvatelé byli přinuceni k hromadnému stravování ve společných jídelnách. Znamenalo to, že lidé se museli vzdát svého nádobí, směli si ponechat pouze kotlík na vaření vody a lžíci pro každého člena rodiny. Veřejné stravování bylo zaváděno v různých místech s odstupem i několika měsíců, záviselo to na rozmaru místních kádrů. Teoreticky mělo společné stravování všem zúčastněným zjednodušit život. Prakticky jej však všichni nenáviděli. Ženy se cítily být okradeny o svou tradiční roli. Soudržnost rodiny, už tak dost nalomená, utrpěla další ránu. Byly zabaveny vozíky, káry, dobytek, ovocné stromy a zelenina ze zahrádek patřily nyní komuně. Znárodněny byly zásoby obilovin, rybářských sítí, kol a dalších osobních věcí. Ti, kteří měli nějakou moc, vojáci a funkcionáři, se stravovali odděleně a dobře. Železniční dělníci a další privilegované skupiny dostávali zvláštní přiděly masa a rýže.

Vysídlenci se na venkově museli učit všechno od začátku. Jak stavět dřevěné přístřešky, jak obdělávat půdu a sklízet plodiny. Vysídlenci lovili plže a ještěrky, korýše a pavouky, sbírali divoce rostoucí jedlé plodiny v džungli, zlato a šperky, které se jim podařilo

²⁸ Short (2005, str. 507) se proti označení genocida ve spojení s režimem Rudých Khmerů ohrazuje. Aniž by tím jakkoli omlouval zlo páchané na obyvatelích Kambodži, prosazuje názor, že Rudí Khmerové nechtěli vyhladit žádnou konkrétní „národnostní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu“, ani vlastní národ, ani Vietnamce, ani Čamy. Systematicky a programově zotročili národ. Výraz genocida má podle něj politický podtext. Poprvé jej použili Vietnamci na jaře 1979, když vězňáci v Tuol Slengu přeměnili v muzeum. V povědomí Západu to podle něj mělo rozeznít struny viny a hrůz, což se podařilo a politicky vyplatilo.

propašovat s sebou, směňovali s vesničany za jídlo. Khmerové z měst měli k rolnickému životu blíže, než si sami představovali. Režim Rudých Khmerů přecházelo tolik vědců a akademiků, kteří „...*dokázali používat motyky namísto pera.*“ (Short, 2005, str. 371). Výjimku představovali Číňané, obchodníci čínsko-khmerského původu, kteří neměli rolnické kořeny. Ti umírali ve velkém, protože se hůře přizpůsobovali rolnickému životu. Čamové, kteří ztratili domov, pak mnohem více lpěli na svých tradicích a mnohem méně ochotně se vzdávali svých zvyků a náboženství, protože to představovalo to jediné, co jim zůstalo.

4.1.1 Tajemný Angkar

Přesídlenci přicházeli o svůj majetek, který byl zabavován ve jménu Angkaru. Většina z deportovaných slyšela o Angkaru poprvé. Nevěděli sice, co to je, ale to slovo pro ně znamenalo synonymum hrůzy. Až v roce 1976 pronesl Pol Pot slavnostní projev na Olympijském stadionu v Phnompenhu a konečně oznámil, že tzv. *Angkar padevat* (revoluční organizace) či *Angkar loeu* (Vrcholná organizace) by mohl být komunistickou organizací. Kdo přesně byl v jejím vedení, se ani nevědělo.

Podle francouzského etnologa Françoise Bizota měla buddhistická dharm s Angkarem mnoho společného. Komunistická strana jím nahradila dharmu, která vymezuje povinnosti každého buddhisty. Namísto mnišských deseti slibů zdrženlivosti měli Rudí Khmerové dvanáct příkázání. Bizot se domnívá, že mezi Angkarem - mocenským nástrojem, který si Rudí Khmerové vytvořili, a absolutním, až neosobním způsobem, jakým buddhismus dovedl Kambodžany „ovládnout“, existuje velice silná paralela (Bizot, 2003, citováno z: Short, 2005, str. 275).

4.1.2 Uzavření se světu

O těchto událostech pronikalo do okolního světa jen velice málo zpráv. Kambodža se totiž uzavřela světu. Všichni zahraniční experti, dopisovatelé a cizinci vůbec byli ze země vykázáni. V Phnompenhu zůstalo jen pět diplomatických sborů z Číny, Jugoslávie, Rumunska, Kuby a Severní Koreje. Jejich zaměstnanci nesměli vycházet z budov, které byly obehnány ostnatým drátem a přísně střeženy. Kromě Číňanů, kteří směli zůstat v původních prostorách velvyslanectví, byly všem diplomatům přiděleny ubytovací i pracovní prostory nedaleko nádraží. Bez povolení a doprovodu se nesměli vzdálit víc jak 300m od budovy. Zpočátku byli pravidelně zásobováni potravinami ze státního statku, kde, aniž by to cizinci

věděli, procházeli převýchovou jejich někdejší kolegové, kambodžští diplomati, kteří se vrátili ze zahraničí. Jednou za měsíc měli právo odcestovat do Pekingu nebo do Bangkoku. Mít auto nebylo povoleno. Nikde se nedal koupit benzín. V roce 1976 byl nedaleko „diplomatické čtvrti“ otevřen první a jediný obchod v nově ustavené Demokratické Kampučii, určený výhradně diplomatům. Ti nesměli zaměstnávat Kambodžany, takže si museli sami vařit, prát a uklízet. Mezi lety 1975 – 1978 navštívilo Phnompenh údajně jen 7 zahraničních novinářů (Nožina, 2007, str. 243).

4.1.3 Vysídlování a kolektivizace

Během necelých čtyř let vlády Rudých Khmerů došlo ke třem vlnám masivních přesunů obyvatel. První nastala bezprostředně po obsazení hlavního města Rudými Khmery. Důvodem těchto prvotních masivních přesunů obyvatel byla snaha dezorientovat je. Stále hrozilo sjednocení opozice, neboť ve městech ještě působily zbytky ozbrojených lonolovských skupin. Nově vznikající systém zatím nebyl dostatečně dobře organizovaný a hrozilo nebezpečí odporu. Rozptýlením obyvatelstva v celé zemi bylo možné toto nebezpečí omezit. O něco později zdůvodňovali Rudí Khmerové přesídlování obyvatel snahou předejít hrozícímu kolapsu v zásobování potravinami a zlikvidovat působení americké rozvědky.

Vysídlování a kolektivizace probíhaly v oblastech kontrolovaných Rudými Khmery již před rokem 1975. V květnu 1972 odsouhlasil ústřední výbor komunistické strany plán kolektivizace zemědělství a zrušení soukromého obchodního sektoru. Ve stejné době bylo vydané nařízení namířené proti horským Khmerům. V listopadu 1973 propukla na východě vzpoura Čamů bouřících se proti komunistům, kteří je nutili odvrhnout tradice a násilím je organizovali do družstev, stejně jako všechny ostatní.

Brzy na to začal být rovnostářský přístup uplatňován i na vlastnictví půdy a další formy soukromého vlastnictví. Bohatým rolníkům byla zabírána půda, tu přidělili chudším rolníkům tak, aby všichni měli stejnou výměru pole. Konfiskace se týkala také motorových vozidel, která byla zabavována nebo alespoň zdaněna. V některých oblastech byl vyvíjen tlak na bohaté rodiny, aby rozprodaly nábytek, protože právě zařízení domů je odlišovalo od chudých rolníků. Podobně byly zakázány také pompézní svatby. Odborníci soudí, že vysídlování a kolektivizace tehdy byly skutečně motivovány jak snahou o řešení potravinové situace, tak snahou vytvořit stabilní zázemí svých ozbrojených sil (Nožina, 2007, str. 230).

Koncem roku 1975 nastala **druhá** vlna masivních přesunů obyvatel. Cílem těchto ohromných transferů lidí bylo potlačit protipolpotovská povstání na východě země, o kterých bude ještě řeč později.

Třetí vlna přesunů proběhla na počátku roku 1979. Všude panoval zoufalý nedostatek kvalifikovaných pracovních sil, protože *Pol Pot* odmítal ve státním aparátu zaměstnat ty, kteří neměli správný revoluční třídní původ. *Pol Pot* byl přezíravý vůči ekonomice, zjednodušený pohled měl i na kvalitu života obyvatelstva. Lidské utrpení ho netrápilo, ale starosti mu dělал fakt, že nedostatek potravin snižuje produktivitu práce. Rozhodl, že nejlepším řešením nejsou zvýšené dávky rýže do oblastí s chronickým nedostatkem potravin, ale „*rovnoměrnější redistribuce pracovní síly tak, aby to odpovídalo výrobním potřebám daných oblastí*“ (Short, 2005, str. 359). Namísto smyšlené hrozby amerického bombardování tentokrát Angkar vyzýval dobrovolníky, aby se vrátili do rodných vesnic, Phnompenhu či Battambang. Většina lidí zamířila na severozápad, do tradiční zemědělské oblasti Kambodži. Do konce roku přes milion lidí opustilo pracně postavené vesnice a znovu se ocitli v řídce obydlených oblastech, kde se byli stěží schopni uživit, natož vypěstovat přebytek. Z lidí se staly nástroje splnění státního plánu zemědělské produkce.

Odhaduje se, že v letech 1975 – 1979 se v zemědělských komunách ocitlo až 97% obyvatel Kambodži (Nožina, 2007, str. 231).

4.1.3.1 Vylidněná města

Dne 17. dubna 1975 obsadili komunističtí vzbouřenci hlavní město Phnompenh. Ukončili tak 5 let trvající občanskou válku, kterou s podporou Vietnamu a Číny vedli proti režimu generála *Lon Nola*. V Phnompenhu zavládla euforie. Lidé v ulicích jásali a tančili. Projevovali radost nad tím, že nenáviděný zkorumpovaný režim konečně padl. Věřili, že ať už nový režim bude jakýkoli, určitě nebude horší než ten *Lon Nolův*. Neradovali se ale dlouho. Příslušníci poraženého *Lon Nolova* režimu – politici, vyšší úředníci, policisté a armádní důstojníci, kteří neprchli ze země, byli nemilosrdně s celými rodinami povražděni. Stejně tak skončili všichni, kdo projevíli sebemenší náznak odporu. Následovalo nejtemnější období khmerské historie.

Bezprostředně poté, co vstoupila povstalecká vojska do měst, byl vydán rozkaz k jejich okamžitému vyklizení. Komunističtí povstalci obsadili klíčové instituce včetně

ministerstva informací a rozhlasu. Zabavovali zbraně, prohledávali auta a přikazovali vládním vojákům, kteří se vzdali, aby svlékli uniformy. Mezitím povstalečtí vojáci pronikali do všech budov a pod záminkou hrozby zničujícího náletu na město hnali jejich obyvatele na ulici. Ti, kdo neuposlechli, byli pod hrozbou zastřelení vyhnáni násilím. Záminka zřejmě nepůsobila nevěrohodně, neboť města, které ovládli Rudí Khmerové, se záhy staly terčem bombardování. Evakuace hlavního města probíhala v různých zónách odlišně. Vojáci dostávali rozporuplné informace ohledně toho, na jak dlouho se mají obyvatelé vystěhovat. Některým obyvatelům bylo řečeno, že se budou smět vrátit za několik hodin, a tak si s sebou nevzali vůbec nic. Jiní si směli vzít vše, co unesli. V některých místech obyvatelé zaujali „zdržovací taktiku“. Za tři dny se nedostali dál než několik set metrů od domova. Úmyslně se vlekli v naději, že se za tři dny budou moci dostat domů. Rudí Khmerové na to reagovali popravami namátkou vybraných „vzbouřenců“. Vojenské hlídky usměrňovaly zmatené lidi. Ti museli pěšky putovat desítky i stovky kilometrů do míst, která jim byla určena osidlovacím plánem. Nevěděli, kam jdou. Vojáci zmateným lidem přikazovali, aby si ještě před opuštěním města zuli boty. Polský publicista Wiesław Górnicki si to vysvětluje tak, že chtěli, aby jejich zhýčkaná chodidla poznala úděl rolníkova chození. Obuv představovala ekonomicko sociální fakt, který chtěli zničit (Górnicki, 1983, str. 130). Velkou většinu vysídlených obyvatel Phnompenhu představovali rolníci, kteří v hlavním městě hledali útočiště před útrapami války a opouštěli předměstské slumy. Zbýlých zhruba 600 000 těch, kteří v Phnompenhu žili již před rokem 1970, měli opustit všechno, na čem jim záleželo. Během přesunů docházelo k tragickým událostem. Kdo nevydržel, padl a zemřel. První odpadli nemocní, staří a malé děti. Jejich rodiny je nesměly ani pohřbít. Kdo se opožděval, toho vojáci usmrtili. Phnompenh a další provinční města byla vysídlena během prvního týdne od obsazení. Podle odhadů zahynulo jen při vysídlování hlavního města 20 000 lidí (Nožina, 2007, str. 231).

Někteří vysídlenci později tvrdili, že vyklizení měst bylo prvním krokem v procesu likvidace celé společenské třídy – městského obyvatelstva se zvláštním důrazem na inteligenci. Mnozí vojáci a základní kádry Rudých Khmerů si to tak vyložili a také tak s deportovanými později zacházeli. Philip Short s tímto názorem zcela nesouhlasí a zdůrazňuje, že „...v kultuře, která moc a bezmoc považuje za důsledek provinění a zásluh nashromážděných v minulém životě, a tudíž neměnný a nezvratný stav, se to dalo předpokládat, i když oficiálně Komunistická strana Kambodži nikdy nic takového neprosazovala.“ (Short, 2005, str. 336). *Pol Pot* se snažil vytvořit novou, očištěnou a silnou

Kambodžu. Jeho cílem podle Shorta nebylo ničit, ale změnit (Short, 2005, str. 336). Hnací silou revoluce byla nespokojenost rolníků. S výjimkou Phnompenhu a dalších provinčních měst byla Kambodža v tu dobu stále poměrně „zaostalou“ zemědělskou společností. Obyvatelé měst měli být převychováni k venkovskému způsobu života, měli se vrátit ke svým khmerským kořenům.

Philip Short ve své knize uvádí čtyři vysvětlení, jak si Kambodžané zpětně vysídlování vysvětlovali (Short, 2005, str. 332-333):

1. Jako důsledek početní slabosti Rudých Khmerů. Indoktrinované děti s puškami zodpovídaly za tisíce vysídlenců.
2. Jako kolektivní pomstu nevzdělců a chudiny namířenou proti všem, kteří se díky svému původu, vzdělání, postavení a majetku za starého režimu těšili nějakým výsadám.
3. Jako pragmatické opatření, jehož účelem bylo dezorientovat obyvatele měst a dostat je do postavení, v němž budou zcela závislí na nových vládcích země.
4. Drtivá většina zejména těch chudých obyvatel Kambodži si to, co se stalo v dubnu 1975, nevysvětlovala rozumově, ale hledala kořeny událostí v tradiční kultuře. V knize *Puth Tumniay*, která byla sepsaná v 19. století na základě mnohem starších textů, a která pojednává o buddhistických proroctvích, jsou popsána varování před příchodem doby temna a černých časů, kdy se vlády chopí lůza, města se vyliční, všude bude hlad a bída. Toto tradiční vysvětlení zasazovalo stěžejní pochopitelné události polpotovského režimu do cyklického toku buddhistického pojetí historie.

Současně s exodem městských obyvatel proudily do metropole na Pol Potův příkaz davy venkovanů z družstev, kteří tam „zabavovali“ potřebné věci – sekyry, motyky, rýče, dráty, pytle rýže, džípy a land-rovery, léky a zdravotnický materiál.

Pol Pot sám měl dvě rozporuplná vysvětlení pro vystěhování měst. Na jednu stranu tvrdil, že vystěhování měst nařídil z obavy před hrozícím kolapsem zásobování potravinami. Podle Philipa Shorta je tento důvod stěžejně akceptovatelný, a sice proto, že zásobování pohybujících se kolon vysídlenců je logicky mnohem větší problém, než zásobování města. V interních studijních materiálech ústředního výboru stojí, že kromě zajištění „vnitřní bezpečnosti“ nového režimu mělo vysídlení upevnit také „...politické postavení kádru a bojovníků a zabránit postupnému nárůstu smířlivosti, která by revoluci rozložila zevnitř,

zlikvidovat korupci, ponižování a prostopášnost a zbavit Sihanuka jeho hlavní opory“ (Short, 2005, str. 335). Studenti a intelektuálové museli být zbaveni „...špíny imperialistické a koloniální kultury“ a rovněž tak bylo potřeba skoncovat se „...soukromým vlastnictvím a majetkem“ (Short, 2005, str. 335).

4.1.3.2 Phnompenh

Phnompenh byl rozdělen do čtyř zón. Velitelé těchto zón si zřídili svá velitelství na phnompenhském nádraží. Nezvolili si jej náhodou. V jeho blízkosti nestály žádné další větší budovy, a dalo se tak dobře bránit. Nádraží bylo postaveno ve 30. letech ve francouzsko-kambodžském koloniálním stylu, s bílo-okrovou zdobnou fasádou ve středomořském stylu art deca. Nad prostorovou odbavovací halou se nacházelo jediné patro s kanceláři. Tam se polpotovci scházeli a debatovali, spali na ratanových rohožích na betonové podlaze. V květnu se pak přestěhovali do někdejšího republikánského sídla Ministerstva financí. Stěhovali se často. Později to byla Stříbrná pagoda v areálu Královského paláce, poté někdejší bankovní komplex. *Pol Pot* a další tři členové státního výboru (*Nuon Cheu, Ieng Sary* a *Vorn Vet*) bydleli odděleně od manželek, vídali je jednou týdně. V jižní části města žili příbuzní vysoce postavených funkcionářů. V prostorách, kde sídlil generální štáb, zaměstnanci společně pracovali, bydleli často odděleně od manželek, pěstovali zeleninu na společně obdělávaných políčkách v někdejších zahradách komplexu, chodili na politická školení a schůze a děti posílali do ministerské školky.

V Phnompenhu zůstaly v provozu pouze dvě nemocnice, které sloužily stranické elitě a cizím diplomatům. Většina lidí musela spoléhat na venkovské kliniky, kde neškolené sestry léčily nemocné nitrožilním podáváním kokosového mléka nebo vitaminovými injekcemi. Školství dopadlo stejně jako zdravotnictví. *Pol Pot* měl v plánu sepsat revoluční učebnice, nikdy se však žákům do rukou nedostaly. Výstavba „nové společnosti“ začala úplně od počátku, bez jakékoli zátěže minulosti. Proto byl zcela zlikvidován školský systém. Většina škol byla přeměněna na věznice nebo kasárny, nebo byly zničeny. Učitelé byli posláni do komun, zpravidla se zařazením do nejhorších kategorií. *Pol Pot* počítal s tím, že školský systém bude znovu obnoven v polovině 80. let, až bude k dispozici nový učitelský sbor. Nakonec se čtyři roky vůbec nevyučovalo. Počet analfabetů vzrostl z 60 na 90 až 95 % (Górnicki, 1983, str. 94).

Do vzduchu byla vyhozena Národní banka. Nikdy se nepodařilo zcela objasnit, kdo za to měl odpovědnost. Údajně bylo ukradeno 200 kg zlata a následně zameteny stopy, aby vše ukazovalo na gangsterské bandy, které využívaly dočasného chaosu k vlastnímu obohacení. Výbuch pravděpodobně nebyl plánovaný. Mnohem výmluvnější symboly kapitalismu, jako Hlavní tržnice, zůstaly nedotčené, dalším důvodem proti teorii úmyslného zničení Národní banky byl i fakt, že Rudí Khmerové počítali se zavedením nové měny a bankovníctví. V nepoškozených částech areálu Národní banky o měsíc později zahájil činnost přípravný bankovní výbor.

4.1.3.3 Další provinční města

Dne 18. dubna bylo obsazeno město *Battambang*. Vojáci republikánské armády byli rozhlasem vyzváni ke složení zbraní, byli donuceni město opustit a byli vysláni k mýcení pralesu, kde měli obdělávat půdu pro nová rýžoviště. Někteří z nich pod záminkou odvezení na výcvik, byli dopraveni za město, kde byli ubyti. Ke stejným masakrům docházelo po celé severozápadní zóně.

Pailin byl obsazen 20. dubna. Opakovalo se to, co v Battambangu. Důstojníky republikánské posádky naložili do nákladních aut, aby se účastnili výcviku. Za městem je však pozabíjeli. Stejný osud čekal i úředníky civilní správy města. O několik dní později proběhlo vysídlení obyvatel. Většina z nich skončila v džungli.

Přímořské letovisko *Kep* se svými krásnými bílými plážemi leželo na nejkratší trase z Phnompenhu k moři. V předchozích dobách zde vyrostly komfortní vily, tenisové kurty a bazény. Bylo to stotisícové město postavené ve francouzském stylu, kde žili ti nejbohatší z bohatých ve vlastním světě. Bída venkova a útrapy občanské války zůstávaly za branami města. Příchod Rudých Khmerů zlikvidoval tuto idylu ze dne na den. Ti šťastnější z obyvatel naskákali do člunů a odpluli do Thajska nebo do Singapuru. Ostatní zahynuli, nebo skončili na pochodu do některé ze zemědělských komun. Rudí Khmerové štítivě odmítli příbytky boháčů používat. Drahý nábytek v opuštěných domech rozežrali termiti, střechy domů se jedna po druhé propadaly. V neudržovaných zahradách se potuloval dobytek. Město zpustlo. Stalo se z něj město duchů (Nožina, 1999, str. 218).

4.1.4 Restrukturalizace zemědělství, kolektivizace

S vysídlením měst se nejen vyprázdnily obytné domy, ale osířely i továrny a manufaktury, z nichž pocházela značná část státních příjmů. Rudí Khmerové vytvořili plány na rekonstrukci všech vesnic v zemi do 10 let, měly být strženy individualistické domky rolníků a nahrazeny uniformní zástavbou. Ze stejných důvodů rozorali a spojili dohromady malá rýžová pole a zeleninové zahrádky, udělali z nich stejná čtvercová pole o stejné výměře pospojovaná do větších celků.

V souvislosti s počínáním Rudých Khmerů k půdě a k zemědělství někteří autoři (Tarantová, 1984, str. 78 nebo Górnicki, 1983, str. 45) hovoří o „vraždě spáchané na půdě“ či o „zavraždění země Živitelky“. Ekologie regionu byla narušena tak hluboko, že jedna šestina obdělávané půdy Kambodži byla zničena bez možnosti rychlé rekultivace. Górnicki (1983, str. 44) dále uvádí, že speciální jednotky Rudých Khmerů roztrhaly granáty hráze rýžových polí v provinciích *Svayrieng*, *Preyveng*, *Kompongcham* na jihovýchodě země. Ekologická rovnováha byla zasažena natolik, že smrt suchem ohrozila sousední provincie. Příznaky úplného zániku živé přírody se začaly projevovat také v provinciích *Takeo* a *Kratie*. Během několika měsíců byly zničeny stovky tisíc propustí, stavidel, vodních nádrží, zavlažovacích kanálů a kamenných přehrad. Zavlažovací systém je na asijských rýžovištích dílo mnoha generací, představuje moudrost předávanou z otce na syna. Důvody, proč k tomu došlo, mohou být podle Górnického dva. Rudí Khmerové si z provincie Svayrieng a z části dvou dalších provincií vytvořili základnu pro útok proti Vietnamu, a zbavili je proto jakéhokoli osídlení. Druhým důvodem mohlo být záměrné zmenšení areálu obdělávané půdy, aby vznikla přirozená bariéra proti velkým přírůstkům obyvatelstva (Górnicki, 1983, str. 46 – 47).

Složitý vodní systém, který takřka nepřetržitě zajišťoval vláhu, pustl a nakonec byl kompletně zničen při realizaci megalomanského zavlažovacího projektu Rudých Khmerů, kteří ve snaze vybudovat na severu země obrovské nové nádrže zničili řeku Siemeap, která byla integrální součástí angkorské vodní sítě. V důsledku toho se většina kanálů obklopující chrámy propadla do bažin. A propadaly se i okolní stavby, neboť podzemní vody s vysokým obsahem minerálů a kyseliny je rozežraly (Nožina, 1999, str. 111).

Podle Górnického teorie přelidnění skutečně ležela v základu činnosti Pol Potova režimu. V duchu maoistických zásad výlučného spolehnutí se na vlastní síly Rudí Khmerové odmítli počítat s cizí pomocí. Usilovali o absolutní samostatnost země, zřekli se dovozu,

úvěrů či mezinárodní pomoci. V kambodžských podmínkách to však znamenalo vrátit se k primitivnímu zemědělství, zřeknout se umělých hnojiv i mechanizace. Górnicki uvádí, že takové zemědělství může uživit nanejvýš 4,5 milionu lidí. Z celkového počtu 7 milionů obyvatel země, pak skoro polovina přebývala (Górnicki, 1983, str. 47).

„Iracionální radikalismus“ prostupoval celé hospodářství. Mechanizace se ocitla v opovržení. Pro Pol Pota byly zemědělské stroje známkou slabosti a podceňováním sil rolníků. Nejvyšší prioritou bylo zvýšení zemědělské produkce. Na zmar přicházely vědomosti a duchovní bohatství. Lékaři, učitelé, právníci, inženýři, piloti, elektrikáři, námořníci z obchodních lodí, kvalifikovaní tovární dělníci, ti všichni až na vzácné výjimky skončili ve venkovských družstvech a obdělávali pole, pokud vůbec prvotní selekci přežili. Základní kvóta zemědělské výroby, již Pol Pot nastavil, stanovovala výnos 3 tun neloupané rýže z hektaru pole (Short, 2005, str. 407). K tomu by byla potřeba umělá hnojiva, to, co Kambodži scházelo.

S kolektivizací Rudí Khmerové experimentovali v zónách, které ovládali, již před rokem 1975. Již v roce 1972 docházelo k menším přesunům obyvatel, jejichž původní domovy, pokud je nezničily americké bomby, byly vypáleny, aby se lidé neměli kam vrátit. Namísto soukromého hospodaření a spolupráce v malých skupinkách vzájemné pomoci byla násilím vytvářena družstva čítající třicet až čtyřicet rodin hospodařících na „společné“ půdě. Zemědělská družstva se tehdy ukázala být tak nepopulární, že od nich bylo upuštěno. Násilná kolektivizace v roce 1973 už probíhala ve všech osvobozených zónách. Prvních 6 měsíců po zahájení kolektivizace z osvobozených zón uprchlo na 60 000 lidí (Short, 2005, str. 289).

4.1.5 Individualismus versus kolektivismus

Účelem „sebezpytujících schůzí“, které Rudí Khmerové v komunách pořádali, bylo přimět jejich účastníky zpytovat svědomí a odhalit všechno soukromé a osobní před ostatními. Individualita jednotlivce postupně mizela, nejniternější myšlenky vyslovené nahlas ztrácely smysl. Vzájemné sledování a udávání tvořily nedílnou součást procesu, který vytvářel atmosféru neutuchající ostražitosti a chronické podezíravosti.

Důraz kladený na společenskou a ekonomickou uniformitu, která měla udělat ze všech stejně chudé rolníky, měl podle Philipa Shorta ještě další důvod, a tím byl věčný buddhistický ideál likvidace individuality, který v pojetí khmerských komunistů dostal nový

háv. Komunisté chtěli odstranit to, co považovali za největší překážku vytvoření kolektivistického státního zřízení: vrozený a bytostný egoismus, který je jedním z charakteristických rysů národní povahy Khmerů (Short, 2005, str. 329).

Na jedince byl vyvíjen nesmírný fyzický a psychický nátlak, aby došlo ke změně ve způsobu myšlení. V polpotovské Kambodži to znamenalo hlad, nedostatek spánku a dlouhé hodiny úmorné dřiny. Žádná jiná komunistická strana, ať už v Číně, Vietnamu nebo v Korejské lidové demokratické republice, nezašla tak daleko, aby se pokusila změnit myšlení svých členů. Komunistická strana v Kambodži se rozhodla stvořit „nového komunistického člověka“ tak, že dohnala egalitářství, kolektivismus a všemocnost režimu až na tu nejzazší mez. O ideových zdrojích kambodžského komunismu bude ještě řeč později. Byly to ideály Velké Francouzské revoluce, praktiky maoistické Číny, metody stalinismu, které zásadním způsobem ovlivnily kambodžský komunismus. Podle Philipa Shorta ovšem zvláštnost Pol Potovy revoluce tkví v jejích khmerských kořenech. Likvidace hmotného i duševního soukromého vlastnictví bylo v podstatě buddhistickým „zřeknutím se“ v nové revoluční podobě, zničení individuality a osobnosti pak revoluční podobou „dosažení nirvány“. Tak jako Buddha, měl i Angkar ve všem pravdu a zpochybňovat moudrost „božstva“ bylo zapovězeno. Pol Potův režim vyhlásil boj nerevoluční morálce a materialistickým koncepcím, jako je představa o soukromém vlastnictví, a naopak naléhavě nabádal k přijetí kolektivního postoje a způsobu myšlení, i prostoty. Toto buddhistické „zřeknutí se“ pro kádry znamenalo obětovat tělo i duši kolektivu a zapomenout na vlastní zájmy (Short, 2005, str. 370).

4.2 Druhá fáze komunistické revoluce

4.2.1 Vnitrostranické čistky

Kambodžský komunismus dosáhl svého vrcholu v polovině roku 1976. Pak se všechno změnilo. Veškerá legislativa, exekutiva i soudnictví prostě zmizely. Parlament už se nesešel. Zasedání vlády se přestala konat. Ministerské posty osiřely a zůstaly neobsazené.

Když se zvedla vlna kambodžských uprchlíků, jejich vypravování o vyvražďování inteligence, masových hrobech a rozbíjení rodin západ zpočátku nechtěl uvěřit. Górnicki uvádí, že o vysídlení obyvatel měst a o velkých migračních pohybech se samozřejmě vědělo díky špionážním družicím. Vědělo se, že v Kambodži byly zrušeny školy, obchod a že byla zrušena veškerá intelektuální výměna se zahraničím, ale totéž se kdysi stalo v Číně a nikdo to

nepovažoval za konec světa. Nebylo pochyb o tom, že základem kambodžského hospodářství se staly komuny, ale ty v určitém období existovaly i v jiných zemích. V druhé polovině roku 1976 se objevily sporadické zprávy o krutostech Rudých Khmerů, vyvolaly však více pochybností než hrůzy (Górnicki, 1983, str. 257).

I když Rudí Khmerové vystupovali navenek jednotně, už v polovině roku 1976 se začaly objevovat vnitřní neshody mezi phnompenhským vedením a místními správami. Začalo docházet k menším povstáním lokálního charakteru. Vojenští velitelé často nebyli přímo závislí na příkazech ústředního výboru, a tak se na svých územích stávali fakticky absolutními vládci. Vliv *Pol Pota* a ústředního výboru byl mimo centrální oblast země poměrně omezen. V polovině roku 1976 v podstatě nastal konec jedné fáze kambodžské revoluce a následovalo období vnitrostranických čistek.

Z kraje roku 1976 došlo k velkému povstání v čele s *Hu Nimem*, vysoce postaveným Rudým Khmerem, který byl o rok později umučen v Tuol Slengu. Proti povstaleckým útvarům *Pol Pot* posílal zvláštní gardy pod vedením pověstného *Ta Moka*. Ten byl pověřen totálním vyhlazením revoltujících. *Pol Pot* se snažil vnitřní autonomii komun a nezávislost místních pohlavárů omezovat. Od počátku roku 1977 se množily další dezerce příslušníků Rudých Khmerů, probíhala povstání lidu, vesnická chudina už přestala podporovat Rudé Khmery. Začalo docházet k vnitrostranickým čistkám, během nichž přišlo o život tisíce stranických kádrů a statisíce „nových“ lidí i „starousedlíků“. Tempo vyhlazování obyvatel se zrychlilo. Na většině kambodžského území panoval hlad, komuny nebyly schopné se uživit. Vedení strany si hospodářské neúspěchy nepřipouštělo a důvody úděsné situace na kambodžském venkově přisuzovalo podvrtné činnosti skrytých nepřátel revoluce ve vlastních řadách. V důsledku těchto paranoidních představ přišly o život tisíce stranických kádrů včetně nejbližších *Pol Potových* druhů.

Cílem druhé fáze revoluce bylo od základů změnit povahu a podstatu kambodžské společnosti. Kolektivizace a likvidace soukromého obchodu už byly v plném proudu. Produkce potravin a celá jejich distribuce byla na sto procent zcentralizovaná. Nízko stanovené dávky potravin znemožňovaly vznik jakýchkoli osobních přebytků, které by pak bylo možné směňovat za něco jiného. Górnicki uvádí, že tímto způsobem byl zlikvidován i směnný obchod, protože neexistuje na světě zboží, které by mělo vyšší hodnotu než potraviny. Ty jsou základem hospodářského života, elementárním zbožím, od něhož se

odvozují další pojmy jako hodnota, cena a peněžní styk. V Kambodži byl absolutně zrušen pojem vlastnictví. Nikdo neměl právo být majitelem hrníčku, postele či čehokoliv jiného. Byly odstraněny tradiční příčiny ekonomického rozvrstvení jako výdaje na služby, dopravu, léčení, kulturu nebo koupi oděvu (Górnicki, 1983, str. 240).

Samozřejmost všudypřítomného násilí, rostoucí ideologický nátlak a psychóza nepolevujícího strachu, která zachvátila celou zemi, vedly do konce roku 1977 k tomu, že i přirození stoupenci režimu začínali být stále víc a víc zklamaní „revolučními změnami“. O osudu zotročeného národa nevolníků rozhodovala nepočetná elita, která hlásala ideovou čistotu, zdrženlivost, skromnost a zřeknutí se světských radostí, potlačování potřeb jednotlivce ve prospěch kolektivu, ale sama jednala přesně opačně. Rudí Khmerové ztráceli podporu starých stoupenců. Rostl počet těch, kteří se pokoušeli uprchnout do Thajska a Vietnamu.

4.2.2 Tuol Sleng

Centrem vnitrostranických čistek byla mučírna a věznice s označením S-21 zřízená v někdejších prostorách jedné střední školy v jižní části Phnompenhu, kterou *Pol Pot* přejmenoval na Tuol Sleng, což v překladu z khmerštiny znamená „jedovatý kopec“ nebo „pahorek jedovatých stromů“. Zde byli obvinění krutě mučeni, donucováni k přiznání smyšlené viny a poté popraveni. Dnes je počet obětí této věznice odhadován na 15 – 20 000 lidí, přičemž tempo vraždění se neustále stupňovalo. V roce 1975 za branami Tuol Slengu skončilo 200 lidí, v letech 1977 a 1978 to bylo každý rok pět tisíc (Nožina, 2007, str. 240). Podle dochovaných dokumentů bylo v Tuol Slengu vězněno v letech 1977 a 1978 najednou 1200 až 1500 lidí, a to po dobu dvou až čtyř měsíců. Zvláště „důležití“ lidé zůstávali v úplné tmě a o samotě v kobkách až šest měsíců. Na Vražedných polích (Choeung Ek) byli vězni popravováni a pohřbeni. Bylo zde odkryto 129 masových hrobů a nalezeno téměř 9 000 těl (Zapalme starou trávu, 2003, 07. 11.).

Obrázek 4: Památník obětí režimu Rudých Khmerů Choeung Ek na okraji Phnom Penhu

Zdroj: Archiv autorky

Úkolem S-21 a vynucených doznání nebylo poskytovat informace, ale spíš dodávat „důkazy“ o zradě, které ospravedlňovaly další čistky a perzekuce. *Pol Pot* trpěl paranoidní představou o propojení domácí opozice s nepřáteli v zahraničí – s CIA, KGB, Vietnamci a dalšími nepřáteli země. Zbavoval se svých domnělých i skutečných provietnamských kádřů. S cizinci vězňové nakládali stejně, jako s vlastními lidmi. Zemřel zde například mladý britský jachtař John Dewhirst, kterého zadržela a uvěznila pobřežní stráž Rudých Khmerů. Dewhirst byl mučen k doznání o spolupráci s CIA (Short, 2005, str. 424). V Tuol Slengu zemřela i další desítky cizinců (především Američanů, Australanů a Novozélandců). *Pol Pot* byl přesvědčen, že jde o nepřátelské agenty s vazbami do zahraničí.

Obrázek 5: Bývalá věznice Tuol Sleng

Zdroj: Archiv autorky

V posledním roce komunistické vlády se nenávist Rudých Khmerů obrátila proti sousednímu Vietnamu. Nastaly pohraniční střety oddílů Rudých Khmerů a vietnamských vojáků, které byly oficiálně zdůvodňovány jako boj o ostrovy Tho Cu a Phu Quoc v Siamském zálivu, a o vnitrozemské pohraniční území. Pohraniční boje doprovázely masakry vietnamských obyvatel a vypalování vesnic.

4.3 Politická vize Rudých Khmerů

Politická vize Rudých Khmerů byla založena na „čistých“ obyvatelích venkova v protikladu ke „zkaženým“ obyvatelům měst. Zhýčkané městské obyvatelstvo bylo podle nich třeba převychovat. Rudí Khmerové chovali odpor vůči všemu importovanému, cizímu a vnucenému, co prostý lid za své každodenní existence neznal. Během prvních dvou měsíců byly přesunuty dva až tři miliony obyvatel. Zpočátku se vysídlování týkalo jen obyvatel měst. Když byli vystěhováni, přišla řada na vesničany. Na rozdíl od městského obyvatelstva, které bylo na ulici vyhnáno z hodiny na hodinu s holýma rukama, měli vesničané tu výsadu, že se o svém vystěhování dozvěděli několik dní předem. Měli možnost vzít si s sebou, co potřebovali. Jejich obydlí i se zvířaty, která musela zůstat na místě, obsadili jiní lidé, kteří byli do opuštěné vesnice nastěhováni.

4.3.1 Záměrné pustošení měst

K dezorientaci na ulici vyhnaných lidí během násilné evakuace přispělo také záměrné pustošení měst. Příslušníci Rudých Khmerů strhali všechny tabulky s názvy ulic, zničili ukazatele směru, rozbíjeli štíty s nápisy nad obchody. Ničili veškeré městské zařízení - elektrickou síť, čistírnu vody, průmyslové podniky, autobusy, telefony, atd. Devastovali všechny symboly „zkažené“ průmyslové civilizace. Jediná železniční trať v Kambodži byla také zničena. Podobně došlo k devastaci silniční sítě.

Elektrinu a další moderní „vymoženosti“ ve skutečnosti využívala jen zámožná část obyvatel měst, její úřednicko-buržoazní vrstva. Proti těm byla namířena všechna zloba. Zbytek obyvatel země žil ve značné chudobě. Život na vesnici byl krutý, podle Rudých Khmerů však byl čistý. Vesnice žila téměř jen naturálním hospodářstvím. Oběh peněz tu byl vždy minimální. Jeho čistota začala být podle Rudých Khmerů špiněna zaváděním moderních prvků na venkov v druhé polovině 50. let. Górnicki uvádí, že kambodžský rolník žil vždy v chudobě, ale málokdy trpěl hladem (Górnicki, 1983, str. 126). Problémy na venkově začaly podle Górnického vznikat někdy v druhé polovině 50. let. Tehdy totiž získal *Sihanuk* značnou mezinárodní pomoc, kterou použil na rozvoj zemědělství. Díky několika faktorům, jako byly nové výnosnější odrůdy rýže, umělá hnojiva, mechanická zařízení pro zavodňování, vysazování sazenic a mlácení rýže, vykazalo hospodářství země značnou nadprodukcí. Byl zaveden daňový systém, vesnice se rychle rozvrstvila, objevili se skuteční vesničtí boháči a na kambodžský venkov zavítal hlad. Tak podle Górnického vypadalo sociální pozadí, z něhož se zrodilo učení Rudých Khmerů. Zbytek dokonali Američané za vlády Lon Nola. Investovali do Kambodži spoustu peněz, vytvořila se zámožná úřednicko-buržoazní vrstva. Čím zámožnější se stávala města, tím hůř se vedlo vesnické chudině, která už téměř masově sympatizovala s Rudými Khmery, poskytovala jim útočiště, schovávala je před policií (Górnicki, 1983, str. 128). Mechanizace zemědělství způsobila nadprodukcí sklizně, kterou stát vykupoval za nízké ceny. Modernizaci života kambodžského lidu ve formě mechanizace práce, využívání dopravních prostředků, silniční sítě, železniční trati apod. považovali Rudí Khmerové za úpadkovou hodnotu. Ničili je nejen ze strategických důvodů, ale i z ideologických.

Podle propagandy vedla buržoazie zvrhlý a zavrženíhodný život. Velitelé oddílů Rudých Khmerů dali po obsazení měst vojákům rozkaz, aby nerabovali a nezabíjeli, pokud se jim někdo nepostaví na odpor. Mnozí z nich však nedokázali odolat takovému pokušení.

Nezajímaly je však ani šperky ani peníze. Existují svědectví, kdy mladí vojáci znechuceně vysypali do řeky tisíce amerických dolarů, které našli v kufru. Zajímaly je motorky a auta, neuměli je však řídit. Pokud se o to pokusili, nabourali. Obdivovali propisky či náramkové hodinky, ale televizorů, ledniček a drahého nábytku si nevšímali, nebo tyto znaky buržoazního života prostě vyhodili z okna. Byl to slepý hněv, který narůstal v mladých revolucionářích vůči městu (Short, 2005, str. 315).

4.3.2 Zrušení peněz

Peníze Rudí Khmerové považovali za prapříčinu lidských křivd a hanby a tak je zrušili. Se zrušením místních platebních prostředků bylo zakázáno vlastnit cizí měnu, akcie, směnky či zlato. Stažení peněz z oběhu sice razantně nabouralo hospodářský systém, ale úlohu peněz do jisté míry převzala směna zboží. Ústřední výbor na svém zasedání v květnu 1973 dokonce schválil, že by v osvobozených oblastech měla být používána nová měna, která by nahradila tu starou. V prosinci předcházejícího roku *Ieng Sary* přivezl z Pekingů vzorky nových bankovek, aby je *Pol Pot* odsouhlasil. Bankovky se měly tisknout v Číně, do oběhu měly být dány hned po pádu Phnompenhu.

K tomu účelu byl Rudými Khmery ustaven přípravný bankovní výbor. Během léta 1975 se začalo s distribucí nových bankovek a plakátů s jejich vyobrazením. Jejich uvolnění do oběhu však podléhalo konečnému schválení v Phnompenhu. V září byly dokonce v severní zóně země na zkoušku poslány do oběhu. Brzy na to byly z oběhu opět staženy. Rudí Khmerové došli k závěru, že peníze představují základ privilegovaného postavení a moci, oživují touhu po soukromém vlastnictví, a proto jsou nebezpečné. K zavedení nové měny do oběhu tak v době vlády Rudých Khmerů už nedošlo.

4.3.3 Třídění obyvatel

Tvrdým represím byli za vlády Rudých Khmerů vystaveni příslušníci inteligence a členové etnických menšin, zejména Vietnamci a muslimští Čamové. Čínsko-khmerská populace měla zakázáno mluvit čínsky, jediným národním jazykem khmerština (kampučština – jak se jí začalo říkat). Nejhorší dopadli Čamové, kteří upadli do nevole už za občanské války pro svou historickou, náboženskou a kulturní odlišnost.

4.3.3.1 Čamové

Historie Čamů je plná zvrátů, vrcholných kulturních období i hlubokého úpadku. Kdysi to byla svébytná asijská civilizace. Dnes žijí Čamové hlavně v jižním Vietnamu, v Kambodži v oblasti kolem jezera Tonlesap, roztroušeně také v Thajsku a Indonésii. Jejich původ je dodnes předmětem sporů mezi vědci. Jedni tvrdí, že pocházejí z Indonésie, druzí je považují za původní obyvatelé Indočíny. V polovině 1. století n.l. předkové Čamů obývali území středního Vietnamu. Již v této době se na severu dostávali do těsných kontaktů s předky Vietů, Lac-Vietů, kteří sem migrovali z Číny. Zhruba ve stejné době sem připutovali i přistěhovalci z Indie, kteří vnesli do čamské kultury indické prvky. Čamové jsou tedy výsledkem rozsáhlého míšení tří různých kultur a národů. Ve 3. století ovládají vysoce rozvinuté zemědělství, řemesla, obchod a mořeplavbu. V 5. století je jejich stát Čampa tak silný, že poráží čínské vládce z Vietnamu. I po vyhnání Číňanů z Vietnamu museli o nezávislost nadále bojovat s vietnamskými a kambodžskými feudály. Nakonec podlehli a v 15. století přestala Čampa existovat. Její území si mezi sebe rozdělili vládci obývající území dnešního Vietnamu a Kambodži. Vzájemná nedůvěra mezi Čamy a Khmery však nevymizela a je patrná do dnes, stejně tak, jako jejich kulturní diverzita.

Čamové, kteří žili v oblastech kontrolovaných Rudými Khmery, byli prvními oběťmi politiky, jejímž cílem byla kulturní, společenská i ekonomická uniformita všech Kambodžanů bez ohledu na etnický původ a náboženské vyznání. První zprávy o pronásledování Čamů se objevují již počátkem 70. let. V roce 1973 byli Čamové v oblastech kontrolovaných Rudými Khmery fyzicky likvidováni za to, že se bránili národnostnímu útlaku. Po roce 1975 byli komunističtí kádři instruováni, aby udělali vše pro to, aby Čamové jako národnost zmizeli ze světa (Nožina, 1999, str. 73). Čamové byli vyhnáni ze svých rodišť do neobydlených oblastí, značná část z nich rozsídlena mezi převážně khmerské obyvatelstvo. Uvádí se, že z východní zóny bylo rozptýleno na 150 000 Čamů po vesnicích v severní a severozápadní zóně (Short, 2005, str. 379). Byl jim zakázán vzájemný styk a uzavírání manželství. Děti jim byly odebírány a umístěny do khmerských rodin. Nesměli hovořit rodným jazykem, nosit tradiční oděv (ženy barevné šaty a muži dlouhé bílé tuniky a pytlovité kalhoty), vařit čamská jídla. Složitě účesy a šperky, typické pro čamské ženy, byly rovněž zakázány. Čamské ženy byly také v rozporu s islámskými zvyky nuceny, aby si nakrátko ostříhaly vlasy. Všechny názvy čamských vesnic byly změněny na khmerské. Celé oblasti v provinciích Kampong Cham, Kampong Chnang, Kratie a Pursat, kde většinu obyvatel odnedávna tvořili Čamové, byly

vyliční. Uvádí se, že následkem krutovlády Rudých Khmerů klesl počet Čamů v Kambodži z 200 000 na 50 000 (Nožina, 1999, str. 74).

4.3.3.2 Beztrždní společnost

Počínaje rokem 1975 byli členové zemědělských družstev, tedy veškeré obyvatelstvo, rozděleni do tří kategorií - na *plnoprávné členy* (chudé a nižší střední rolníky, kteří dostávali plné přiděly, v rámci družstva zastávali politické funkce, vstupovali do armády a mohli žádat o členství ve straně), na *kandidáty členství* (ti dostávali o něco menší přiděly, mohli zastávat nižší administrativní funkce) a *přidělnice* (kteří byli při rozdělování přidělů na řadě až poslední a zaujímal naopak první místa na seznamu popravovaných, neměli žádná politická práva). Původně do prvních dvou skupin patřili pouze „starousedlíci“, tedy ti, kteří žili v „osvobozených oblastech“ ještě před konečným vítězstvím komunistů. Přidělnici, tzv. „noví lidé“, se rekrutovali z řad vysídleného městského obyvatelstva. Svou roli sehrál i majetek, v třetí kategorii se tak mnohdy ocitli i bohatí rolníci (Short, 2005, str. 340-341).

Ti, kteří přežili pochod smrti a čistky zaměřené proti bývalým státním zaměstnancům a příslušníkům ozbrojených sil, čekala další zkouška. Měli za úkol sepsat vlastní životopis s podrobným vylíčením rodinného zázemí, dětství, s důrazem na dobu Lon Nolovy vlády. Vzdělání lidé byli odsuzováni už jen na základě svého spisovného jazyka a vypsání rukopisu. Techniky a kvalifikované dělníky odvezla auta do Phnompenhu, aby dál pracovali v továrnách a pomohli obnovit zdevastovaný průmysl. Příslušníky republikánských ozbrojených sil, státní zaměstnance, architekty, lékaře, inženýry, právníky, učitele, univerzitní studenty čekala „převýchova“, pokud nebyli rovnou posláni za město na smrt. Konkrétní přístup a míra brutality závisela na lokálním vedení. Někteří vůdci byli mírnější, jiní ne. Někde převýchova znamenala několikaměsíční fyzicky náročné práce, mizivý přiděl jídla a opakované výslechy. V severozápadní a západní zóně probíhalo vysídlování zvláště krutým způsobem. Všichni univerzitně vzdělaní lidé, nebo lidé s vyšším středoškolským vzděláním, museli podstoupit převýchovu spočívající ve velice náročné fyzické práci v rozmezí tří měsíců až jednoho roku.

4.3.4 Vesnické komuny

Kambodžané žili v hrůzných podmínkách vesnických komun. Pořádek v komunách zajišťovali většinou negramotní a zfanatizovaní mladí vojáci a kádry. Životní podmínky i

obsah represí se v jednotlivých regionech značně lišily. Dospělí lidé a malé děti, které dovršily věku 5 let, pracovali až 16 hodin denně na rýžových polích či na stavbě zavlažovacích kanálů, trpěli nedostatkem potravy a lékařské péče, za odvedenou práci dostávali jen chudé příděly potravin a jednoduché černé oblečení. Pravidelně museli absolvovat politické schůze, přednášky a ideologická školení, jejichž cílem bylo lidem vymazat z hlavy jakékoli individualistické sklony. *Pol Pot* chtěl vytvořit jednoduchou beztřídní společnost zbavenou vykořisťování člověka člověkem. Celá země se proměnila v jeden ohromný pracovní tábor. Život uvnitř komun podléhal přísné hierarchizaci. Striktně se rozlišovalo mezi „starými“ a „novými“ (nově příchozí městské obyvatelstvo a rolníci, kteří ve městech hledali útočiště), ti obvykle vykonávali ty nejtěžší práce, dostávali méně potravy horší kvality.

Všichni lidé měli stejné, výhradně černé oblečení. Jídla bylo žalostně málo. Pro strádající bylo hrozné, že kolem nich rostly kokosové palmy, banánovníky, mangovníky a jiné plody, které pod trestem smrti nesměli sami utrhnout.

Celé rozvětvené rody a celá společenství přestaly za vlády Rudých Khmerů existovat, protože vazby mezi nimi byly totálně zpřetrhány. Vizí Rudých Khmerů bylo vytvoření soběstačných komun, jejichž obyvatelé budou mít absolutně kolektivní smýšlení. Khmerská rodina však byla tradičně vždy samostatnou jednotkou, hospodařící na vlastní půdě a s okolím ji spojovala pouze příslušnost k jednomu vatu (klášteru) a sdílená buddhistická víra. Pokusy Rudých Khmerů ustavit vesnická družstva selhaly právě proto, že spolupráce nemá v kambodžské tradici oporu.

4.3.5 Teze otrokářského státu

Z Kambodžanů se stali otroci, kterým režim upíral sebemenší právo rozhodovat o vlastním životě. *Pol Pot* zotročil všechny Kambodžany doslova, uvěznil je ve „vězení bez mříží“, jak to později nazvali uprchlíci. Každý musel bez nároku na odměnu či plat vykonávat takovou práci, která mu byla přidělena, a to tak dlouho, jak příslušný kádr uznal za vhodné. Pokud neuspěl, nebo by se snad chtěl vzpírat, riskoval potrestání, jež kolísalo od pouhého pozastavení přídělů až po trest smrti. Jídlo a ošacení každému teoreticky poskytoval stát. Nikdo nedostával plat. V tom spatřuje Philip Short jistou výjimečnost. V porovnání s jinými komunistickými režimy, které vládly v Sovětském svazu ve 20. letech, v Číně ve 30. letech nebo s tím, který vládne v současné Severní Koreji, se Kambodža vymykala v tom, že

skutečně uvrhla své obyvatele do otroctví. V Sovětském svazu, Číně nebo v KLDŘ byly za práci alespoň vypláceny almužny. To ponechávalo pracujícím alespoň jistou možnost volby, jak s ní naložit, a jistý prostor pro svobodnou vůli (Short, 2005, str. 339). Ten však v Kambodži neexistoval. Někteří kádři sice projevovali shovívavost a pochopení, jiní však s lidmi zacházeli stejně jako s dobyt看. Stala se z nich tažná síla, kterou někdo musel krmit, napájet, ustát a přimět k práci. I početí a zrození bylo institucionalizováno a odlidštěno. Pokud žena ještě menstruovala, vedli si kádři o její periodě podrobné záznamy, aby k ní přivedli jejího manžela v době, kdy bylo nejpravděpodobnější, že otěhotní. Stratifikace společnosti přestala teoreticky existovat. Short tvrdí, že Rudí Khmerové nebyli motivováni třídní nenávistí, i když v mnoha případech pomstychtivost jednotlivých kádrů značně ovlivnila způsob, kterým byly příkazy „shora“ vykonány, ale snahou smazat všechny společenské a sociální rozdíly (Short, 2005, str. 340).

Existuje také názor, že *Pol Pot* usiloval o vzkříšení minulosti. Vzhlížel k zašlé slávě Angkorské říše a údajně prohlašoval, že pokud khmerský národ dokázal postavit Angkor, dokáže všechno. Jisté paralely mezi Angkorskou říší a Pol Potovou utopií podle Philipa Shorta (2005, str. 341) lze nalézt. Obě usilovaly o naprostou nezávislost, snažily se o nedosažitelnou dokonalost – jedna stavěla kamenné chrámy k větší slávě hinduistických božstev, druhá se chtěla stát protokomunismem na celém světě. V obou říších byli protivníci popravováni, ostatní posíláni na nucené práce. Obě považovaly zavraždění a pěstování rýže za základ prosperity hospodářství země a obě těžily z práce otroků. Navíc kambodžští rolníci žili v 70. letech 20. století téměř ve stejných podmínkách jako jejich předci před šesti stoletími a půdu obdělávali stejnými nástroji jako rolníci ve středověké Francii. Philip Short se však nedomnívá, že by chtěl *Pol Pot* vzkřísit minulost (Short, 2005, str. 341). Jeho cílem nebylo napodobovat Angkor, ale překonat jej. Nicméně nedostatek zemědělské techniky a odborných znalostí jeho úspěchy silně zredukoval. Rudí Khmerové nechali postavit obří přehradu ve východní zóně, která byla 800m dlouhá a 40m široká. Na její stavbě, která trvala jen 4 měsíce, se podílelo na 20 tisíc lidí. Přehrada údajně zabránila záplavám po silných deštích v roce 1978, po pádu režimu však kvůli nedostatku péče zchátrala.

Jednou z největších záhad období vlády Rudých Khmerů je, jak upozorňuje Phillip Short, otázka, jak je možné, že když v zemědělství pracovalo mnohem více lidí a zavraždění se zlepšilo, tak proč bylo tak málo rýže, že za necelé 4 roky zemřel milion Kambodžanů na podvýživu a nemoci s ní spojené. Short si to vysvětluje absencí motivace. Zemědělská

družstva a komuny produkovaly méně rýže, než si vedení země a mnozí pozorovatelé mysleli, protože většina průceschopných mužů a žen namísto obdělávání polí po většinu roku stavěla přehradu a budovala zavlažovací kanály. Rolníci neměli žádnou motivaci snažit se o větší výnosy. Uvádí se, že za vlády Rudých Khmerů onemocněla nebo hladověla třetina až polovina veškerého obyvatelstva. Podle některých odhadů byla sklizeň o 40 % nižší než před rokem 1970 (Short, 2005, str. 407).

Pol Pot věřil, že jedná ve jménu všeobecného blahobytu, a že dříve či později to všichni pochopí. Hlad v kombinaci s neexistencí zdravotní péče znamenal smrt. I přes potravinovou pomoc z Číny. Čína revoluci v Kambodži podporovala nejen finančně, působilo zde odhadem na 20 000 čínských poradců. Lidé umírali ve velkém, plán selhal. *Pol Pot* plánoval početní přírůstek a nikoli úbytek obyvatelstva. Usiloval o zdvojnásobení až ztrojnásobení populace na 15 – 20 milionů lidí do 10 let (Short, 2005, str. 372). Chtěl stvořit silnou a prosperující zemi.

4.4 Sociokulturní změny za vlády Rudých Khmerů

4.4.1 Osud kulturních symbolů a památek

Phillip Short uvádí, že vedení Komunistické strany Kambodži nikdy nevydalo přímý příkaz k ničení knihoven, vědeckých pracovišť, laboratoří a výzkumných ústavů, ani k pálení vzácných buddhistických rukopisů a knih (Short, 2005, str. 330). Přesto k tomu došlo. Podobně dle jeho názoru nenařizovalo likvidačním četám, aby postříleli staré, nemohoucí a nemocné, ale vojáci to přesto udělali, protože dostali rozkaz zajistit úplné vyklizení měst a toto byl nejjednodušší způsob, jak úkol splnit. Očití svědci viděli, jak vojáci vyhazovali z oken vzácné knihy, nebo je nechali shořet. Rozbíjeli výzkumná pracoviště. Neudělali to z nějakého konkrétního důvodu. Ničení západních věcí nikdo nenařídil, ale ani nezakázal. Byla to reakce lidí, kteří byli roky přesvědčováni, že imperialismus a vše, co s ním souvisí, je špatné. Vandalismus umocňovala negramotnost a mládí. Górnicki naopak tvrdí, že už na podzim 1975 byly vytvořeny zvláštní jednotky Rudých Khmerů, které vyhledávaly a pálily knihy, historické dokumenty, staré časopisy, kroniky účetní knihy a učebnice (Górnicki, 1983, str. 93). Rudí Khmerové podle něj zničili téměř všechny národní historické památky, naštěstí s výjimkou komplexu chrámů Angkor Vatu, Angkor Thomu a Bayonu, které byly obehnány ostnatým drátem, zaminovány a zachovány jako rezervace pro zahraniční turisty, kteří ve

velmi omezené míře a za přísného dohledu Rudých Khmerů do Kambodži ke konci jejich vlády přijížděli. Górnicki dále uvádí, že zbořeno bylo 90 – 95% pagod, historických budov a buddhistických klášterů. Ničitelské šílenství mělo podle něj charakter spasitelské činnosti. Rudí Khmerové ničili věci proto, aby bylo možné později budovat (Górnicki, 1983, str. 214).

Nový komunistický režim nechal zbořit jediný katolický chrám v zemi. Nejednalo se ani tak o protikřesťanské gesto či akt pomsty vůči cizincům, ale mělo prý pragmatický důvod - údajně jej zničili proto, aby získali železné výztuže z betonu použitého na jeho stavbu.

I přes to, že Rudé Khmery provází pověst nelítostných ničitelů, nejdůležitější kambodžské historické památky, jako je Královský palác, Národní muzeum, všechny významné buddhistické chrámy v Phnompenhu i v dalších městech, Angkor Vat a jiné památky z angkorské doby, nezničili. Restaurátoři se těšili zvláštní ochraně v družstvu v Bakongu v provincii Siemreap, zřejmě proto, že režim počítal s tím, že až to ekonomická situace dovolí, bude jejich schopnosti potřebovat.

4.4.2 Náboženství

Náboženství bylo Rudými Khmery zakázáno. Buddhistická sangha byla rozpuštěna, pagody systematicky ničeny a nejvyšší buddhističtí představitelé byli popravováni. Buddhismus byl hlavním pilířem starého světa, který chtěli Rudí Khmerové zbořit. Buddhistické kláštery byly v Kambodži dlouho jedinými vzdělávacími centry a hrály ve společenském a kulturním životě khmerského národa roli prvního řádu. Udržovaly vlastní školy, studentské domovy nebo útulky pro starce. Rudí Khmerové všechny buddhistické vaty, někdejší nervová centra života každé vesnice, uzavřeli. Některé z nich zničili, z jiných se stala skladiště nebo vězení.

Buddhističtí mniši po staletí žili z milodarů a almužen, proto je nový režim považoval za parazity. Spolu s inteligencí a vyššími představiteli svrženého republikánského režimu tvořili „zvláštní společenskou třídu“ a do roka byli zbaveni kněžství a posláni na převýchovu do družstev nebo kopat zavlažovací kanály.

Górnicki se domnívá, že *Pol Pot* likvidoval buddhistické duchovenstvo z čistě ideologických důvodů. Rudí Khmerové podle něj nechtěli mít žádnou konkurenci, žádné uchazeče o moc nad duchovním světem kambodžských obyvatel. Už během prvního týdne po dobytí moci byli nejvyšší bonzové (buddhističtí mniši) okamžitě zastřeleni, méně významným

bonzům bylo přikázáno, aby vlastnoručně spálili svá šafránová roucha a byli posláni do kolon přesídlenců jako osoby třetí nebo čtvrté kategorie (Górnicki, 1983, str. 24).

Sangha (buddhistická obec) po nástupu Rudých Khmerů k moci značně utrpěla. Uvádí se, že za dobu vlády Rudých Khmerů v Kambodži zahynulo kolem 50 000 mnichů, tedy téměř dvě třetiny (Nožina, 1999, str. 121).

4.4.3 Rodina a děti

Absurdním rysem Pol Potova režimu byla likvidace rodinných svazků. Rodina byla považována za přežitek z minulosti, jenž bylo nutno vymítit. Manželé žili odděleně. Pokud byli lidé oddáváni, byly to vynucené kolektivní svatby, prováděné bez souhlasu oddáváných, kteří se před sňatkem často ani navzájem neznali. K vynuceným sňatkům byli nuceni také bývalí mniši. Manželé nesměli dát najevo sebemenší náznak citu a dokonce museli chodit a stát několik metrů od sebe. Po celé zemi docházelo ke zneužívání žen, provozovány byly tajné nevěstince pro kádry. V některých komunách bydleli muži a ženy odděleně, setkávání manželských párů bylo omezeno. Citové vazby mezi mužem a ženou považoval *Pol Pot* za nutné řešit z kolektivního hlediska. Manželství bylo stranickou záležitostí. V khmerské společnosti sňatky tradičně sjednávali rodiče a spíše než o svazek dvou lidí šlo o spojení dvou rodin. Teď se role prostředníka ujal Angkar. Svatby se konaly kolektivně a to nejméně pro 10 párů. Poté, co bylo manželství naplněno, pár opět žil odděleně. Nepovolený milostný vztah se trestal smrtí. Při práci byla obě pohlaví striktně oddělena. Jako buržoazní přežitek Rudí Khmerové zakázali jakýkoli sport a dětské hračky. Volný čas přestal existovat. Jediné, co bylo dovoleno číst, byly stranické listy. Všechno, co dávalo životu v Kambodži nějaký rozměr a přinášelo radost, bylo systematicky likvidováno. Režim považoval lásku, žal, hněv, vášeň a další pocity, které neodmyslitelně patří ke každodennímu životu, za projevy individualismu, které je pro dobro kolektivu nutné vymítit. V některých částech země bylo dokonce přísně zakázáno se smát nebo zpívat.

Od léta 1976 byly děti starší 7 let sebrány rodičům a umístěny do školek, kde žily pod dohledem instruktorů Rudých Khmerů, kteří je učili zpívat revoluční písně a přidělovali jim lehčí práce na poli. Rodiče nesměli své děti vychovávat. Tato výsada patřila Angkaru. Převýchova probíhala v každodenním životě. Jazyk se musel zbavit nesprávných výrazů. Namísto „já“ se muselo říkat „my“. Děti oslovovaly rodiče „strýče a teto“ a ostatní dospělě

„otče“ nebo „matko“. Slova jako „děkuji“ a „prosím“ musela být z každodenní mluvy odstraněna jako buržoazní přežitky. Podobné odmítnutí běžného jazyka bylo také jedním z prvků Čínské kulturní revoluce (Harris, 2005, str. 184). Každý citový vztah musel být kolektivní. Výrazy odkazující na jedince byly zakázané nebo dostaly jiný smysl. Byly vymyšleny neologismy a používán rolnický slang. Górnicki dokonce uvádí, že v oněch čtyřech letech vlády Rudých Khmerů se v Kambodži téměř nerodily děti. V letech 1976 – 1979 kleslo procento nově narozených dětí téměř na nulu (Górnicki, 1983, str. 30).

4.5 Saloth Sar alias Pol Pot

Dle úřadů se *Saloth Sar* narodil v roce 1928, ovšem uvádí se také rok narození 1925. Tehdy bylo poměrně časté, že rodiče ve snaze co nejvíce oddálit povinnou školní docházku svých dětí, jim úmyslně ubírali měsíce i léta. *Saloth Sar* pocházel z poměrně zámožné rodiny, která měla kontakty s královským dvorem. Dětství prožil obklopen mýty a pověrami venkova. V deseti letech strávil *Saloth Sar* rok v buddhistickém klášteře Botum Vaddei v Phnom Penhu, poté navštěvoval katolickou školu École Miche v Phnom Penhu a nižší střední školu Collège Preah Sihanuk v Kompong Chamu. V roce 1947 byl přijat na Francouzské Lyceum (Licée Sisovath), kde byl spíše průměrným studentem a při závěrečných zkouškách dokonce propadl. Poté pokračoval ve studiích na Technické škole v Russey Keo, kde se vyučil tesařem a učil se tam na radiotechnika. V roce 1949 získal stipendium ke studiu radioelektroniky v Paříži. Zde se v mysli *Saloth Sara* a jeho druhů rodily ideologické základy komunistické revoluce v Kambodži. Kořeny doktríny ekonomické nadřazenosti národa jedinci, rozhodnutí spoléhat na vlastní síly a odmítnout styky se zahraničím, radikální restrukturalizace společnosti za účelem maximalizace zemědělské produkce sahají právě do této doby. *Saloth Sarův* spolužák *Khieu Samphan* ve své doktorské práci „Ekonomika Kambodži a její problémy industrializace“, kterou obhájil v roce 1959 na Sorboně, představil svou teorii uzavřené rolnické společnosti vystavěné na troskách té staré a vytyčil hlavní důvody, proč je soběstačnost země tak nezbytná. Podle něj mezinárodní integrace představovala hlavní kořen zaostalosti khmerské ekonomiky. Přijímání zahraniční politiky vedlo k závislosti na světových trzích a zahraniční zboží vyřazovalo domácí výrobce. *Khieu Samphan* je historiky považován za „ekonomického ideologa“ a teoretika „krvavého experimentu“. Ideologie myšlenky totálního vyklizení měst se objevila také v disertační práci *Hu Nimema*. Vedle přežívání tradiční zaostalosti venkova poukazovali na neschopnosti domácích podnikatelů

absorbovat pronikání francouzského a amerického kapitálu, jenž v poválečném období zcela ovládl kambodžský export, a na vzrůstající inflaci, nezaměstnanost a sociální problémy.

V letech 1950 a 1951 odjel *Pol Pot* na letní mezinárodní pracovní brigádu do válkou zničené Jugoslávie. Spolu s *Ieng Sarym* působil ve studentském hnutí, byl členem Marxistického diskusního kroužku i členem Komunistické strany Francie. Ideologicky byl v té době ovlivněn Mao Ce-tungovým traktátem O nové demokracii.

V prosinci 1952, po třech letech pobytu ve Francii, odplul *Saloth Sar* do Kambodži jako vyslanec Marxistického kroužku, aby zde prozkoumal domácí situaci. Ostatní ho záhy následovali. V roce 1953 strávil několik měsíců v táboře povstalců Khmer Issaraku²⁹ a poté v oblastech kontrolovaných khmerským Viet Minhem. Po návratu do Phnom Penhu působil jako agent komunistů v Demokratické straně. Vyučoval historii a francouzskou literaturu na soukromé škole. Sám kdysi spíše podprůměrný student se projevil jako velice nadaný pedagog. Pod pseudonymem „Pravý Khmer“ publikoval články v levicovém tisku. V roce 1955 se stal členem městského výboru Lidové revoluční strany Kambodži (Khmer People's Revolutionary Party), která působila ilegálně. V roce 1956 se oženil s *Khieu Ponnary*. Byla revoluci stejně oddaná, jako on. Její mladší sestru *Khieu Thirith* si vzal za ženu *Ieng Sary*. Tato čtveřice později zaujala vedoucí pozice ve vedení Rudých Khmerů. Během následujících let pozice *Saloth Sara* ve straně rostla. V roce 1960 se stal *Saloth Sar* na sjezdu Komunistické strany Kambodži třetím nejvlivnějším mužem v organizaci (stanul v čele ústředního výboru vedle tajemníka *Tou Samoutha* a člena vedení *Nuon Cheye*). V roce 1963 bylo těžiště boje přesunuto na venkov. Na počátku roku 1964 vybudoval *Saloth Sar* v džungli vlastní povstaleckou základnu „Centrála 100“. V druhé polovině 60. let podnikl *Saloth Sar* cestu do Pekingu, kde se schylovalo ke „kulturní revoluci“. Setkal se zde se silným radikalismem a revolučním zápalem. Po návratu *Saloth Sar* odmítl podporovat neutralistickou politiku prince *Sihanuka* a v roce 1966 zahájil ozbrojený boj proti phnompenhské vládě. Po *Lon Nolově* převratu sice navenek spolupracoval s Vietnamem, ale od roku 1972 začal tajně odstraňovat stoupence Hanoje z vedoucích postů. Intenzivně přijímal z Číny potravinovou pomoc, zbraně, munici i poradce. Zhroucení americké intervence v Indočíně a pád lonnolovského režimu ho

²⁹ Toto nacionálně laděné politické hnutí vzniklo v roce 1940. Jeho příslušníci bojovali jak proti francouzům, které vinili z kolonialismu a západního imperialismu, tak proti japonským okupantům. Později se zasazovali o vytvoření nezávislého khmerského státu. Pozn. autorky.

vynesly do čela státu Rudých Khmerů. Nekompromisně likvidoval oponenty ve vlastních řadách, budoval si kult osobnosti, jeho mocenským ambicím padly za oběť tisíce příslušníků Rudých Khmerů. V roce 1976 *Saloth Sar* vystoupil na veřejnosti jako *Pol Pot*, "dělník z kaučukových plantáží", a stal se hlavním představitelem nového režimu. Říká se o něm, že byl velmi charismatický a vynikající řečník, který svým posluchačům snadno učaroval.

4.6 Ideové zdroje komunistické vize Rudých Khmerů

Jako ideologický zdroj komunistické vize Rudých Khmerů se často uvádí stalinistická vize světa propagovaná francouzskými komunisty, s jejichž pracemi se kambodžští studenti seznámili právě ve Francii. Významnou roli ale sehrál také *Mao Ce-tung* a jeho model maoistické revoluce, v níž město zaniká v obklíčení vesnice a základem země se stává síť rolnických komun spolu s pohyblivými pracovními kolonami. Vliv myšlenek *Mao Ce-tunga* a inspirace ve „Velkém skoku“ uskutečňovaném v Číně v letech 1958 – 1960, kterou v jeho myšlenkách Rudí Khmerové našli, je nesporná. I zde byli „pokrokoví rolníci“ kteří měli oživit upadající čínskou ekonomiku a upevnit „socialistické ideály“. I zde koncem 50. let působily zemědělské komuny. Anglický badatel Ian Harris ve své práci (2005) uvádí, že podobnost čínské kulturní revoluce a komunistické revoluce v Kambodži je zásadní, ovšem s tím rozdílem, že čínská kulturní revoluce zkrachovala uprostřed cesty, kdežto ta kambodžská byla dovedena do logického konce. *Mao Ce-tung* sice nutil miliony městských obyvatel, aby vstoupily do venkovských družstev, což by maximalizovalo zemědělskou produkci. Jistě používal donucovací prostředky, ovšem *Pol Pot* se uchýlil rovnou k násilí a teroru. Čínská města nikdy nebyla zcela vylištěná tak, jako ta kambodžská. Peníze jako směnný prostředek v Číně fungovaly dál (Harris, 2005, str. 187-188). Kambodžská revoluce byla namířena proti jednomu z nejstarších základů životního etosu v Asii – proti nadvládě starců. Obě komunistická hnutí, jak kambodžské tak čínské, povyšovaly mládí. Obě projevovaly odpor vůči individualismu a prosazovaly kolektivismus. Obě si romantizovaly venkov (Harris, 2005, str. 187). Je tedy patrné, že kambodžské události si nelze vysvětlovat pouze jako nápodobu Čínské kulturní revoluce. Nelze se na ně dívat jako na „degenerovanou“ formu maoismu (Harris, 2005, str. 188).

Philip Short hovoří o dalších ideových zdrojích komunistické vize Rudých Khmerů. Byly jimi především francouzské dědictví – Velká Francouzská revoluce, a stalinismus, který Rudým Khmerům poskytoval pocit příslušnosti k něčemu a cíl. Vykládali si jej ve světle

vlastní národní kultury, jako autoritativní formu buddhismu. Vedle těchto „cizích“ myšlenkových koncepcí však Rudí Khmerové byli podle Shorta zásadně ovlivněni prapůvodními khmerskými kulturními kořeny. Velký vliv na podobu jejich politického systému totiž měly i domácí kulturní tradice, protože neosobní fatalismus théravádového buddhismu staví zlu do cesty méně překážek než antropomorfní bůh křesťanů nebo muslimů, který všechny soudí a hříšníkům hrozí peklem (Short, 2005, str. 506). Náboženství zde představuje poměrně zásadní faktor, především pak určité aspekty buddhistické tradice (tzv. odevzdanost před osudem). Situaci ovlivnila i řada dalších faktorů. V Kambodži jsou například velmi slabé institucionální mechanismy, které by zabránily páchání zla. Dalším faktorem ovlivňujícím tehdejší situaci byla také nechuť převážně nevzdělaného rolnického obyvatelstva k cizímu a elitnímu městskému prostředí. Dále to byla již dříve zmíněná přitažlivost čínského modelu kulturní revoluce, ale i dlouholetý regionální konflikt s americkou armádou, která brutálně bombardovala zemi (Short, 2005, str. 506).

Pol Pot se nechal unést představou, že Kambodžu i myšlení národa změní podle své vize. Je příliš snadné a pohodlné svádět vinu za hrůzy spáchané Rudými Khmery na zvláštnosti feudální kultury daleké exotické země, anebo na zvrácenost jejich vůdců. Státní teror vzkvétá všude tam, kde nefungují obranné demokratické mechanismy (Short, 2005, str. 506).

4.7 Zhroucení uzavřeného světa

V roce 1978 si byli Rudí Khmerové vědomi narůstajícího nebezpečí a snažili si svou image vylepšit jak před Kambodžany, tak na mezinárodní scéně. V roce 1978 se Kambodža lehce otevřela světu. Na jaře 1978 si *Pol Pot* nerad musel připustit, že systém vlády Rudých Khmerů nefunguje. Oficiálně za to mohli záškodníci z řad vnitřních nepřátel. Lidé hladověli. V průběhu následujících 12 měsíců polpotovci přijali řadu opatření, která měla učinit život Kambodžanů snesitelnější. Přestal platit zákaz sběru plodin, rodiny si opět směly samy vařit. Přestal platit zákaz nošení barevného oblečení. Došlo k povolení sňatků mezi novými lidmi a starousedlíky. Tlak na intelektuály, bývalé studenty a lidi s odborným vzděláním výrazně polevil. Kambodža se více otevřela světu, projevovala větší toleranci a usilovala o znovuzískání stoupenců na domácí scéně. Paradoxně ve stejnou dobu probíhala nejvražednější čistka, při které zemřely desetitisíce lidí ve věznicích a na vražedných polích po obvinění, že chovají „vietnamské myšlení v khmerském těle“ (Short, 2005, str. 442).

Pravidelnou linkou z Pekingů začaly do Kambodži přilétávat delegace příslušníků levicových hnutí ze západní Evropy, Latinské Ameriky, Austrálie, USA (Short, 2005, str. 439). Po nich také první skupiny zahraničních novinářů a vědců, dokonce i turisté s povolením k návštěvě Angkoru. Došlo k všeobecné amnestii pro obyvatelstvo, k otevření technické střední školy v Phnom Penhu, byli přijímáni zahraniční sympatizující novináři a političtí radikálové. V roce 1978 do Kambodži přijel natáčet jugoslávský filmový štáb dokument o životě v zemi. Návštěvníci Kambodži však viděli jen to, co jim Rudí Khmerové chtěli ukázat. Paranoia pronikla na všechny úrovně vedení strany. Schylovalo se ke kambodžsko-vietnamské válce. Od roku 1977 docházelo k častým pohraničním střetům s Vietnamem. Na jihu Vietnamu byly zřízeny výcvikové tábory pro kambodžské utečence, z nichž později vzešla budoucí osvobozenecká armáda. Z kraje roku 1978 se Vietnam připravoval na svržení polpotovského režimu. Do Vietnamu prchli už po roce 1975 kádři Rudých Khmerů, kteří uprchli z vlasti. Byli to *Penn Sovan*, *Hun Sen* (zběhl v létě 1977) a jiní. O ně Vietnamci mohli opřít budoucí kambodžský režim po svržení vlády Rudých Khmerů.

5 OSVOBOZENÍ KAMBODŽI OD RUDÝCH KHMERŮ

Dne 2. prosince 1978 byla na vietnamském území ustavena politická organizace sjednocující *Pol Potovy* protivníky ze všech společenských skupin a tříd *Jednotná fronta národní spásy Kambodži*. Jejím cílem bylo svržení režimu Rudých Khmerů. V jejím čele stanul *Heng Samrin* – bývalý zástupce náčelníka štábu východní zóny, který uprchl před čistkami v roce 1977 spolu s několika tisíci vojáky a začal organizovat partyzánské hnutí, nebo *Hun Sen* – mladý velitel Rudých Khmerů, který utekl ze stejných důvodů. Zde se připojili k exilové opozici kolem *Le Duc Thoa*. *Demokratická Kampučie* v roce 1978 byla na pokraji sil. Invaze začala na první svátek vánoční roku 1978. První údery byly zaměřeny na provincie Kratie a Stungtreng. Pár dní nato padly. Dne 6.1.1979 *Sihanuk*, pak i všichni diplomaté opustili hlavní město. Mnohá z ministerstev nikdo o probíhající evakuaci neinformoval. Vlaky odvážely z metropole některé obyvatele. Vedení Rudých Khmerů také odjelo, za sebou tam nechalo na 40 000 ozbrojených dělníků a vojáků bez vedení, kteří se měli bránit, jak umí. Všude panoval chaos a dezorganizace. Phnom Penh padl bez viditelného odporu ještě téhož dne, zbytek pohotových jednotek se rozutekl do džungle.

5.1 Vietnamská invaze

Drtivá většina Kambodžanů uvítala Vietnamce jako osvoboditele. Vláda Rudých Khmerů byla tak hrůzostrašná, že už nic nemohlo být horší, a tak zapomněli i na to, že je nenáviděného režimu zbavili odvěcí nepřátelé. Za několik měsíců však vietnamská okupační armáda už zase nebyla vítaná. V nové vládě stanul někdejší důstojník Rudých Khmerů *Heng Samrin* a bývalý issarak z Hanoje *Pen Sovann* se stal jeho zástupcem. Politiku řídili Vietnamci prostřednictvím „poradců“ přidělených na všechna ministerstva a provinční správy. Pocit okupace posilovalo i chování vietnamských vojáků. Na jaře 1979 systematicky vyplenili Phnompenh. Zařízení továren rozmontovali a odvezli do Vietnamu. Rýži ze zásob taktéž. Zemi zužoval hladomor. Někdejší státní zaměstnanci a odborní pracovníci, kteří hrůzovládu přežili, se vrátili k původnímu zaměstnání, zjistili, že jsou pod vietnamským dozorem. Tisíce Kambodžanů se rozhodlo ze země odejít, převážně to byli noví lidé z měst, bývalí obchodníci čínsko-khmerského původu a intelektuální elity z předpolpotovského období. Na konci roku 1979 již bylo uprchlíků na půl milionu (Short, 2005, str. 470). První běženci přišli do Thajska počátkem dubna 1979. Thajské pohraničí zaplavilo na 200 000 lidí, vojáků i civilistů. Většina našla útočiště v primitivních utečeneckých táborech několik

kilometrů od hranice. V květnu opustil Kambodžu i *Pol Pot*. Většina vojska Rudých Khmerů se rozptýlila a bojovala v malých izolovaných skupinách bez vzájemného kontaktu a bez možnosti spojit se s vyšším velením. Nejvyšší velení odešlo do exilu.

5.2 Postavení Rudých Khmerů po svržení jejich režimu

V září 1979 uznalo Valné shromáždění Organizace spojených národů (OSN), že jediným právoplatným představitelem Kambodži v OSN je Pol Potův režim. Paradoxně se tak na výstavbě nové společnosti aktivně podíleli Pol Potovi diplomatictí zástupci v OSN. *Ieng Sary* stanul v čele kambodžské delegace na XXXIV. zasedání této organizace. Měl všechny diplomatické výsady a právo hlasovat jménem Kambodži. Vietnamci podporovaný phnompenhský režim byl z OSN vyloučen. Západní státy sice mlčky uznaly, že vietnamská intervence ukončila kambodžskou genocidu, na druhou stranu však odmítly vietnamský zásah legalizovat a prohlásily Vietnam za agresora. Po vietnamské invazi však konflikt pokračoval dál. „Noví“ Rudí Khmerové svlékli nevzhledné černé rolnické stejnokroje a začali se oblékat do lahvově zelené uniformy. Noví kádři museli mít středoškolské vzdělání, složit zkoušku z khmerštiny, francouzštiny a angličtiny. Před několika lety by jim takové znalosti zaručily smrt. Nyní se snažili celý svět přesvědčit, že děsivé zprávy o režimu Rudých Khmerů, které se objevovaly v zahraničním tisku, nejsou pravdivé. Zvali si proto do své nové Centrály 100 zahraniční novináře, aby ukázali svou „lepší tvář“. V prosinci 1981 oznámila Komunistická strana Kampučie své rozpuštění. Nahrazena byla *Demokratickou stranou Kampučie (Party of Democratic Kampuchea)*. Tito „noví“ Rudí Khmerové vystupovali jako věrní ochránci khmerského národa a snažili se, aby je nikdo nespojoval s komunistickou hrůzovládou. V oblastech, které kontrolovali, byl odvolán zákaz osobního vlastnictví, došlo ke zrušení společného stravování, mladí lidé si směli svobodně a bez omezení vybírat životní partnery a rodiny směly znovu žít pohromadě.

Partyzánské tábory Rudých Khmerů, ve kterých i nadále panovala přísná vojenská kázeň totalitního režimu, na kambodžském území operovaly dál. V roce 1983 počet partyzánských útoků Rudých Khmerů vzrostl. O rok později Vietnamci podnikli největší ofenzivu proti Rudým Khmerům. *Pol Pot* už podruhé uprchl do Thajska, v létě 1984 se znovu oženil a brzy na to se mu narodila dcera Sitha. Do konce 80. let na kambodžskou půdu nevstoupil.

V 90. letech Rudí Khmerové stále odmítali složit zbraně. V červenci 1994 postavilo *Národní shromáždění Kambodži* Rudé Khmery mimo zákon. Bojovníkům, kteří se dobrovolně vzdají, byla nabídnuta amnestie. Tento smírný krok postupně utlumil jejich aktivity. Největší rozkol uvnitř organizace Rudých Khmerů nastal v srpnu 1996, kdy *Ieng Sary*, *Y Chhean* a *Sok Pheap* zpřetrhali všechny vazby s Rudými Khmery a vytvořili nové politické hnutí, které chtělo s phnompenhskou vládou spolupracovat. *Ieng Sary* dostal v září 1996 od krále milost a přibližně 4000 partyzánů, tedy skoro polovina vojska Rudých Khmerů, kteří s ním sběhli, byli následně začleněni do královské armády (Short, 2005, str. 499). *Ieng Saryho* zběhnutí zcela rozložilo hnutí Rudých Khmerů. Do konce roku ztratili téměř všechny základny. Ve všech oblastech kontrolovaných Rudými Khmery panoval hněv, lidé nechtěli dál bojovat.

Poté, co dal *Pol Pot* zavraždit svého dlouholetého druha, ministra obrany Rudých Khmerů *Son Sena* s 14 členy jeho rodiny včetně dětí, inicioval *Ta Mok*, velitel ozbrojených jednotek Rudých Khmerů, protipolpotovský převrat. *Pol Potovi* se sice podařilo uprchnout k thajským hranicím, ovšem po několika dnech byl v červnu 1997 svými vlastními stoupenci zatčen. Když se vzdával, byla s ním jeho mladá žena, dvanáctiletá dcera a tři poslední věrní ochránci. Koncem července následoval inscenovaný proces v džungli, během kterého byl *Pol Pot* odsouzen k doživotnímu vězení za vraždu *Son Sena* a „poslední pochybení v boji o moc“. O zločinech „velkého experimentu“ nepadlo ani slovo. V říjnu 1997 *Pol Pot* poskytl poprvé od roku 1979 rozhovor³⁰ novináři *Nateovi Thayerovi* z časopisu *Far East Economic Review*, kde všechna obvinění popřel a odmítl názory, že vůbec k nějaké genocidě na území Kambodži za jeho režimu došlo. „...*Přišel jsem, abych bojoval, a ne zabíjel lidi...*“ řekl tehdy *Pol Pot*. „...*dokonce i teď, podívejte se na mne, vypadám jako barbar?*“ zeptal se překvapeného novináře (Short, 2005, str. 497). *Pol Pot* svůj život v klidu dožil v domácím vězení. Zemřel v dubnu 1998 na selhání srdce. Poslední významný představitel Rudých Khmerů, generál *Ta Mok*, byl zajat v březnu 1999.³¹

³⁰ Záznam rozhovoru je dostupný zde: <http://natethayer.typepad.com/blog/2011/11/pol-pot-unrepentant-an-exclusive-interview-by-nate-thayer.html>

³¹ *Ta Mok* zemřel v roce 2006 ve vězení během čekání na soudní proces. Ostatní vysocí činitelé režimu Rudých Khmerů žili až do roku 2006 více méně v klidu. V roce 2006 vznikl společný soudní tribunál Kambodži a OSN, o tři roky později padla první obvinění. Rok na to, v roce 2010, byl odsouzen za vraždy, mučení, znásilňování, válečné zločiny a zločiny proti lidskosti bývalý velitel věznice S-21 *Kang Kek Leu*, známý pod

5.3 Mírová jednání

V roce 1985 byl premiérem phnompenhské vlády Vietnamci jmenován *Hun Sen*, někdejší vysoký důstojník Rudých Khmerů. Až do konce 80. let byla Kambodža v situaci vleklé občanské války. Změna nastala koncem 80. let s rozpadem komunistického bloku. Skončila studená válka a Spojené státy americké se svými spojenci už neměly důvod, proč Rudé Khmery podporovat (Short, 2005, str. 487). Světové velmoci ve vztahu ke konfliktu v Kambodži zaujaly nový postoj.

V roce 1988 se uskutečnila *Jakartská jednání*, při kterých ke společnému stolu poprvé zasedli bývalý král *Norodom Sihanuk*, tehdejší vůdce Rudých Khmerů *Khieu Samphan*, Vietnamem dosazený premiér *Hun Sen* a premiér exilové vlády v Paříži a zakladatel prozápadní a antikomunistické *Khmerské lidové národní osvobozené fronty* (*Khmer People's National Liberation Front*) *Son Sann*. Téměř 10 let po vietnamské invazi konečně začala seriózní jednání o politickém urovnání konfliktu v Kambodži. V září 1989 Vietnam odsunul většinu svých vojáků.

V říjnu 1991 se konala *Mírová konference v Paříži*, na které podepsaly Vietnamem podporovaná phnompenhská vláda a opoziční hnutí odporu *Dohodu o všeobecném politickém urovnání konfliktu v Kambodži*. Byl přijat mírový plán, podle kterého se na správě země až do uspořádání svobodných voleb *Organizací spojených národů (OSN)* měly podílet phnompenhská vláda spolu se všemi třemi skupinami hnutí odporu.³²

5.4 Mise OSN

OSN se začala chystat na největší a do té doby nejdražší mírovou operaci ve své historii. Operace *UNTAC (United Nations Transitional Authority in Cambodia)* stála 2,8 miliardy amerických dolarů (Short, 2005, str. 493). Po dvaceti letech občanské války se do

přezdívkou *Deuch*, k odnětí svobody na 35 let, trest mu byl později zmíněn a následně změněn na doživotní trest odnětí svobody. Ze zločinu genocidy, válečných zločinů a zločinů proti lidskosti byli obviněni tři nejvyšší dosud žijící Rudí Khmerové: bývalý prezident Demokratické Kampučie *Khieu Samphan*, hlavní ideolog režimu *Nuon Chea* a bývalý ministr zahraničí *Ieng Sary*. Soudní proces byl zahájen v listopadu 2011 a stále pokračuje. Obviněním čelí také žena *Ieng Saryho* a bývalá ministryně sociálních věcí *Ieng Tirth*, která ze zdravotních důvodů zatím nebyla předvolána k soudu. Pozn. autorky.

³² Hnutí odporu tvořila *Exilová vládní koalice Demokratické Kambodži (Coalition Government of Democratic Kampuchea)*, kterou tvořily tři frakce: *Sihanukova strana FUNCINPEC*, *Demokratická strana Kambodži* a *Son Sannova Khmerská lidová národní osvobozená fronta*. Pozn. autorky.

země vrátil král *Norodom Sihanuk*, který „vykopal válečnou sekeru“. *Sihanuk* se veřejně postavil za *Hun Sena*, uznal Vietnamce za osvoboditele a požadoval, aby vůdci Rudých Khmerů stanuli před soudem. Zajistit politicky stabilní prostředí tak bylo pro OSN velice obtížným úkolem.

Mandát mise UNTAC zahrnoval obnovení míru v Kambodži, organizaci správy země v přechodném období, repatriaci uprchlíků, obnovu hospodářství, organizaci svobodných voleb a neutralizaci země. V Pařížské smlouvě se účastníci konfliktu se zavázali, že zastaví boje a pod dohledem orgánů OSN demobilizují své oddíly. Smlouvu však nedodržovala ani jedna strana. Rudí Khmerové odmítli složit zbraně a nadále se podíleli na masakrech vietnamských imigrantů, kterých do země v 80. letech přišlo na 400 tisíc a neoprávněně zabírali území (Nožina, 2007, str. 260). V té době kontrolovali přibližně pětinu kambodžského území v oblasti při thajské hranici. Vláda v Phnom Penhu také odmítla odzbrojit své jednotky.

Dohledem nad dodržováním příměří a uspořádáním voleb byla pověřena OSN, v čele s Japoncem *Jasuši Akašim*. Nejprve Rada bezpečnosti OSN vyslala v říjnu 1991 do Kambodži misi *UNAMIC (United Nations Advance Mission in Cambodia)*, jejímž úkolem bylo v co nejkratší době navázat spolupráci s kambodžskou *Nejvyšší národní radou (Supreme National Council of Cambodia)* a připravit podmínky pro plánovaný příjezd vojáků a civilních pracovníků následné mise OSN.

V únoru 1992 zřídila Rada bezpečnosti OSN *Dočasný orgán OSN v Kambodži – UNTAC (United Nations Transitional Authority in Cambodia)*. Jeho kontingent zahrnoval 15 800 vojáků, 3600 policistů, 1000 zahraničních pozorovatelů a 600 dobrovolníků ze 47 zemí světa a zaměstnával 56 000 kambodžských pracovníků (Nožina, 2007, str. 259). Mezi obyvatelstvo byly rozdány radiopřijímače, aby jim mohl být prostřednictvím Radia Untac vyložen cíl mise OSN. UNTAC produkoval vlastní videoprogramy uváděné ve státní televizi, na různých stanovištích a v pojízdných jednotkách. V Kambodži se pohybovaly tisíce bílých osobních a nákladních aut, letadel a vrtulníků s nápisem UN. Byl to ojedinělý experiment v dějinách OSN, protože OSN prohlásila, že se nebude napříště podílet jen na ukončení válek jako doposud, ale bude přebírat i odpovědnost za mír po nich (Nožina, 1999, str. 51).

Mise UNTAC se neobešla bez kontroverzí. Byla kritizována pro nedostatečné porozumění kambodžské kultuře a pro přehlížení dovedností místních lidí (Morris, 2004, str.

204). Vojáci a civilní členové mise nedovedli zabránit drancování kulturních památek a přírodních zdrojů Kambodži. Ze země se pašovalo vzácné dřevo, starožitnosti, či drahé kameny.

Vojáci UNTACu opustili Kambodžu v polovině listopadu 1993 a poslední zbytek personálu odešel na konci května 1994.

5.4.1 Svobodné volby

Výsledky voleb, které se uskutečnily v květnu 1993, byly zveřejněny na počátku června. Král *Norodom Sihanuk*, který se vrátil z exilu, byl znovu dosazen na trůn. Rudí Khmerové se voleb nezúčastnili a jakékoli mírové rozhovory odmítali. Ve volbách nečekaně zvítězila strana prince *Ranariddha FUNCINPEC*, přestože favoritem byla *Hun Senova Strana kambodžského lidu*. Král *Sihanuk* se rozhodl pro kontroverzní krok a jmenoval dva premiéry – *Ranariddha a Hun Sena*. Následující období bylo plné politické nestability a sporů mezi oběma premiéry, které vyústily v roce 1997 v *Hun Senův* státní převrat. *Hun Sen* nechal popravít několik desítek vysokých představitelů druhé bývalé vládní strany *FUNCINPEC* včetně dvou ministrů, stovky dalších uvěznil. Vojenský převrat zničil i to málo, co zůstalo z pařížských dohod, definitivně pohřbil několikamiliardové úsilí OSN zavést v Kambodži demokracii.

5.4.2 Repatriace utečenců

Během dvou desítek let občanských bojů uprchlo z Kambodži na 600 000 lidí. Z toho bylo kolem 235 000 následně přesídleno do zámoří (především USA, Francie, Kanady a Austrálie) a přibližně 360 000 zůstalo v Thajsku, kde žili v táborech roztroušených při hranici s Kambodžou (Nožina, 2007, str. 253). Jedním z nejdůležitějších úkolů mise OSN v Kambodži byla jejich repatriace. Utečenecké tábory v 80. letech sloužily jako základny Rudých Khmerů a dalších ozbrojených frakcí. Záškodnické skupiny pronikaly na kambodžské území, podminovávaly cesty a útočily na vojenské základny. Především v letech 1979 – 1980 zde mezi opozičními skupinami docházelo ke krvavým bojům o kontrolu nad tábory. OSN se podařilo zajistit návrat 361 456 osob, kterým postupně zajistila půdu, materiál na výstavbu domu, ornou půdu, osivo, zemědělské náčiní, 50 dolarů pro každého dospělého a 25 dolarů pro dítě (Nožina, 2007, str. 261). V roce 1993 byly brány utečeneckých táborů uzavřeny.

6 REVITALIZACE BUDDHISMU

Žádná forma buddhistické víry nebyla tak blízko zániku, jako théravádový buddhismus v Kambodži za vlády *Pol Pota*. Válečná léta a konflikty rozložily náboženskou praxi, společenskou strukturu a mezilidské vztahy na té nejzákladnější úrovni. Antiklerikální postoj komunistů vedl neúprosně k absolutnímu potlačení vlivu buddhistické sanghy ve společnosti. Podle historika Iana Harrise je třeba na polpotovské pronásledování buddhismu nahlížet jako na součást širšího plánu získání kontroly nad všemi aspekty každodenního života lidí (Harris, 2005, str. 178). Harris dále uvádí, že persekuce mnichů probíhala ve čtyřech stupních. Nejprve to byly popravy nejvyšších duchovních představitelů buddhistické sanghy³³ a mnichů sympatizujících s *Lon Nolem*. V druhé fázi byli tzv. „noví mniši“ zbaveni kněžství. Následovalo odsvěcení řadových mnichů a nakonec kompletní odstranění buddhistické instituce jako takové (Harris, 2005, str. 178).

Podobně jako „běžní“ obyvatelé Kambodži byli také mniši rozděleni do dvou kategorií – na mnichy s venkovským původem a na mnichy pocházející z měst. Hodnotícím kritériem byla informace, kde před rokem 1975 žili. Vesničtí mniši byli režimem považováni za čistší, zatímco ti městští dostali nálepkou imperialistů. Mniši s venkovským původem, kteří žili před rokem 1975 na území kontrolovaném komunistickými povstalci, nebyli v tu dobu nijak pronásledováni. To se změnilo po komunistickém převratu. Už v létě 1975 byla naprostá většina „nových“ mnichů odsvěcena a byla jim odebrána mnišská roucha. Najednou se ocitli v situaci, kdy neměli žádnou oporu, a to ani ze strany sanghy, která se rozpadla, ani ze strany kambodžského lidu, kterému bylo zakázáno podporovat je almužnami, na kterých byli absolutně závislí. Ke konci roku 1975 již žádný z mnišských klášterů, které byly v zemi aktivní, nefungoval. Odhaduje se, že 90 až 95 % mnichů, se muselo za vlády Rudých Khmerů své víry vzdát (Harris, 2005, str. 178).

Přes nesporný fakt, že populace Kambodži utrpěla závažné ztráty, včetně ztrát v rámci mnišské komunity, neexistují důkazy o tom, že by Rudí Khmerové vůči mnišské komunitě uplatňovali politiku systematické likvidace. Nepřízpůsobiví mniši byli Rudými Khmery

³³ Harris (2005, str. 176) uvádí, že popravováni byli také vysoce postavení muslimští hodnostáři z řad čamské komunity.

považováni za nepřátele Demokratické Kampučie, ovšem to byl ostatně každý, kdo se režimu postavil na odpor (Harris, 2005, str. 178).

Jsou známy jednotlivé případy, kdy bylo praktikování víry, ať buddhismu či islámu, kádry Rudých Khmerů tolerováno v případě, že to neovlivňovalo pracovní výkon těchto jedinců. Podobně se ve výjimečných případech také mnichům dostalo jisté ochrany, zejména pokud patřili k příbuzným výše postavených kádrů. Některá svědectví hovoří také o případech, kdy byli mniši formálně zbaveni svého mnišství, a přesto se jim podařilo v omezené míře alespoň částečně žít podle buddhistických zásad. Někteří bývalí mniši byli dokonce pověřeni provádět tradiční pohřební buddhistické rituály výše postaveným kádrům a jejich příbuzným. Někteří mniši, u nichž se projevila jistá schopnost zázračné síly léčit nemocné, tajně prováděli jejich léčbu a různé další ochranné rituály pozůstalým a vystrašeným lidem (Harris, 2005, str. 180). Z toho je zřejmé, že určitá dimenze náboženství, i přes snahy Rudých Khmerů zcela jej ze života lidí eliminovat, se udržela.

Revoluční organizace Angkar se stala pánem nad vším. Absolutně kontrolovala životy rolníků, měla až mystickou nadpřirozenou moc. Harris dokonce ve svých úvahách dochází tak daleko, že se domnívá, že politicko-náboženský rozměr skutků Rudých Khmerů jako by vytvářel novou formu náboženství vycházející z buddhismu (Harris, 2005, str. 182-183).

Odhady z roku 1980 uvádějí, že za necelé čtyři roky vlády Rudých Khmerů až 63 % buddhistických mnichů zemřelo nebo bylo polpotovským režimem popraveno. Není jasné, zda důvodem jejich smrti byl jejich předchozí mnišský status či nikoli (Harris, 2005, str. 179).

6.1 Buddhismus po roce 1979

Buddhismus byl částečně obnoven kolem srpna roku 1979. Ovšem ukázalo se jako prakticky nemožné najít dostatečný počet vysvěcených mnichů znalých buddhistického kánonu. A tak někteří mniši byli svěceni narychlo. Na počátku 80. let vláda nechala v Phnom Penhu narychlo vysvětit 1 500 mnichů (Harris, 2005, str. 200). Do Kambodži také přijížděli théravádští mniši z Vietnamu. Kambodžané byli vždy vůči Vietnamcům ostražití, nedůvěřivý postoj zaujali také k těmto mnichům. V roce 1979 byla Kambodža, prakticky ovládaná Vietnamci, přejmenovaná na *Kambodžskou Lidovou Republiku (People's Republic of Kampuchea)*. Na základě jejího programového prohlášení zveřejněného v srpnu 1979 měli mniši stejná práva a povinnosti jako ostatní obyvatelé země. Měli obdržet občanský průkaz a

dodržovat vládní předpisy. Nesměli podnikat pochůzky za almužnou, což bylo v rozporu s tradiční mnišskou disciplínou. Očekávalo se od nich, že se zapojí do zemědělských prací. Měli začít s obděláváním půdy v rámci klášterů. Když se situace trochu uvolnila, směli mniši opustit kláštery na jednu hodinu každé ráno a účastnit se pochůzek za almužnou. Veřejnosti bylo povoleno ve večerních hodinách navštěvovat pagody, pokud měli splněno v práci.

Jednou z prvních snah *Jednotné fronty národní spásy Kambodži*, vedené *Heng Samrinem*, byla částečná obnova buddhismu. V rámci svého programu Jednotná fronta deklarovala právo na svobodu slova, svobodu sdružování a svobodu víry. V praxi bylo toto právo v rámci buddhismu a khmerského islámu naplňováno jen v omezené míře. Křesťanství v něm zmíněno nebylo (Harris, 2005, str. 190).

Vietnamem podporovaná vláda podpořila znovu vysvěcení sedmi mnichů, kteří přežili vládu Rudých Khmerů. Byl mezi nimi například ctihodný *Tep Vong*, který byl jmenován do čela znovu obnovené sanghy. Až do roku 1989 Kambodžská lidová republika rozvoj buddhistické praxe příliš nepodporovala. Zakazovala například svěcení mnichů starších padesáti let a uvalovala daně na kláštery (Morris, 2004, str. 196).

Kambodžský buddhismus začal navazovat kontakty s širším buddhistickým světem, v té době byly tyto snahy omezeny jen na sovětský blok. Už v dubnu 1979 oficiálně navštívila Kambodžu delegace komunisty sponzorované *Mírové konference Asijských buddhistů (Asian Buddhists' Conference for Peace)*. V červnu stejného roku pak odjela *Buddhistická asociace Národní spásy Kambodži (Buddhist Association for the National Salvation of Kampuchea)* na *Pátou mírovou konferenci Asijských buddhistů (Fifth Congress of the Asian Buddhists' Conference for Peace)* do mongolského Ulan Batoru. V roce 1982 se v Kambodži konal první *Národní buddhistický kongres (First National Buddhist Monks Congress)*. Svůj projev tam přednesl *Heng Samrin*, ve kterém velebil kambodžský buddhismus jako náboženství postavené do souladu s demokratickými principy. Také chválil pozitivní přínos buddhismu pro kambodžskou společnost. Druhý kongres se konal v roce 1984. Tato témata byla nadále rozvíjena. Kongresy měly mimo jiné za cíl ustavit dobré vztahy se sanghou v Laosu a Vietnamu (Harris, 2005, str. 198).

Během 80. let trpěl kambodžský buddhismus jistou formou ideologické manipulace. Jeho institucionální rozvoj byl brzděn vietnamským režimem. Poměry se uvolnily s odchodem vietnamských vojsk v roce 1989. Velké změny nastaly také s rozpadem

sovětského bloku. I přes to, že situace se velice zkomplikovala jistou zpolitizovaností sanghy v období voleb 1993, začal se buddhismus pozvolna vracet ke svému poslání v předrevoluční době. Nejzávažnějším problémem však byl naprostý nedostatek vzdělaných mnichů.

V rámci voleb konaných v květnu 1993, které zorganizovala OSN, směla mnišská komunita poprvé v historii khmerského národa také přistoupit k volbám. Někteří autoři to hodnotili jako necitlivý zásah do kulturních zvyklostí země (Harris, 2005, str. 201). Podobný názor sdíleli také vysoce postavení představitelé sanghy, kteří se domnívali, že mniši by se měli zřeknout politické účasti a měli by se striktně držet tzv. „střední cesty“. Neměli by názorově sympatizovat nebo naopak projevovat nesouhlas s žádnou politickou stranou. Na druhou stranu se ti, kdo volili, mohli svobodně vyjádřit ke společenské a politické situaci země.

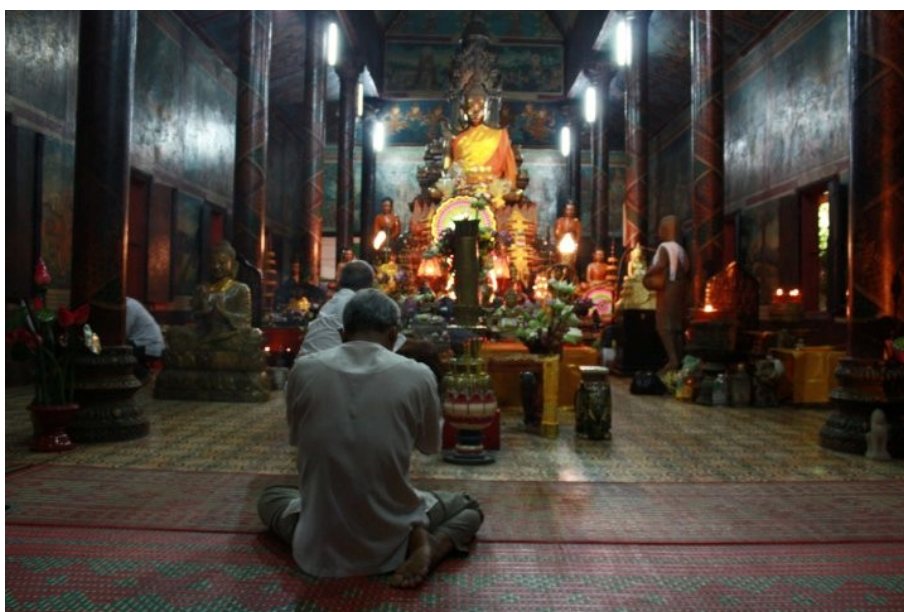
6.2 Obnova klášterů, chrámů a pagod

Buddhistické kláštery byly vždy tradičním místem vzdělávání a centrem mravní výchovy. Dávaly lidem rady a podporovaly je v rozhodování. Osud klášterů v době vlády Rudých Khmerů byl různý. Některé se staly sídlem místních správ, jiné byly demontovány a materiál z nich získaný byl použit k jiným stavebním účelům. Další byly využívány jako mučírny, věznice, popraviště či vepřiny. Posvátné texty uložené v kláštorech byly často páleny, vyhazovány do řek a posvátné sochy Buddhy a jiné náboženské symboly byly ničeny, jejich materiál pak byl použit jinde. Slogany či příkazy typu „rozbij sochu Buddhy a získáš pytel cementu“ byly poměrně časté (Harris, 2005, str. 180).

Vandalismus páchaný na klášterních stavbách a dalších buddhistických symbolech byl zřejmý, ovšem Harris nesdílí široce rozšířený a často publikovaný názor, že naprostá většina klášterů byla zničena na příkaz Angkaru. Tato domněnka podle něj není ničím podložená. Jako příklad uvádí Phnom Penh. Obecně se tvrdí, že všech 45 klášterů v hlavním městě bylo Rudými Khmery zničeno. Opačná tvrzení však říkají, že většina z těchto klášterů přežila režim Rudých Khmerů nedotčená, pokud se nepočítá jejich zchátralost a menší škody (Harris, 2005, str. 181). Zdá se proto, že v případě takových tvrzení je cílem spíše než snažit se zjistit opravdová fakta, jednoduše Rudé Khmery očernit. Nesporným faktem je, že režim Rudých Khmerů měl škodlivý vliv na stav klášterů, Harris ovšem dodává, že Vietnamci, kteří zemi osvobodili, v ničení buddhistických klášterů bohužel pokračovali (Harris, 2005, str. 181).

Obnova pagod byla pozvolna zahájena již v roce 1979, významněji k ní došlo až po roce 1989. Spíše než stát se na obnovovacích pracích podílely místní komunity. Kláštery byly propojovány do jednoho celku, který pak dostal svolení k provozu. Například v oblasti Phnom Penhu a jeho okolí bylo mnoho klášterů, které byly využívány jako kasárna, kanceláře apod. Finančních zdrojů bylo málo. Do roku 2004 jich bylo v celé zemi obnoveno přibližně 4 tisíce (Morris, 2004, str. 196).

Obrázek 6: Interiér chrámu Vat Phnom v Phnom Penhu

Zdroj: Archiv autorky

Finančně se na revitalizaci buddhismu, konkrétně pak na obnově zchátralých klášterů, podíleli jak jednotlivci z prostředí khmerské diaspory, ale také zahraniční i místní nevládní neziskové organizace. Islámští Čamové získali podporu na obnovu poničených mešit od Malajsie, Saudské Arábie a Pákistánu (Morris, 2004, str. 203).

6.3 Obnova sanghy

Téměř všichni vzdělaní mniši v období vlády Rudých Khmerů skončili na popravišti a jen malému počtu těch šťastnějších se podařilo přehnout do zahraničí. Z původních 65 000 mnichů působících v Kambodži přežilo režim Rudých Khmerů pouhých 5000 mnichů. Uvádí se, že 25 000 mnichů bylo popraveno, další zemřeli v důsledku nemoci či fyzického vyčerpání (Morris, 2004, str. 193).

Po osvobození země Vietnamskými vojsky se zvedl počet běženců do okolních zemí, především do Thajska. Za hranicemi musely být založeny uprchlické tábory. V těchto táborech působili bývalí mniši, kteří byli za vlády Rudých Khmerů zbaveni kněžství a režim přežili. Zde měli možnost obnovit své poslání. V uprchlických táborech byly dočasně vystavěny provizorní pagody. Například tábor *Khao I Dang* měl velkou pagodu *Vat Pothiro* s počtem kolem 40 až 60 mnichů a noviců (Harris, 2005, str. 199). Přítomnost mnichů v uprchlických táborech pomáhala Khmerům znovu nalézt svou identitu. Utečenecké tábory na území Thajska spadaly pod správu Kambodži, ale samotný vliv na ně měly různé frakce. Tábor *Site B* byl pod správou prosihanukovských mnichů, tábor *Site 8* byl pod vlivem Rudých Khmerů, kteří se stáhli do džungle a nejpočetnější tábor *Site 2*, který v tu dobu představoval druhé největší khmerské město na světě a místo se čtvrtou nejvyšší koncentrací lidí v Thajsku, byl pod vlivem podporovatelů *Son Sanna*.

Nejzávažnějším problémem sanghy po roce 1979 byl naprostý nedostatek vzdělaných mnichů. V 80. letech docházelo k hromadným svěcením mnichů, ti ovšem měli sotva základní vzdělání. Většinu z nich tvořili mladí chlapci, kterým chyběla kázeň a disciplína. Někteří z nich vstoupili mezi mnichy dočasně kvůli vzdělání, jiní zase proto, že jim to tak ukládala tradice. V Kambodži bylo zvykem, aby každý muž ve svém mládí strávil jeden rok v klášteře, a poté se směl vrátit do civilního světa.

Podle odhadů bylo v období 1985 – 1989 v Kambodži přítomno kolem 7 250 mnichů, po roce 1990 jejich počet vzrostl na přibližně 16 400, z čehož bylo 6 500 noviců (Harris, 2005, str. 200) a koncem 90. let se komunita mnichů rozrostla na 50 000 členů (Bektimirova, 2002, str. 63).

Kambodžská sangha měla tradičně dvě odnože. Činnost té méně početné *Thommayut* byla obnovena v roce 1993 princem Sihanukem. Byla vždy spojována s královskou rodinou. V rámci druhé odnože *Mohanikay*, jejíž činnost byla obnovena ve stejném roce, působí celých 90 % kambodžských mnichů, jejichž hlavou je ctihodný *Tep Vong*. Obnovení činnosti obou sekt přineslo řadu organizačních potíží, ale i střetů mezi nimi. Některé kláštery, které dříve patřily sektě *Thommayut*, byly v 80. letech obsazeny sektou *Mohanikay* a nastaly vzájemné tahanice. Problém také spočíval v nedostatku výše postavených mnichů, kteří by byli schopni kláštery vést. V polovině 90. let se zvýšil počet osídlených klášterů z 1500 na 3500, a mnohým z nich scházelo vedení (Bektimirova, 2002, str. 63).

Obrázek 7: Buddhističtí mniši v komplexu Angkor Thom

Zdroj: Archiv autorky

6.4 Obnova mnišského vzdělávání

S nastolením režimu Rudých Khmerů v roce 1975 přestala fungovat všechna buddhistická vzdělávací zařízení a dalších přibližně 20 let stále nefungovala. Mnichům se po tuto dobu nedostávalo odborného vzdělání.

Až s příchodem 90. let se začala opět rodit síť buddhistických základních a středních škol. Vzdělávání mnichů se postupně zlepšovalo. Počátkem 90. let byly otevřeny první základní školy pro mnichy (škola Páli a škola Dhamma-Vinaya). V roce 1992 byl znovu otevřen *Buddhistický institut*, jehož prioritou se stalo šíření khmerské Tipitaky do klášterů a knihoven. Díky japonskému daru milionu kopií Tipitaky přeložené do khmerštiny mohlo vzdělávání mladých mnichů pokračovat. V roce 1993 byla otevřena první střední škola pro vzdělávání mnichů (*Suramarit Buddhist High School*). Buddhistická univerzita *Preah Sihanouk Raj Buddhist University* byla otevřena v roce 1997. Kvalita výuky byla kvůli nedostatečnému počtu kvalifikovaných mnichů, kteří by byli schopni výuky studentů a také kvůli nedostatku výukového materiálu na velmi nízké úrovni. Sangha proto navázala spolupráci s místními buddhisticky zaměřenými nevládními neziskovými organizacemi, jako *Sdružení buddhistického učení v Phnompenhu* (*Buddhist Study Association in Phnom Penh*) a

Solidarita Dharmy (Samakhitor Dharmic Solidarity) z provincie Battambang. Obě organizace pomohly vyškolit učitele a pomohly také otevřít nové školy, knihovny a studijní centra (Bektimirova, 2002, str. 68).

Sangha se také zasazovala o obnovu klášterních škol, knihoven a studoven. Tento druh vzdělávacích aktivit byl klášterům vždy vlastní. Kláštery v minulosti představovaly kulturní centra, podílely se na společenském a ekonomickém rozvoji venkovských oblastí. Sangha se klášterům dodnes snaží tento status navrátit.

Mezi mnichy dnes najdeme i ekologické aktivisty, například ctihodného *Nhem Kim Tenga*, kteří bojují za záchranu pralesů a vedou své spoluobčany k ochraně přírody. Mniši se také významně angažovali v projektech odstraňování nášlapných min (Bektimirova, 2002, str. 68).

6.5 Deklarace buddhismu jako státního náboženství

V dubnu 1989 se změnilo státní zřízení *Lidové republiky Kambodža* na *Stát Kambodža*. Vládní *Kambodžská lidová strana (Cambodian People's Party)* vedená premiérem *Hun Senem* ve svém programu deklarovala vedle zrušení trestu smrti a ochrany lidských práv také buddhismus jako státní náboženství, svobodu náboženského vyznání a ochranu tradic, zvyků a kulturního dědictví národa khmerského, i jiného vyskytujícího se v rámci kambodžské komunity. V rámci nové ústavy byl status buddhismu jako státního náboženství také znovu obnoven. Premiér *Hun Sen* se omluvil za dřívější vládní pochybení ve vztahu k náboženství. On a další vedoucí představitelé země se zúčastnili slavnostního uložení Buddhových kosterních pozůstatků v blízkosti phnompenhského nádraží a angažoval se v rámci dalších pietních buddhistických akcí, například při stavbě *Choeung Ek*, památníku obětí Rudých Khmerů vystavěného v místech vražedných polí na předměstí Phnom Penhu (Harris, 2005, str. 200).

6.6 Obnova buddhistických institucí

Činnost *Ministerstva kultu a náboženství* byla znovuobnovena v roce 1992. Ministerstvo převzalo od *Jednotné fronty národní spásy Kambodži* odpovědnost za náboženskou politiku. Jeho hlavním cílem bylo znovuustavit organizační strukturu sanghy na úroveň před rokem 1970, dále pak rozvinout a upevnit vzdělávání mnichů a znovuustavit

Buddhistický institut a započít znovuvydávání jeho publikací. Znovuobnovení činnosti *Buddhistického institutu* a znovuoobnovení pálijského školství bylo zakotveno dokonce i v ústavě (Harris, 2005, str. 206).

Buddhistický institut znovuoobnovil svou činnost v červnu 1992 a byl financován z grantů dvou zahraničních nevládních organizací – německé *Heinrich Böll Stiftung* a japonské *Sotoshu Relief Committee*. O dva roky později institut začal znovu vydávat čtvrtletník *Kambuja Suriya*, který byl poprvé vydán v roce 1926. Jeho kopie byly rozváženy po knihovnách a pagodách po celé zemi. V dřívějších dobách institut sídlil v klášteře *Vat Unnalom*, ovšem v 90. letech mu japonská nadace *Rissho Kosekai Fund for Peace* nechala postavit zcela nové sídlo a finančně se také podílela na znovu vydání knih pojednávajících o buddhismu a khmerské kultuře. V roce 1995 Nadace představila králi 1200 kopií z celkového počtu 110 svazků khmerské Tipitaky, aby je mohla rozdělit mezi kláštery a knihovny. Mnoho vzácných originálů z vlastní sbírky dokonce Institutu věnovala. Prakticky celá knihovna *Buddhistického institutu*, obsahující kolem 30 000 titulů a 4 000 dokumentů, za vlády Rudých Khmerů zmizela. Není ovšem jasné, zda se jednalo o záměrný vandalismus, nebo byly knihy odcizeny kvůli nedostatku papíru. Existují také domněnky, že část majetku Institutu je někde ukrytá. Někteří svědci upozorňují na to, že z kraje roku 1979 na vlastní oči viděli sbírku knih neporušenou (Harris, 2005, str. 206).

Buddhisticky orientovaný politik *Son Sann* založil v roce 1984 *Khmerské buddhistické výzkumné pracoviště v Rithisenu* (*Khmer Buddhist Research Center at Rithisen*), které se v roce 1989 stalo největším funkčním kambodžským buddhistickým klášteřem na světě. Výzkumné pracoviště usilovalo o oživení a uchování buddhistických tradic, písma a vzdělanosti. Navazovalo a udržovalo kontakt se členy sanghy žijícími za hranicemi Kambodži (Harris, 2005, str. 204).

6.7 Postavení žen v rámci kambodžské mnišské komunity

V Kambodži instituce vysvěcených mnišek neexistuje, ovšem v klášterech se přesto vyskytují ženy, které tam dobrovolně pracují, pečují o mnichy, vaří jim, perou nebo uklízí. Tyto nevysvěcené „mnišky“, tzv. *bhikkhuni*, mají oholenou hlavu a obočí, obvykle jsou zahalené do bílého roucha, nebo nosí bílou blůzu a černou sukni. Některé v klášterech přímo

žijí, jiné mají vlastní domácnost. Podle odhadů je jich v Kambodži přítomno na 20 000 (Morris, 2004, str. 197).

V polovině 90. let se stovka buddhistických žen ze všech koutů země sjednotila a založila sdružení známé pod názvem *Asociace mnišek a laických žen v Kambodži* (*Association of Nuns and Laywomen in Cambodia*), které se zasazuje za práva žen a mnišek s cílem podpořit je v jejich rozvoji a konání v rámci mnišské komunity. Dodává jim odvahu angažovat se v klášterech kromě domácích prací také například v rámci správy, vzdělávání, vlastního duchovního rozvoje či šíření víry. Asociace také školí ženy, které pak aktivně pomáhají lidem, kteří se ocitnou v problematických situacích. Zabývají se problematikou domácího násilí, starají se o sirotky, pacienty s diagnózou AIDS nebo prostitutky (Vanna, 2005).

6.8 Maha Ghosananda

Jedním z nejváženějších mnichů v rámci jejich komunity v Kambodži byl ctihodný *Maha Ghosananda*, který patřil mezi nepočetnou skupinu tzv. angažovaných mnichů. Tento vůdce každoročních mírových pochodů Kambodžou, pořádaných v letech 1992 – 1998, byl čtyřikrát nominován na Nobelovu cenu míru. Už v roce 1978 riskoval *Maha Ghosananda* svůj život a spolu s dalšími mnichy navštěvoval uprchlické tábory všech frakcí při hranicích s Thajskem. Spolu s *Yos Hutem* a dalšími mnichy se podílel na mírových snahách o urovnání složité politické situace v Kambodži.

Maha Ghosananda byl zakladatelem a duchovním vůdcem kambodžského hnutí *dhammayietra*, které lidi povzbuzovalo k mírovým snahám a vzájemnému usmíření. V roce 1992 mnišská komunita spolu s veřejností zahájila každoroční pochody skrz ozbrojené bojové zóny. Mírové pochody konané před volbami v roce 1993 měly přispět ke zklidnění situace. Lidé se báli dalšího krveprolití a mírové pochody jim měly poskytnout morální oporu a měly je povzbudit k účasti ve volbách.

Podobně v roce 1998, kdy stála Kambodža před dalšími volbami, organizovali mniši ve spolupráci s buddhistickou veřejností působivé kampaně za mírové konání voleb. Na předvolební mírové kampani se podílely také kambodžské nevládní neziskové organizace, které organizovaly setkání, mediální kampaně a další akce. Ve volbách zvítězila *Kambodžská strana lidu* a opoziční strany *FUNCINPEC* a *Strana Sama Rainsyho* (*Sam Rainsy Party*) je

považovaly za zmanipulované. Situace se zvrhla v násilné povstání, do kterého se zapojili také studenti a mladí mniši. Po násilných střetech mezi vládními autoritami a demonstranty zůstalo mnoho zraněných a pohřešovaných osob. Vysoce postavení mniši odsoudili účast mladých mnichů na demonstracích s vysvětlením, že zapojení se do demonstrace je prohřeškem proti základním pravidlům buddhismu (Harris, 2005, str. 217).

Nedávná historie Kambodži ukazuje, že buddhismus stále přežívá, i když jeho institucionalizovaná forma byla na nějaký čas zničená. Harris konstatuje, že theravádový buddhismus v Kambodži projevila za posledních sto padesát let silnou dávku adaptační schopnosti a odolnosti vůči politické situaci, když přežil kolonialismus, monarchii, socialismus, republikánství a dogmatický marxismus (Harris, 2005, str. 230).

7 REVITALIZACE KULTURNÍHO DĚDICTVÍ V RÁMCI ČINNOSTI NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ

Zahraniční neziskové organizace se v Kambodži začaly podílet na záchraně a rozvoji kulturního dědictví ve větší míře až od 90. let. Až do pádu železné opony přicházela zahraniční pomoc ze zemí tehdejšího sovětského bloku. Do země ale přijížděla řada dobrovolníků. Na obnově kambodžského kulturního dědictví se aktivně podílely také místní neziskové organizace.

V kritickém stavu se nacházely písemné památky, které byly po několik let ponechány vlastnímu osudu a ohrožovalo je tropické klima a hmyz. Na výzkumu identifikace a konzervace buddhistických rukopisných děl se od roku 1991 finančně podílí například *Francouzský institut dálného východu (École française d'Extrême-Orient)*, pod jeho vedením pak *Nadace pro vydávání rukopisů v Kambodži (Fonds d'édition des manuscrits du Cambodge)* vydává tradiční kambodžské rukopisy (Harris, 2005, str. 206).

V rámci rozvoje lokálních komunit se od poloviny 90. let angažuje *Německá společnost pro technickou spolupráci (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit)*. Významně se také podílela na znovuoobnovení poutního místa v *Phnom Santuku*. Snaží se znovuoživit morální vliv buddhismu v současné kambodžské společnosti. Rozvoj buddhismu v zemi štědře podpořila *Nadace Konrada Adenauera (Konrad Adenauer Foundation)* (Harris, 2005, str. 210).

Velká pozornost byla zaměřená na chrámový komplex Angkor. Ještě před podepsáním Pařížské mírové dohody do Kambodži přijely zahraniční expertní týmy a nabídly svou pomoc při jeho záchraně. Bylo potřeba zamezit propadu budov do bažin, obnovit vodní systém, znovu postavit sesuté stavby a zrestaurovat je. Angkor byl kvůli vleklé občanské válce od roku 1973 bez odborného dohledu. Ohlídat jeho památky bylo náročné, a mnoho jich bylo ze země překupníky vyvezeno. V roce 1992 byl Angkor zapsán na *Seznam světového dědictví UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)*. Poté se zájem odborné veřejnosti o záchranu Angkoru ještě zvýšil. Restaurátorské práce začaly probíhat pod dohledem indických specialistů z vládní organizace *Archeologický průzkum Indie (Archeological Survey of India)*. Indové byli první, kdo se do angkorských rozvalin, ještě v době probíhajících bojů, odvážili. Mezi nejvýznamnější subjekty, které se na záchraně

Angkoru podílely, patří Japonsko (*Japonský vládní tým pro záchranu Angkoru - Japanese Government Team for Safeguarding Angkor*), dále Francie (*Francouzský institut dálného východu - The École française d'Extrême-Orient*) a Německo (*APSARA německý konzervátorský projekt – German APSARA Conservation Project*). V rámci programu záchrany a obnovy Angkoru se angažovali také místní lidé, kteří tam našli uplatnění jako pomocní dělníci nebo průvodci. Tento projekt znamenal pro Kambodžu více než záchranu monumentů. Khmerové jej vnímali jako projekt národní obnovy (Miura, 2001, str. 18).

Obrázek 8: Současný chrámový komplex Angkor

Zdroj: Archiv autorky

8 REVITALIZACE KLASICKÉHO KHMERSKÉHO UMĚNÍ

Kambodža je země s bohatým kulturním dědictvím hmotného i nehmotného charakteru, které sahá několik tisíc let zpátky do historie. Za Pol Potova režimu utrpěla khmerská kultura nenávratné ztráty. Řada hmotných kulturních symbolů byla zničena, ztráty v oblasti nehmotné kultury jsou stejně dramatické. Budoucnost nehmotného kulturního dědictví je závislá na ústní tradici, která byla za vlády režimu Rudých Khmerů fatálně přerušena. Uvádí se, že režim Rudých Khmerů nepřežilo 90 % khmerských umělců, neboť po osvobození Kambodži se v zemi nacházelo pouhých 300 přeživších umělců a intelektuálů z celkového počtu 380 000. *Khmerská Asociace Umělců (Khmer Association of Artists)* čítala před revolucí 3000 členů, po osvobození země od polpotovského režimu jich zůstalo naživu pouhých 10% (Sam, 1990).

8.1 Klasické khmerské umění a jeho úpadek za vlády Rudých Khmerů

Kambodža má více jak dvacet různých forem hudebních, tanečních a divadelních žánrů, které lze souhrnně označit jako klasické khmerské umění (Rith, 2008, str. 209). Řadí se do něj například *klasický tanec*, někdy také označován jako *královský balet (lakhon lueng)*, *tradiční mužský tanec v maskách (lakhon khaol)*, *loutkové stínové divadlo (sbek thom)*, *muzikál (lakhon yike)*, *opera čínského původu (lakhon bassac)*, *tradiční cirkus (lakhon pramodtei)*, nebo *moderní forma divadla mluveného slova (lakhaon nieay)*, která je ze všech forem klasického khmerského umění nejmladší a pracuje se západními literárními předlohami.³⁴

V 60. letech 20. století byly tyto rozmanité formy lidového umění na půdě *Královské univerzity krásných umění (Royal University of Fine Arts)* zmapovány, ovšem v druhé polovině 70. let za vlády Rudých Khmerů byla tato jejich tradice přerušena. Naprostá většina tanečníků, herců, choreografů, spisovatelů, hudebníků a dalších umělců zemřela a písemné materiály byly zničeny. Tanec i hudba byly zakázány. Zpívat se směly pouze písně revoluční. Například z baletního souboru, který čítal 190 klasických tanečnic a tanečníků, přežilo režim Rudých Khmerů pouhých čtyřicet (Sam, 1990).

³⁴ O dalších formách klasického khmerského umění pojednává Rith (2008, str. 209-212).

Revitalizace klasického khmerského umění, jehož původ sahá až do starověku, si vyžaduje mezinárodní úsilí. Klasické khmerské umění je založeno na orální tradici, proto se ukázalo jako zásadní co nejrychleji zaznamenat zkušenosti přeživších umělců a teoretiků dříve, než zemřou. Po pádu režimu Rudých Khmerů se tito mistři se ve svém úsilí spojili, aby vychovali novou generaci tanečníků, hudebníků a herců.

8.2 Klasický tanec/královský balet

Khmerský klasický tanec/královský balet (lakhon lueng nebo robam boran) je dnes živým symbolem kulturního znovuzrození Kambodži. Zkroušeným Kambodžanům byl v poválečném období inspirací a morální podporou. Je to několik set let starý tradiční tanec spojený s královským dvorem a s náboženstvím. Zrodil se v hinduistických chrámech za dob mocného Angkoru³⁵, byl součástí královského dvora a měl obřadný charakter. Během rituálů projevovaly tanečnice, tzv. *apsary*, úctu božstvu a žádaly pro své vládce ochranu před přírodními katastrofami, epidemiemi či nepřáteli. Vyobrazení *apsar* lze vidět na zdech angkorských chrámů. Klasický khmerský tanec v sobě vedle hinduistických prvků skrývá také duchovní prvky buddhismu i animismu. Tento náboženský synkretismus je pro Kambodžu typický.

V roce 2003 byl klasický khmerský tanec prohlášen organizací UNESCO za „mistrovské dílo ústního a nehmotného dědictví lidstva“ (UNESCO, 2006b, str. 25). Typické jsou pro něj bohaté kostýmy a mistrovské, do detailu propracované, pohyby rukou tanečníků. Klasický tanec byl považován v době své největší slávy na dvorech Angkorské středověké říše za posvátný, představoval spojení mezi králem a říší bohů, a tančil se při významných událostech, jako byly nejrůznější královské obřady, svatby, pohřby apod. Klasický tanec má hinduistický původ, vychází z khmerské verze indického eposu Ramajána. Khmerská verze tohoto eposu se jmenuje *Reamker* („Ráмова sláva“) a od své indické předlohy liší jen v detailech, jádro příběhu zůstává stejné (Mehta, 2004, str. 329). Reamker pojednává o princí Reamovi (Rámovi), který byl nespravedlivě vyhnán ze svého království. Putuje se svou ženou Sítou a bratrem Leakem (Lakšmanou). Sítu však unese zlý kníže Reap ((Rávana). Princ Ream

³⁵ Tanec byl na angkorský dvůr zaveden indickými obchodníky, kteří do jihovýchodní Asie přicházeli na počátku 6. století našeho letopočtu. Podle Mehty (2004, str. 323) se ukázalo, že Ramajána představovala importovaný artikl s nejtrvalejší hodnotou.

bojuje s pomocí opičího krále Hanumana o svou ženu. Příběh je plný dobrodružství a kouzel (Mabbett; Chandler, 2000, str. 208).

V klasickém tanci každé tanečnickovo gesto vypovídá o nějaké lidské emoci. Klasický tanec má 4 základní postavy: *neang* (žena), *neay rong* (muž), *yeak* (obr) a *svar* (opice). Doprovází jej hudební doprovod (*pinpeat*) a zpěváci-vypravěči, kteří líčí děj. Ve své původní formě v klasickém tanci vystupovaly výhradně ženy, ale později, v první polovině 20. století v něm začínají vystupovat také muži v roli opic.

Klasický khmerský tanec bývá také označován jako *Královský kambodžský balet* (*Royal Ballet of Cambodia*). Klasický tanec byl totiž rozvíjen zprvu výhradně na královském dvoře a královská rodina se podílela na choreografii, výběru tanečníků apod. Významnou choreografkou byla královna *Kossamak Nearyroath* (1904 - 1975). Potomci jejího syna, prince *Norodoma Sihanuka*, princezna *Norodom Bopha Devi* a princ *Norodom Chakrapong* byli palácovými tanečníky. I princ *Norodom Sihanuk* byl umělecky založen, věnoval se hudbě a filmu. Další z jeho synů, současný král Kambodži *Norodom Sihamoni*, studoval balet v tehdejším Československu.

V době vlády Rudých Khmerů bylo khmerské klasické umění pro svůj královský původ zakázáno³⁶, téměř všichni umělci, hudebníci a teoretici zemřeli a většina starobylých kostýmů a šperků umístěných v Královském paláci byla zničena. Po roce 1979 byla činnost klasického tance obnovována, především díky usilovné práci významné učitelky *Madam Em Theay*, choreografa *Proeung Chhenga* a princezny *Bupphy Devi* (Mehta, 2004, str. 333). Jisté novátorství do klasického khmerského umění vnesla tanečnice *Sophilline Cheam Shapiro*, která patřila po roce 1979 mezi první absolventy *Univerzity krásných umění*, spoluzakladatelka a umělecká ředitelka kalifornské *Akademie khmerských umění* (*Khmer Arts Academy*). Shapiro ve svých odvážných tanečních experimentech mísí klasické khmerské umění s prvky západní kultury. Nastudovala například představení *Samritechak* – Shakespearova Othella nebo *Paminu Devi*, taneční adaptaci Mozartovy Kouzelné flétny. Se

³⁶ Rudí Khmerové ovšem pro šíření svých revolučních ideálů tanec a hudbu využívali. Shapiro-Phim (2006, str. 9) uvádí, že Rudí Khmerové sestavili umělecký soubor, který cestoval po jimi zabraném území a oslavoval rolnickou revoluci.

svými představeními je zvána na významné světové festivaly v USA, na benátské Biennale atd. (Shapiro-Phim, b.d.).

Dnes čelí klasický khmerský tanec kromě nedostatku finančních prostředků a vhodných prostor pro představení také riziku, že se promění v turistickou atrakci (UNESCO, 2006b, str. 25).

8.3 Tradiční mužský tanec v maskách

Ve 40. letech 20. století se královna *Kossamak Nearyroath* rozhodla pro novátorský čin a do královského baletního souboru, do té doby výhradně ženského, zařadila mladé chlapce v rolích opic, kteří ji tolik okouzlili ve vesnickém *tradičním mužském vystoupení v maskách lakhon khol* (vystoupení tematicky také vychází z eposu Reamker, ale vystupují v něm výhradně muži), které tehdy královna ve vesnici *Vat Svay Andet* shlédla. V 60. letech začali odborníci z Královské univerzity krásného umění tento tradiční mužský tanec v maskách systematicky mapovat. Jeho prvky nastudovali a *lakhon khol* se tak vyvinul v profesionální divadelně-taneční formu. Také tato lidová forma klasického khmerského tance byla v době vlády Rudých Khmerů téměř vymícena. A jediným souborem, který jejich vládu přežil, byl právě ten z vesnice *Vat Svay Andet*. Po ukončení vlády Rudých Khmerů bylo započato úsilí o znovuoobnovení tohoto klasického uměleckého vyjádření. Členové souboru z vesnice *Vat Svay Andet* získali finanční a materiální podporu pro znovuvytvoření masek, kostýmů a hudebních nástrojů. Dnes se tito vesničtí tanečníci živí především zemědělstvím a tradiční tanec je jim koníčkem (Shapiro-Phim, 2006, str. 5-7).

8.4 Loutkové stínové divadlo

Loutkové stínové divadlo (sbek thom) bylo stejně jako *klasický khmerský tanec/královský balet (lakhon lueng/robam boran)* v roce 2005 prohlášeno organizací UNESCO za „mistrovské dílo ústního a nehmotného dědictví lidstva“. Původ této klasické khmerské umělecké formy spadá do období Angkorské říše. Tato vystoupení se odehrávají v noci, původně se jednalo o posvátné rituály, které se odehrávaly jen při zvláštních příležitostech, např. při oslavách khmerského nového roku nebo při příležitosti králových narozenin. Loutky jsou zhotoveny z jednoho kusu kůže nataženého na bambusových tyčích a jsou až dva metry vysoké. Animátoři s nimi pohybují nad svými hlavami před ohněm nebo modernějším projektorem a stíny jsou odráženy na protilehlou bílou stěnu. Vystoupení

doprovází orchestr a vypravěči. Děj je inspirován, podobně jako u klasického khmerského tance, eposem Reamker. Představení jsou obsáhlá, odehrávají se na pokračování po několik nocí a je na ně zapotřebí až 160 loutek. Mnoho z loutek bylo za vlády Rudých Khmerů zničeno. Po roce 1979 se začalo díky práci několika málo přeživších umělců s revitalizací tohoto klasického umění, v roce 2005 v Kambodži účinkovaly již tři soubory stínového divadla (UNESCO, 2006a, str. 26).

8.5 Činnost kulturních institucí

Výsledkem úsilí několika stovek přeživších umělců bylo otevření *Institutu krásných umění (School of Fine Arts)* v roce 1981, který v roce 1988 získal status *Univerzity* a v roce 1993 došlo v rámci obnovení monarchie k jeho přejmenování na *Královskou univerzitu krásných umění (Royal University of Fine Arts)*. Klasickému tanci se dostalo vládní podpory. V roce 1984 *Ministerstvo kultury a krásných umění (Ministry of Culture and Fine Arts)* organizovalo a sponzorovalo turné klasického tance po odlehklých částech Kambodži. Tanec se stal významným symbolem oživení národní pýchy a podporoval umělecké a kulturní znovuzrození země. V roce 1995 bylo poprvé od pádu režimu Rudých Khmerů uspořádáno veřejné představení klasického khmerského tance u chrámu Angkor Vat (ASEAN, 2010).

Pro obnovu khmerského kulturního dědictví je zásadní činnost nově ustavených vzdělávacích institucí jako je *Královská univerzita krásného umění (RUFA)*, *Střední škola krásných umění (Secondary School of Fine Arts)*, *Národní divadlo (National Theater)*, protože vychovávají nové generace umělců. Všechny tyto instituce spadají pod *Ministerstvo kultury a krásných umění (Ministry of Culture and Fine Arts)*, které však nemá dostatek finančních prostředků na proces revitalizace khmerského kulturního dědictví (Rith, 2008, strany 214-215).

Herecký soubor kambodžského *Národního divadla* čítá na 250 umělců, kteří reprezentují všechny formy klasického khmerského tance, hudby a divadla. Organizačně Národní divadlo spadá pod Ministerstvo kultury a krásných umění, pracuje s minimálním finančním rozpočtem, a proto téměř nevystupuje s veřejnými představeními (Rith, 2008, str. 215).

Královská univerzita krásných umění (RUFA) – byla založena v roce 1965 králem *Norodomem Sihanukem*. V 70. letech představovala jedno z nejlepších center klasické hudby

v jihovýchodní Asii. *Fakulta khmerského klasického a tradičního tance a hudby (Faculty of Khmer Classical and Traditional Dance and Music)* vychovávala nejlepší tanečníky a hudebníky v regionu. Univerzita byla znovu otevřena v roce 1980. V roce 1993 jí byl navrácen její původní název Královské univerzity (Rith, 2008, str. 215-216). Vyučuje se zde celá řada tanečních forem jak lidových, klasických, tak i moderních. Na revitalizaci klasického khmerského pohybového umění se podíleli umělci, kteří přežili režim Rudých Khmerů, např. *Yith Sarin, Keo Malis, Ngim Sorn* a další (Shapiro-Phim, 2006, str. 24).

Střední škola krásných umění (SSFA) byla založena až po pádu režimu Rudých Khmerů a zaměřuje se na výuku tance, divadla, hudby, cirkusu a výtvarného umění.

8.6 Činnost neziskových organizací

Proces revitalizace klasického khmerského umění se neobejde bez zastřešujících nezávislých domácích i zahraničních uměleckých organizací. Tyto organizace zajišťují umělcům jednak možnost spolupráce, především pak také kontakt s mezinárodní uměleckou scénou, asistenci při vzniku nových děl, nebo zajištění dalšího vzdělávání. Mezi nejvýznamnější patří *Rockefellerova/Asijská kulturní Rada (Rockefeller/Asian Cultural Council)*, která vede *Školící program (Mentorship program)*, *UNESCO, Francouzské kulturní centrum, AMRITA Performing Arts*, a další (Rith, 2008, str. 217).

Cílem *AMRITA Performing Arts* je propagace, ochrana a zachování kambodžského starověkého tanečního a divadelního dědictví. Spolupracuje jak s Ministerstvem kultury a krásných umění, ale i s jednotlivými umělci. Podílí se na organizaci místních i zahraničních uměleckých vystoupení a pomáhá v rozvoji současného hudebního, tanečního a divadelního vyjádření, zajišťuje zahraniční stáže pro umělce.

Projekt kambodžských umělců (Cambodian Artists Project) je společným dílem organizace *AMRITA Performing Arts, Královské univerzity krásných umění, Střední školy krásných umění a LINC (Leveraging Investments in Creativity)*. Program usiluje o podporu nezávislých umělců a je v rámci něj také rozvíjen fundraising. Projekt umožnil vzájemnou spolupráci mezi různými skupinami umělců za posledních více jak 15 let.

Asijská kulturní rada (Asian Cultural Council) přispívá k uchování kambodžského klasického umění formou podpory zkušených mistrů svého oboru, kteří přežili režim Rudých Khmerů. Zajišťuje dokumentaci předávání jejich zkušeností mladším generacím.

Orgán spojených národů UNESCO se spíše než podporou samotných umělců zabývá kulturní politikou a implementací strategie národního programu *Living Human Treasure* (Rith, 2008, str. 234).

Vedle těchto zahraničních organizací v Kambodži působí také řada místních neziskových organizací. Patří mezi ně například *Apsara Arts Association*, která vznikla v roce 1998 a založili ji *Chhay Sopha* a *Vong Metry*, umělci z Královské univerzity krásných umění. Organizace usiluje o popularizaci khmerského umění doma i ve světě. Dále pracuje s dětmi z ulice a s dalšími ohroženými dětmi, aby je naučila účtě a obdivu bohaté khmerské kultury. Dále je to *Sovanna Phum Art Association*, založená v roce 1994 skupinou univerzitních studentů, kteří usilují o popularizaci khmerské tradiční kultury na domácí i mezinárodní půdě. Organizace provozuje malé divadlo, kde dává příležitost nezávislým umělcům, a působí také jako vzdělávací a osvětové centrum. Neméně významnou je také organizace *Phare Ponleu Selpak*, která vznikla již v roce 1986 v uprchlickém táboře Site 2 při thajské hranici, kde byly organizovány malé kreslicí workshopy pro děti. Postupně se zrodila idea pomáhat mladým uprchlíkům vyrovnat se s válečným traumatem prostřednictvím umění. V roce 1994 založili v provincii Battambang tito bývalí běženci z tábora Site 2 kulturně vzdělávací centrum, kde otevřeli knihovnu, kurzy kreslení, hudby i cirkusového umění. Organizace je také aktivní v rámci pomoci obětem obchodu s lidmi a stará se o nemocné sirotky. V roce 2003 organizace *Phare Ponleu Selpak* otevřela školu a vyhlášený cirkus (Rith, 2008, str. 222-223).

9 REVITALIZACE PÍSEMNICTVÍ

Převážná většina kambodžského písemného dědictví byla za vlády Rudých Khmerů zničena. Podle odhadů bylo zničeno až 80 % písemností (Ledgerwood, b.d., str. 4). Vedle materiálních škod utrpěla kambodžská společnost zásadní ztráty v profesní sféře. V zemi byl akutní nedostatek odborníků. Bylo potřeba navázat kontakty se zahraničím a požádat o vyslání zkušených konzervátorů. Jejich úkolem bylo vyhodnotit rozsah škod a co nejdříve začít s obnovou písemností. K tomu bylo potřeba, aby vyškolili nové zaměstnance, naučili je základním postupům dezinfekce, čištění písemností, zajištění vhodného uskladnění a zamezení škodlivým vlivům jako jsou plísňe, hmyz, používání nebezpečných chemických preparátů k jejich hubení či tropické teploty. To vše bylo velice těžko proveditelné kvůli nedostatku nástrojů a materiálů.

V 80. letech do země přijíždělo více dobrovolníků než profesionálních týmů. V tuto dobu sloužila literatura státní propagandě (Ledgerwood, b.d., str. 4). Hybnou silou byli pro další rozvoj knihovnictví lidé, kteří se v 80. letech vrátili ze zahraničních studií z komunistického bloku – Rusko, Kuba, Východní Německo, Bulharsko nebo ti, kteří se později vrátili z pobytu v USA, Austrálii či Francii. Přivezli si zkušenosti, jak se v knihovnách pracuje v zahraničí (Bywater, 1997, str. 224).

Nejrychleji bylo potřeba pracovat na zajištění vzácných rukopisů zaznamenaných na palmových listech. Ty jsou velice náchylné k napadení plísní a hmyzem. První snahy o jejich záchranu proto směřovaly k zavedení cirkulace vzduchu. Texty zaznamenané na palmový list byly obvykle náboženské povahy nebo měly charakter lidového vyprávění. Samotné texty byly velice staré, původ palmových listů nalezených v Královském paláci byl datován 19. stoletím. Tradiční způsob zachování textů na palmových listech spočíval v neustálém opisování na nové listy. Tato činnost náležela výhradně mnichům. S dramatickým poklesem počtu starších, vzdělanějších a zkušenějších mnichů po roce 1979 vyvstal problém, jak tyto listy zachránit dříve, než se rozpadnou a než se mniši opět naučí techniku opisu (Dean, 1990, str. 287-288).

Na palmové listy byla zaznamenávána také lidová vyprávění. Profesionální vypravěči je znali nazpaměť, cestovali po venkově a postávali u cest, u klášterů nebo na slavnostech a vyprávěli je po několik dní na pokračování. Některé příběhy byly zaznamenány na palmové

listy, ale obecně platí, že až do 20. století nebyly systematicky zapisovány. Ústní tradici měly také různé poučné historky, tzv. *chbap*. Tyto historky poskytovaly lidem rady do života. Řídily se jimi ženy, muži i děti. Historky nejsou datované, jejich autorství je neznámé. Vyučovalo se jim v klášterech a později i ve školách. Měly také poučný charakter. Lidé se z nich dozvídali o náboženství, tradici i dobrých mravech (Ledgerwood, b.d., str. 3).

Lidovým vyprávěním se dostalo pozornosti ve 20. a 30. letech 20. století, kdy začaly být sesbírány. Na přelomu 60. a 70. let je Buddhistický institut vydával. Poté, co mnozí jejich znalci za polpotovského režimu zemřeli, se najde jen málo těch, kteří by je ještě znali nazpaměť. Po volbách v roce 1993 začaly v Kambodži tyto klasické příběhy, lidová vyprávění a další předrevoluční literatura znovu vycházet. Často tomu bylo tak, že si knihy vydávali jednotlivci na své vlastní náklady (Ledgerwood, b.d., str. 4).

V roce 1989 byl zahájen program záchrany kambodžských unikátních knihoven a vzácných archiválií, který provedla americká *Cornellova univerzita (Cornell University)* za finanční podpory *Nadace Christophera Reynoldse (Christopher Reynolds Foundation)*. Pracovníci americké Cornellovy univerzity se také podíleli na významném projektu převedení rukopisů do podoby mikrofilmu.

John F. Dean (1990) ve své studii popisuje situaci v několika phnompenhských knihovnách a archivech. *Archiv v Tuol Slengu* čítal podle odhadů 95 000 dokumentů. Kromě tisíců fotografií obětí režimu zde byl archiv převážně ručně nebo strojopisem zaznamenaných výpovědí lidí, kteří zde zemřeli. Budova *Národní knihovny* byla na konci 80. let nalezena ve velmi zchátralém stavu, bez přívodu vody a s nebezpečným elektrickým vedením. Zůstalo v ní pouze 20 % z původní sbírky nahromaděné ve skladech. Další knihy byly nalezeny poházené po ulicích, jiné zachránili a zpět do knihovny přinesli sami občané, jiní je dokonce schovávali doma, aby je opět mohli vrátit na své místo do knihovny. Velkou prací představovala katalogizace. Významně na ní pracovali dobrovolníci. Neexistoval knihovní řád, knihovna neměla vedení, ani finanční prostředky. Noví zaměstnanci byli placeni velice málo na to, aby se vůbec užili. Jejich plat a příděly rýže byly tak nízké, že si pěstovali zeleninu a ovoce v okrasné zahradě Národní knihovny, a ke svému zaměstnání si brali ještě druhý nebo třetí úvazek (Dean, 1990, str. 286-288).

Národní knihovna byla otevřena v roce 1924 a spravovala sbírku 2 879 knižních svazků (Bywater, 1997, str. 224). Knihovnu založila francouzská koloniální správa a

pojmenovala ji *Bibliothèque Centrale*. Spadala pod *Ředitelství archivů a knihoven Indočíny* (*Directorate of Archives and Libraries of Indochina*). Knihovna tehdy nebyla veřejnosti přístupná, využívali ji především francouzští úředníci a učenci. První kniha v khmerštině byla do fondu národní knihovny zařazena až v 50. letech. V roce 1975 měla knihovna značný počet knih. Po obsazení hlavního města Rudí Khmerové do knihovny vtrhli, mnoho knih zničili, naházeli do řeky, vyhodili z oken a rozházeli po ulicích. Jen zázrakem přežila hlavní část sbírky Národní knihovny. Knihovna zpusťla a sloužila v té době jako skladiště potravin a kuchyňského náčiní a v zahradě byl vepřín. V přilehlém Hotelu Royal byli ubytovaní čínští poradci, jejichž kuchaři bydleli v knihovně. John F. Dean (1990, str. 288) uvádí, že z původního počtu 43 zaměstnanců jich režim přežili pouze tři.³⁷ Většina z nich díky své příslušnosti k inteligenci zemřela v mučírnicích nebo vyhladověním. Národní knihovna byla znovu otevřena v roce 1980. Knižní dary pocházely z různých zdrojů. Vietnam a Sovětský svaz pomohly s vydáváním knih v khmerštině, zajistily vyškolení nových zaměstnanců. Také Buddhistický institut daroval Národní knihovně svazky ze svého fondu, které měl ve dvojím zhotovení. Margaret A. Bywater (1997, str. 224) uvádí, že rozšiřování knižního fondu bylo výrazně závislé na knižních darech ze zahraničí. Ty přicházely především z *Australské národní knihovny* (*National Library of Australia*), *od Nadace Asie* (*Asia Foundation*) a také v rámci programu *Knihy pro Asii* (*Books for Asia*).

Další významnou knihovnou v hlavním městě byla *Kálovská univerzitní knihovna* (*Royal University of Phnom Penh Library*). Královská univerzita v Phnom Penhu byla založena v roce 1960 a měla většinu zahraničních pedagogů. V letech 1975 – 1979 byla univerzita zavřená a zpusťla. Díky půjčce od *Asijské rozvojové banky* (*Asia Development Bank*) byla budova knihovny zrenovována a počátkem ledna 1997 znovu otevřena. Někdy bývá také nazývána jako *Hun Senova knihovna* (*Hun Sen Library*), neboť tehdejší premiér stavbu knihovny finančně podpořil. Rozšiřování sbírky knih Královské univerzitní knihovny začalo v roce 1992 a ta je dnes považována za nejlepší v celé Kambodži. Přicházejí do ní knižní dary z Evropy, Austrálie a Ameriky.

³⁷ Margaret A. Bywater (1997, str. 224) uvádí, že Národní knihovna měla před rokem 1975 čtyřicet zaměstnanců, z nichž režim Rudých Khmerů přežilo 6 osob, do knihovny po roce 1979 opět nastoupili pouze dva.

Neméně významnou knihovnou je také *Knihovna Buddhistického institutu (Buddhist Institute Library)*. Buddhistický institut byl založen v roce 1930, ovšem jeho „předchůdcem“ byla *Kambodžská knihovna (Cambodian Library)*, kterou založil král *Sisowath* v roce 1921, a ta byla v roce 1925 přejmenována na *Královskou knihovnu (Royal Library)*. Cílem Institutu bylo, a stále je, studium a výzkum théravádového buddhismu. Před rokem 1975 jeho sbírka knih čítala přes 40 000 svazků v několika jazycích (Bywater, 1997, str. 225). Také tato knihovna byla za vlády Rudých Khmerů vydrancována. Buddhistický institut byl znovu otevřen v roce 1992. Zaměřil se na znovu vydání Tipitaky v khmerštině. Knihovna měla ke konci 90. let přes 3240 svazků v khmerštině a 2852 v cizích jazycích (Bywater, 1997, str. 225). V minulosti získala knihovna od německé nadace *Heinrich Böll Stiftung* grant na nákup knih. Od roku 1998 sídlí v nově postavené budově.

Válkou poničené sbírky a prostory knihoven nepředstavují jediný problém v rámci záchrany písemného dědictví. Margaret A. Bywater (1997) upozorňuje na další faktor, který rozvoj knihovnictví v Kambodži omezuje. A sice, že kambodžská společnost nemá dostatečně vyvinutou tradici čtení. Po více jak 20 letech občanské války se khmerský národ znovu musí naučit vztahu ke čtení a k literatuře (Bywater, 1997, str. 223).

10 REVITALIZACE ŠKOLSTVÍ

10.1 Tradicionalismus versus modernizace

První vzdělávací instituce na území dnešní Kambodži, které měly charakter univerzit, vznikly v Angkorské říši ve 12. století a fungovaly v rámci klášterů *Preah Khan* a *Ta Prohm* (Rany, 2012, str. 225). Již od středověku měly chrámy významnou roli vzdělávacího centra a tuto tradici si v Kambodži udržely až do první poloviny 20. století. Kambodžský tradiční vzdělávací systém byl vázaný na pagody a měl charakter komunitního centra. Výuku zde zajišťovali buddhističtí mniši, kteří lidem předávali své zkušenosti. Učili je především porozumět své kultuře, základům čtení a psaní, ale i řemeslným dovednostem (Rany, 2012, str. 226). Pagody byly tedy tradičním centrem osvojování si kultury, v procesu enkulturace a socializace si zde lidé osvojovali hodnotový systém tradiční khmerské kultury. Ovšem naprostá většina Khmerů byla ještě v první polovině 20. století negramotná, protože kromě pagod jiné školy neexistovaly.

Zavedení moderního vzdělávacího systému v Kambodži je francouzským koloniálním dědictvím. Francouzská koloniální správa usilovala o přeměnu tradičního vzdělávacího systému vázaného na kláštery v moderní vzdělávací systém západního typu. Ovšem první školu moderního typu založil v Kambodži král *Norodom* v roce 1867. Navštěvovali ji členové královské rodiny a vyučovalo se ve francouzštině. Brzy na to, v roce 1873, otevřeli Francouzi první veřejné školy v Phnom Penhu, Kampotu, Kampong Chamu a v Kraties. V roce 1917 byla založena *Kambodžská škola administrativy (Cambodian School of Administration)*, která měla vzdělávat úředníky. V roce 1935 byla založena nejstarší střední škola v Kambodži *Francouzské Lyceum (Licée Sisovath)* (Rany, 2012, str. 226).

O další rozvoj kambodžského školství, zejména terciárního sektoru, se v 50. a 60. letech podstatně zasadil princ *Sihanuk*, který zavedl povinnou školní docházku a řadu reforem školství. Významnou reformu představovala zejména tzv. „kambodžanizace“ školních osnov, které reflektovaly nově nabytou nezávislost a svébytnost země, nutnost zavedení nových učebnic v khmerštině a status francouzštiny posunuly na druhořadé místo. Následkem zavedení povinné školní docházky dosahoval v roce 1969 počet zapsaných žáků do základních a středních škol přibližně 2 miliony (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 22).

Za vlády prince *Sihanuka* bylo založeno mnoho základních a středních škol, ovšem nejvíce energie princ *Sihanuk* vložil do rozvoje vysokoškolského vzdělávání. V roce 1960 založil *Královskou Khmerskou univerzitu*³⁸ (*Royal Khmer University*), v letech 1953 - 1959, pak založil ještě 7 dalších vysokých škol, například *Národní pedagogický institut* (*National Institute of Pedagogy*), *Národní institut pro právo, politiku a ekonomiku* (*National Institut for Law, Politics and Economics*), *Královskou lékařskou fakultu* (*Royal Medical School*) atd.

10.2 Krize školství v době vlády generála Lon Nola

Na přelomu 60. a 70. let byla Kambodža zavlečena do Vietnamské války, což mělo negativní vliv na kambodžské školství. V době proamerické vlády generála *Lon Nola* bylo mnoho škol pro nedostatek financí anebo z bezpečnostních důvodů uzavřeno a školství se dostalo do krize, protože stovky tisíc studentů muselo přerušit studium kvůli vojenské povinnosti. Masivní bombardování kambodžského území mělo za následek zničení či uzavření řady škol. Následkem bombardování v květnu 1970 byla kompletně zničena *Takeo-Kampotská univerzita* (*University of Takeo-Kampt*), částečně poničená byla *Kompong-Chamská Univerzita* (*University of Kompong-Cham*) a *Battambangská Univerzita* (*University of Battambang*) byla v roce 1971 zavřena (Rany, 2012, str. 229).

10.3 Eliminace školství v rámci revoluce Rudých Khmerů

Za režimu Rudých Khmerů se vzdělávací systém zhroutil úplně, protože v době jejich vlády byly všechny školy zavřeny. Vzdělávací prostory se změnily ve vězení, jídelny, či zemědělské prostory, pokud nebyly zbořeny. Učitelé a žáci byli rozptýleni do pracovních komun po celé zemi, pokud při evakuaci měst a zatýkání rovnou nepřišli o život. Celé generace tak „zameškaly“ několik let školní výuky. Jistá forma výuky sice v zemi probíhala, ovšem jednalo se o formu ideologických školení.

³⁸ V roce 1970 upravil generál Lon Nol její název tak, aby nereflektovala vazbu na královskou rodinu, a přejmenoval ji na *Phnompenhskou univerzitu* (*University of Phnom Penh*). Po pádu režimu Rudých Khmerů byl v jejích prostorách v roce 1980 otevřen *Vzdělávací institut* (*Teacher Training College*). Bývalá univerzita získala zpět svůj status v roce 1996, kdy byla přejmenována na *Královskou univerzitu v Phnom Penhu* (*Royal University of Phnom Penh*). Pozn. autorky.

10.4 Obnova vzdělávacích institucí po pádu režimu Rudých Khmerů

Po pádu režimu Rudých Khmerů v roce 1979 se musel nový režim vyrovnat s nesnadným úkolem přestavby země, kde nefungoval peněžní oběh, tržní mechanismus, pošta, telefonní spojení, žádné finanční instituce a v podstatě žádný průmysl, netekla voda a nefungovala kanalizace. Neexistovala veřejná doprava, železnice, silnice byly poničené. Pro obnovu země byla revitalizace školství klíčová. Správa školství byla v totálním rozkladu, neexistovaly žádné školní osnovy, žádné studijní materiály, přežilo jen několik kvalifikovaných a zkušených pedagogů.

Nejzávažnějším problémem byl akutní nedostatek učitelů. Uvádí se, že režim Rudých Khmerů přežilo pouhých 87 z celkového počtu 1007 vysokoškolských pedagogů (Sophoan, 1997, str. 45). Bylo potřeba co nejrychleji vyškolit nové učitele, a to byl hned druhý problém – akutní nedostatek školitelů. Nejprve byla obnovena činnost základních škol. První školy byly otevírané čistě z iniciativy jednotlivců, neměly žádný oficiální status vzdělávací instituce a vyučovali v nich dobrovolníci. Až poté, co se podařilo sestavit státní orgán pověřený znovuzakládáním škol, začala být struktura školství nějak systematicky obnovována. V bývalé Phnompenhské Univerzitě (University of Phnom Penh) zahájil svou činnost nově a narychlo ustavený *Vzdělávací Institut (Teacher Training College)*, kde zájemci o post učitele absolvovali krátký školicí kurz, aby mohli co nejdříve nastoupit do znovuotevřených základních škol a zahájit výuku studentů. Nejprve byla obnovována činnost základních škol. Později Vzdělávací institut rozšířil svůj program o školicí kurzy určené pro středoškolské učitele. Podobně jako v Phnom Penhu, vznikala Vzdělávací centra určená pro pedagogy také v dalších provinciích země. Na venkově byla kvalita výuky v porovnání s městy na podstatně nižší úrovni. Bylo tomu tak z několika důvodů. Do odlehlých oblastí bylo náročné sehnat vyučující. Tento problém v podstatě přetrvává dodnes. Rodiče své děti často odmítali poslat do škol, které byly daleko. Ještě v 90. letech byly odlehlé končiny Kambodži okupované partyzánskými ozbrojenými skupinami a rozsáhlá území byla zaminována. Podstupovat dlouhou cestu do školy tak bylo příliš nebezpečné. Rodiče dětí z venkova také nechovali důvěru ve školství. Nevěřili, že by vzdělání mohlo přispět ke snadnějšímu pohybu na společenském žebříčku.

Většina bývalých školních prostor byla zchátralá a potřebovala nutné opravy, aby vůbec mohla být výuka znovu zahájena. Do školních lavic se v rámci základních škol v roce

1979 vrátilo 724 058 žáků, znovu otevřeno bylo 2 481 základních škol, kde vyučovalo celkem 13 619 učitelů (Sophoan, 1997, str. 44). Naprostá většina z těchto pedagogů neměla odpovídající kvalifikaci a to se také odráželo ve kvalitě výuky. Na učitelské posty nastupovali nekvalifikovaní zájemci, kteří před rokem 1975 absolvovali alespoň několik let školní docházky, dále kvalifikovaní učitelé, kteří polpotovský režim přežili, anebo zkrátka ti, kteří o místo učitele měli zájem. Často mezi nimi byli i tzv. „smluvní učitelé“, kteří neměli k výuce žádnou kvalifikaci ani oprávnění. Jednalo se převážně o místní lidi, a nejvíce se jich vyskytovalo v odlehlých oblastech na venkově. Ačkoli se *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* snaží jejich stav eliminovat tím, že podporuje školení učitelů, jejich služby jsou stále potřeba a dnes tvoří zhruba 3 % celkového počtu učitelů, a 13 % učitelů působících na venkově (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 39).

10.4.1 Vietnamizace školství

Jednou z hlavních priorit Vietnamem dosazené *Heng Samrinovy* vlády byla revitalizace školství. Mezi roky 1979 – 1991 se celkový počet zapsaných studentů zvýšil z 0,2 milionu na 1,6 milionu žáků (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 25). Až do konce 80. let, kdy Kambodža spadala pod vietnamskou správu, se proto v učebních osnovách odrážela také vietnamská vize socialismu, který měl být v zemi zaveden. Škola byla zneužívána jako nástroj legitimizace nově ustavené Kambodžské lidové republiky. Po roce 1979 *Heng Samrinova vláda* vyzývala všechny přeživší učitele, aby se vrátili ke svému povolání. V letech 1979-1981 bylo hlavní snahou vlády zařadit co nejvíce dětí zpět do škol a obnovit činnost vzdělávacích institucí. Také negramotnost dospělých představovala problém. Vzorem pro obnovu vzdělávacích institucí v Kambodži 80. let byl Sovětský svaz, Vietnam a dalších země komunistického bloku. Tyto země nabídly Kambodži své odborníky, školní pomůcky a vybavení. Podmínky ve školách byly velice prosté, problém představoval velký podíl nekvalifikovaných učitelů a absence školních osnov a učebních pomůcek.

Z vysokých škol byla v prosinci 1979 jako první obnovena činnost *Lékařské fakulty (The Faculty of Medicine and Dentistry)*, kde znovu zahájilo studium několik mediků, kteří přežili režim Rudých Khmerů. Výuku zajistilo vietnamské Ministerstvo zdravotnictví (Vietnamese Ministry of Health) (Rany, 2012, str. 231). Brzy na to byly znovu otevírány další vysoké školy, např. *Technický institut Khmersko-sovětského přátelství (Khmer Soviet Friendship Higher Technical Institute)*, ji zmíněný *Vzdělávací institut (Teacher Training*

College), *Institut ekonomických studií (Institute of Economics)* atd. Znovuotevřené vysoké školy byly ovlivněné socialistickou ideologií a jejich existence závisela výhradně na finanční a technické podpoře té spřátelené země, která jí zajistila vyučující (Rany, 2012, str. 231).

V 80. letech řada kambodžských studentů odjela na studijní pobyt do spřátelených zemí komunistického bloku (např. na Kubu, do Bulharska, Československa, Laosu, Mongolska atd.). V roce 1989 bylo do základních škol zapsáno 1,3 milionu žáků, střední školy naplnilo 240 000 studentů (Dy, 2004, str. 96).

10.4.2 Devadesátá léta – Kambodža se otevírá Západu

Po zřízení dočasného orgánu OSN v Kambodži (UNTAC) nebyly v rámci školství zavedeny zásadní změny. Již existující administrativní struktura v podstatě pokračovala dál ve své práci. V rámci revitalizace školství se začaly angažovat západní neziskové, vládní i nevládní organizace, a to především v rámci zaškolení pedagogů a zlepšení technického vybavení škol. I přes tyto snahy se školství v 90. letech stále nacházelo v kritickém stavu. Přetrvávala nízká kvalita výuky, studijní osnovy byly nevyhovující, školení učitelů nebylo dostačující, učitelé měli zoufale nízké platy a studium řádně ukončila jen nepatrná část studentů (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 27). Po skončení mise UNTAC v roce 1993 se stát zaměřil především na rekonstrukci a rehabilitaci země, prioritně se pak věnoval systému vzdělávání. V roce 1994 byl zahájen *Program zlepšení kvality vzdělávání a školení v Kambodži (Rebuilding Quality and Training in Cambodia Programme)*, který prosazoval devítiletou povinnou školní docházku, modernizaci školství a zlepšení kvality vzdělávacího systému. Ve stejném roce vydala *Asijská rozvojová banka (Asian Development Bank)* *Posudek k sektoru školství (Education Sector Review)*, který obsahoval doporučení týkající se učitelů, vysokoškolského vzdělání, školních osnov, a podobně.

Větší změny v rámci revitalizace kambodžského školství nastaly po roce 1993. Po skončení studené války začala do Kambodži proudit zahraniční pomoc také ze západních zemí. Významně se zde v rámci rozvoje školství angažovaly mezinárodní organizace *UNICEF (The United Nations Children's Fund)* a *Červený kříž*. V roce 1994 byl vytvořen *Národní program obnovy a rozvoje Kambodži (National Program to Rehabilitate and Develop Cambodia)*, dále pak *Program obnovy kvality vzdělání a školení v Kambodži (Program to Rebuild Quality Education and Training in Cambodia)*. Hlavním cílem těchto programů byl rozvoj lidských zdrojů.

V roce 1996 byla výuka v základních školách rozšířena ještě o jeden rok – na 6 let, celkem tak školní docházka čítala 12 let (Nguonly, 2004).

Na základě národního kurikula byly v roce 1996 sestaveny učebnice. Na jejich vzniku se podíleli odborníci z řad nevládních organizací, mezinárodních organizací jako *UNESCO*, *UNICEF*, *UNFPA (United Nations Population Fund)* nebo *ADB (Asian Development Bank)* (Nguonly, 2004). Od roku 1996 *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (Ministry of Education, Youth and Sports)* zahájilo také reformu školství s cílem zlepšit kvalitu výuky.

Ačkoli se kvalita výuky postupem času zvyšovala, podíl dívek a chlapců byl ještě koncem 90. let velice nevyrovnaný a školy navštěvovali převážně jen chlapci (Sophoan, 1997, str. 48). Ačkoli je situace v současné době o mnoho lepší, participace dívek v systému vzdělávání zdaleka ještě není uspokojivá a počet vzdělaných mužů výrazně převyšuje počet vzdělaných žen. Podobně i mnohé etnické minority pobývající na kambodžském území mají vlivem geografických a jazykových bariér snížené možnosti přístupu ke vzdělání (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 15). Nerovnost v přístupu ke vzdělání je přetrvávajícím problémem. Společensko-ekonomické rozdíly jsou výrazné mezi městem a venkovem i mezi bohatými a chudými lidmi. Zakořenělý systém úplatkářství znevýhodňuje chudé obyvatele, kteří si nemohou dovolit platit takové neoficiální „poplatky“.

10.4.3 Současná situace školství

Současným problémem kambodžského školství je vysoká míra tzv. „skryté“ politizace. Ačkoli školní učebnice neobsahují ideologické texty a školní výuka nezahrnuje politické předměty, k politickému tlaku na studenty stále dochází, a to formou prezentace vlastních politických názorů učitelů v rámci výuky. Dalším v podstatě celospolečenským problémem je klientelismus a úplatkářství. Ačkoli je politika prodechnutá sliby o posílení modernizace a společenské a ekonomické mobility, vládní představitelé ve skutečnosti nestojí o změnu a současný stav si úzkostlivě brání.

Uplynulo více jak třicet let od pádu režimu Rudých Khmerů, přesto do školních osnov nebylo zařazeno téma národní genocidy (s výjimkou období 1979 – 1991, kdy Kambodža spadala pod správu Vietnamu, ovšem po roce 1993 bylo toto téma opět z osnov vyřazeno). Prakticky celou vládní garnituru v Kambodži tvoří bývalí příslušníci Rudých Khmerů anebo jim loajální lidé, kteří nemají žádný zájem na tom, aby bylo toto citlivé téma otevřeno. Celá

generace tak byla vychována, aniž by se jí dostalo ve škole oficiálního vysvětlení okolností, které vedly ke genocidě vlastního národa. S tím souvisí také fakt, že toto téma je společensky tabuizované a nesluší se o něm na veřejnosti hovořit. Svým způsobem tak Kambodžané přicházejí o možnost zacelit a obnovit svou kulturní hrdost (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 16). Nicméně v posledních letech dochází k mírnému posunu v této věci. V roce 2007 vydalo *Dokumentační centrum Kambodži (Documentation Centre of Cambodia)* učebnici s názvem *Historie Demokratické Kampučie (A History of Democratic Kampuchea)*. Cílem této publikace je poskytnout čtenáři objektivní pohled na události spojené s režimem Rudých Khmerů, na okolnosti jejich vzestupu, vlády i odkazu do dnešních dnů (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 36). Dalším významným posunem v rámci debat o zařazení či nezařazení tématu genocidy khmerského národa do školních osnov je fakt, že Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy se finančně spolupodílelo na vzniku *Vzdělávacího projektu k problematice genocidy (Genocide Education Project)* (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 37).

Dalším stále přetrvávajícím problémem jsou výrazně podhodnocené platy učitelů. Učitelé si průměrně vydělají 30 – 60 amerických dolarů měsíčně, v závislosti na jejich kvalifikaci a množství odpracovaných let. Z takového platu nejsou schopni uživit rodinu a přibírají si k tomu další pracovní úvazek. Uvádí se, že až 93 % učitelů má druhé zaměstnání, obvykle ve formě soukromého doučování. To vede k demotivaci pedagogů a k nízkému sociálnímu statutu učitele. Podobně v systému školství chybí systém dalšího vzdělávání a možnost profesního růstu (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 39).

Obrázek 9: Škola na okraji Phnom Penhu

Zdroj: Archiv autorky

Za posledních dvacet let prodělalo školství v Kambodži nesmírný posun dopředu, především ve stále se zvyšujícím počtu žáků. Data z roku 2008 uvádějí, že v tomto roce navštěvovalo základní školy 90 % kambodžských dětí. Návštěvnost středních škol sice už byla nižší (34 %), přesto však má zvyšující se tendenci (pro srovnání v roce 1999 to bylo 15 %) (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 27). V roce 2012 v Kambodži funguje 91 vyšších odborných nebo vysokých škol, přičemž 34 z nich je státních a 57 soukromých (Rany, 2012, str. 231). Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy představilo *Národní plán vzdělávání pro všechny 2003 - 2013 (Education for All National Plan 2003 – 2015)*, který má zajistit růst rovných vzdělávacích příležitostí pro studenty všech etnik, ze všech společensko-ekonomických vrstev a ve všech regionech země (zpráva UNESCO & IIEP, 2011, str. 32).

V rámci výuky si děti osvojují a dále rozvíjí pozitivní hodnoty, učí se respektu k druhému člověku a k přírodě. Taková úcta byla v Kambodži za posledních několik desítek let války fatálně narušena. Válka neovlivňuje pouze lidské společenství, její stopy jsou nesmazatelné také v přírodě. Kambodža se dodnes potýká s problémem odlesňování i drancování přírodních zdrojů. Prudkým ubýváním lesa dochází k narušení ekologického systému. Rostlinné i živočišné druhy ztrácejí své přirozené prostředí. Mění se klima i intenzita dešťů, to má vliv na změny počasí. Schopnost pralesa zachycovat vzdušnou vlhkost je narušena, častější deště mění vodní systém a způsobují záplavy. K odlesňování dochází

jednak z důvodu těžby vzácného dřeva a dalšího nerostného bohatství, dále pak pro získání půdy pro pěstování plodin a chov dobytka. Právě vzdělávání a osvěta v rámci environmentální výchovy jsou nesmírně důležité pro obnovu a zachování ekologické rovnováhy Kambodži (Sophoan, 1997, str. 47).

Většina Kambodžanů stále doufá, že vzdělání je klíčem k postupu na společenském žebříčku, ačkoli ti nejchudší si to nemyslí, a proto nejsou ochotní do vzdělání svých dětí investovat, nebo si to ani nemohou dovolit. I v dnešní Kambodži stále přetrvávají klientelistické vztahy a příležitost dobrého zaměstnání je závislá na konexích a úplatcích. Chudí rodiče z odlehlých oblastí země své děti odrazují od středoškolského vzdělání, protože si myslí, že po absolvování školy si stejně nenajdou práci, vzhledem k vysoké míře nezaměstnanosti absolventů vysokých škol (UNESCO & IIEP, 2011, str. 33).

11 ZÁVĚR

Khmerská kultura prošla za dobu své existence pozoruhodným a dynamickým vývojem. Její dnešní podobu zásadně zformoval proces kulturní difuze, v rámci kterého se indická kultura šířila prakticky po celé oblasti jihovýchodní Asie a vlivem této „indianizace“ přijali Khmerové během prvního tisíciletí našeho letopočtu celou řadu indických kulturních prvků. Vyvrcholením tohoto procesu byl vznik mocné Angkorské říše, jejíž civilizace dominovala mezi 9. a 15. stoletím mocensky, hospodářsky i kulturně celé kontinentální jihovýchodní Asii. Dodnes není jasné, co přesně zapříčinilo pád této říše, nicméně khmerská kultura se i nadále vyvíjela. Následující dvě století Khmerové zakoušeli nájezdy španělských a portugalských mořeplavců a čelili jejich obchodním a politickým zájmům. Přestože se s nimi Khmerové dokázali vypořádat, nájezdy sousedních Annamců jim byly na dalších dvě stě let osudnými, protože zapříčinily izolaci Khmerského království. Konec 18. století patří k nejtemnější historii Khmerského národa, ze které je vyvedl až král *Ang Duong*, za jehož vlády v polovině 19. století došlo k revitalizaci khmerské kultury, označované za khmerskou renesanci. Další významná kulturní změna nastala v rámci téměř sto let trvající francouzské přítomnosti v zemi. Francouzská kolonizace Kambodži znamenala z kulturního hlediska především její westernizaci, která se týkala hlavně velkých měst. Za pozitivní důsledky kolonizace je dnes považováno vybudování silniční a železniční infrastruktury, elektrifikace provinčních měst, výstavba kanalizace a vodovodů, pokroky ve zdravotnictví, zemědělství a školství. Z hlediska ochrany kulturního dědictví je to pak zahájení restaurátorských prací v chrámovém komplexu Angkor. Na druhou stranu lze však v koloniálním dědictví spatřit zárodek jisté zášti vůči západním hodnotám, který vyústil v revoluční komunistické hnutí Rudých Khmerů.

V práci jsem popsala základní sociální pozadí, ze kterého se hnutí Rudých Khmerů zrodilo. Zmínila jsem vzestup nacionalistického cítění ve 30. letech 20. století, dále období 50. a 60. let, které sice bylo považováno z hlediska rozvoje školství, průmyslu, zdravotnictví či infrastruktury za prosperující dobu, zároveň však bylo dobou násilného prosazování pravicové politiky a likvidace politického dialogu. Navíc v tomto období zasáhly Kambodžu i fatální důsledky Indočínské války. Levicový radikalismus si získal své stoupence mezi nespokojenými venkovany, ve kterých se hromadila zloba a zášť vůči „bezstarostným“ obyvatelům měst. Situace vyvrcholila komunistickým převratem Rudých Khmerů, který vyústil v sociální experiment, jehož cílem byla totální přestavba společnosti v absolutně

rovnostářský komunismus. Cílem Rudých Khmerů bylo dosáhnout kulturní, společenské a ekonomické uniformity všech Kambodžanů a vytvořit autonomní agrární společnost.

Zvláštní pozornost jsem pak věnovala popisu sociokulturních změn, které Rudí Khmerové zavedli. Analyzovala jsem rozpad společenské struktury a mezilidských vztahů, zabývala jsem se rozkladem náboženské praxe, zrušením systému vzdělávání, pozornost jsem dále věnovala osudu kulturních symbolů a památek a ztrátám v oblasti hmotné i nehmotné kultury.

V další části práce jsem se zabývala revitalizací khmerské kultury po svržení režimu Rudých Khmerů v roce 1979. Stručně jsem popsala složitou politickou situaci země, která se i po svržení komunistického režimu nacházela v situaci vleklé občanské války. Zabývala jsem se okolnostmi mise OSN, která v Kambodži působila s cílem ukončit občanskou válku a zajistit mírové prostředí. Svou pozornost jsem dále zaměřila především na popis revitalizace buddhismu, kulturního dědictví, klasického khmerského umění, písemnictví a školství.

V rámci revitalizace buddhismu jsem se zaměřila na obnovu činnosti sanghy, zmínila jsem činnost významných mnichů, kteří režim přežili, dále jsem se zabývala obnovou klášterních budov, chrámů a pagod, ale také obnovou mnišského vzdělávání, postavením žen v rámci buddhismu a znovuuustavením buddhistických institucí. Dále jsem analyzovala nejzávažnější problémy, které musela buddhistická obec po svržení režimu Rudých Khmerů řešit. Jako klíčová se ukázala spolupráce zahraničních neziskových vládních i nevládních organizací, které především finančně, ale i z hlediska zajištění odborného vyškolení a technického zázemí, pomohly revitalizovat hmotné i nehmotné kulturní dědictví Khmerů. Podrobněji jsem se věnovala obnově klasického khmerského umění a jeho forem, konkrétně pak *klasickému khmerskému tanci/královskému baletu*, *loutkovému stínovému divadlu* (obě tyto formy byly v roce 2003 respektive 2005 prohlášeny organizací UNESCO za mistrovské dílo ústního a nehmotného dědictví lidstva) a *tradičnímu mužskému tanci v maskách*. Neméně významná byla také obnova činnosti kambodžských kulturních institucí a neziskových organizací, které mají zastřešující funkci.

Nenávratné ztráty způsobil režim Rudých Khmerů a následná občanská válka na písemných památkách. Řada vzácných rukopisů zaznamenaných mnichy na palmových listech byla poničena válečnými útrapami i nevyhovujícími klimatickými podmínkami. Se ztrátou těchto vzácných písemností úzce souvisí také ztráty v oblasti orální kultury. Řada

lidových vyprávění a klasických příběhů byla nenávratně ztracena také kvůli přerušení předávání ústní tradice a smrti těch, kteří je znali nazpaměť. V rámci revitalizace písemnictví jsem se také podrobně věnovala stavu několika nejvýznamnějších knihoven v Kambodži a jejich odkazu do budoucna.

Velice závažné ztráty utrpěl vlivem komunistické revoluce Rudých Khmerů také systém školství. Ten přestal za jejich vlády zcela fungovat. V procesu revitalizace školství se ukázal jako zásadní problém akutního nedostatku kvalifikovaných učitelů, jejich podhodnoceného platu, který má demotivující účinek, dále nízká kvalita výuky, či neodpovídající školní osnovy.

Domnívám se, že pro revitalizaci khmerské kultury je klíčová především obnova buddhismu a to proto, že buddhismus zde byl velice úzce propojen s každodenním životem Khmerů a tvořil hlavní pilíř khmerské společnosti. Pagody v Kambodži plnily funkci komunitního centra, byly místem osvojování si kultury v procesu enkulturace a socializace, hrály důležitou roli v rámci osvojování si hodnotového systému i roli vzdělávací a výchovnou. Buddhismus má v Kambodži hluboké kořeny. Ačkoli se zdálo, že institucionalizovaná forma buddhismu byla v Kambodži za polpotovské vlády nenávratně zničená, dnes se ukazuje, že tomu tak není. Buddhismus projevil pozoruhodnou odolnost vůči politickým přetřesům a v khmerské kultuře stále přežívá, i když od svržení režimu Rudých Khmerů usiluje o navrácení svého morálního kreditu a jeho tradiční roli je třeba kontinuálně posilovat.

Pro revitalizaci khmerské kultury je dle mého názoru také nezbytná reflexe událostí spojených s režimem Rudých Khmerů. Aby se dnešní Kambodžané nějakým způsobem vyrovnali s tak dramatickou, až nepředstavitelnou zkušeností s režimem Rudých Khmerů, je důležité tyto nedávné historické události reflektovat. Současný stav ve společnosti ovšem ukazuje, že toto téma je stále tabuizováno. Pamětníci o genocidě veřejně mlčí a mladá generace tak o ní příliš neví. K jisté reflexi toho, co se vlastně v druhé polovině 70. let stalo, by mohlo pomoci zařazení tématu národní genocidy do školních osnov. Mladí lidé by tak rozvinuli se svými vrstevníky, rodiči i prarodiči dialog o této tragické národní události, čímž by ti starší dostali možnost pokusit se o zacelení ran na duši a o obnovení kulturní hrdosti, která má své kořeny ve velkolepé Angkorské říši.

POUŽITÁ LITERATURA

ALBRECHT, G., HAIDLE, M. N., SILVENG C., HONG H. L., SOPHADY H., THAN H., et al. (2000). Circular Earthwork Krek 52/62: Recent Research on the Prehistory of Cambodia. *Asian Perspectives* [online]. 39 (1-2), str. 20-46. [cit. 2012-03-13].

Dostupné z URL: <http://scholarspace.manoa.hawaii.edu/handle/10125/17133?show=full>

ASEAN – *Association of Southeast Asian Nations*. (2010). Cambodia. [online]. [cit. 2012-07-20].

Dostupné z URL:

http://www.aseancultureandinformation.org/coci/files/Cambodia/TWPICH_CP_Cambodia.pdf

ASMA, Stephen T. (2006). *Bohové pijí whisky: putování za osvícením v zemi rozprášeného Buddhy*. Praha: BB/art. ISBN: 80-7341-765-0.

BEČKA, Jan. (2005). *Buddhismus a moderní společnost v zemích jihovýchodní Asie*. In: VAVROUŠKOVÁ, Stanislava (ed.). *Náboženství a společnost v jižní a jihovýchodní Asii. Tradice a současnost*. Praha: Orientální ústav Akademie věd ČR, str. 245-350. ISBN: 80-85425-57-2.

BEKTIROVA, Nadezhda. (2002). The Religious Situation in Cambodia in the 1990s. *Religion, State & Society* [online]. 30 (1), str. 63-72. [cit. 2012-07-27]. Dostupné z URL: http://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/rss/30-1_063.pdf

BYWATER, Margaret A. (1997). Libraries in Cambodia: Rebuilding a Past and a Future. *IFLA Journal*. [online]. 24, str. 223-227. [cit. 2012-07-25].

Dostupné z URL: <http://ifla.queenslibrary.org/V/iflaj/jour2404.pdf>

DEAN, John F. (1990). The Preservation of Books and Manuscripts in Cambodia. In: BARRITT, Marjorie; BARTLETT, Nancy (ed.) *American Archivist. International Scene*. [online]. 53, str. 282-297. [cit. 2012-07-25].

Dostupné z URL: <http://archivists.metapress.com/content/2682415408112w76/fulltext.pdf>

DY, Sideth S. (2004). Strategies and Policies for Basic Education in Cambodia: Historical Perspectives. In: *International Education Journal*. [online]. 5 (1), str. 90-97. [cit. 2012-07-20].

Dostupné z URL: <http://ehlt.flinders.edu.au/education/iej/articles/v5n1/dy/paper.pdf>

GÓRNICKI, Wiesław. (1983). *Bambusové poselství*. Praha: Panorama. Bez ISBN.

HARRIS, Ian. (2005). *Cambodian Buddhism. History and Practice*. Honolulu: University of Hawai'i Press. ISBN: 0-8248-2765-1.

LEDGERWOOD, Judy. (b.d.). *Cambodian Literature*. Northern Illinois University, Department of Anthropology. [online]. [cit. 2012-07-15].

Dostupné z URL: http://www.niu.edu/cseas/outreach/pdfs/camb_literature.pdf

- LEHKÝ, Ondřej. (2006). Kambodžská utopie. Díl II. *Distance. Revue pro kritické myšlení*. [online]. 1. [cit. 2012-03-10].
Dostupné z URL: http://www.distance.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=5&rocnik=2006&cislo=1&Itemid=13
- MABBET, Ian; CHANDLER David. (2000). Khmerové. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN: 80-7106-353-3.
- MEHTA, Julie B. (2004). The Ramayana in the Arts of Thailand and Cambodia. In: BOSE, Bandakranta (ed.). *The Ramayana Revised*. [online]. New York: Oxford University Press, Inc., str. 323-334. ISBN: 0-19-516833-X. [cit. 2012-07-05].
Dostupné také z URL: <http://elearning.zaou.ac.zm:8060/Beliefs/Hinduism%20&%20Buddhism/Mahabharata/Ramayana%20Revisited%20-%20Mandakranta%20Bose%202004.pdf>
- MENESES, Rashaan. (2004, 07.05). *The Near Extinction of Cambodian Classical Dance*. Center for Southeast Asian Studies. [online]. [cit. 2012-07-08].
Dostupné z URL: <http://www.international.ucla.edu/cseas/article.asp?parentid=10982>
- Ministerstvo zahraničních věcí České republiky. [online]. [cit. 2012-08-05].
Dostupné z URL: http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asi/kambodza/index.html
- MIURA, Keiko. (2001). Nominations and their Histories. In: HAUSER-SCHÄUBLIN, Briggita. (ed.). *World Heritage Angkor and Beyond Circumstances and Implications of UNESCO Listings in Cambodia*. Göttingen Studies in Cultural Property. [online]. 2, str. 9-31. [cit. 2012-07-20].
Dostupné z URL: www.oapen.org/download?type=document&docid=403514
- MORRIS, Catherine. (2004). *Religion and Peacebuilding. Cambodia*. In: COWARD, Harold, SMITH, Gordon S. (ed.). *Religion and Peacebuilding*. Albany: State University of New York Press, str. 191-212. ISBN: 0-7914-5933-0.
- NGUONLY, Leang. (2004). Needs Assessment for Arts Education in Cambodia. In: *UNESCO Expert Symposium on Arts Education in Asia, 9-11 January 2004 Hong Kong SAR. China*. [online]. [cit. 2012-07-18].
Dostupné z URL: <http://portal.unesco.org/culture/en/files/22221/10911125753nguonly.pdf/nguonly.pdf>
- NOŽINA, Miroslav. (1999). *Kambodžský poutník*. Praha: Livingstone. ISBN: 80-902700-0-X.
- NOŽINA, Miroslav. (2007). *Dějiny Kambodže*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN: 978-80-7106-897-6.
- PHIM, Thavro. (2006). Dancing the Monkey Role. In: *Works in Progress. Magazine of the Philadelphia Folklore Project*. [online]. 19(1-2), str. 9; 24. [cit. 2012-07-17].
Dostupné z URL: <http://www.folkloreproject.org/folkarts/resources/pubs/wip/spring06.pdf>
- RANY, Sam. (2012). Cambodia's Higher Education Development in Historical Perspectives (1863-2012). In: *International Journal of Learning & Development*. [online]. 2 (2), str. 224-

241. [cit. 2012-07-20].

Dostupné z URL: <http://www.macrothink.org/journal/index.php/ijld/article/view/1670/1582>

RITH, Soun Bun. (2008). Kingdom of Cambodia A General Overview of the Performing Arts. In: KOREA ARTS MANAGEMENT SERVICE. (2008). *Asian Arts Theater. Research on the Actual Condition of Performing Arts in Asia*. [online]. Str. 209-233. [cit. 2012-07-22]. Dostupné z URL:

<http://eng.theapro.kr/DATA/BBS1/Research%20of%20Performing%20Arts%20in%20Asia.pdf>

SAM, Sam-Ang. (1990). Preserving a Cultural Tradition: Ten Years After the Khmer Rouge. *Cultural Survival Quarterly*. [online]. 14 (3). [cit. 2012-07-10].

Dostupné z URL: <http://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/cambodia/preserving-cultural-tradition-ten-years-after-khme>

SHAPIRO-PHIM, Toni. (2006). Masked men of Cambodia. In: *Works in Progress. Magazine of the Philadelphia Folklore Project*. [online]. 19 (1-2), str. 5-7; 23. [cit. 2012-07-20].

Dostupné z URL: <http://www.folkloreproject.org/folkarts/resources/pubs/wip/spring06.pdf>

SHAPIRO-PHIM, Toni. (b.d.). *Tradition and Innovation in Cambodian Dance. A Curriculum Unit for Post-Secondary Level Educators*. Cornell University. [online]. [cit. 2012-07-25].

Dostupné z URL: <http://seap.einaudi.cornell.edu/system/files/DanceUnitComplete.pdf>

SHORT, Philip. (2005). *Pol Pot. Dějiny zlého snu*. Praha: BB/art. ISBN: 80-7341-610-7.

SOK, Sophet. (2003, 03.03). Pokus o vytvoření revoluční agrární společnosti. Kambodža 1975-1979. *Pražský web pro studenou válku*. [online]. 2. [cit. 2012-07-13].

Dostupné z URL: <http://www.praguecoldwar.cz/kambodza.htm>

SOPHOAN, Pich. (1997). Educational destruction and reconstruction in Cambodia. In: *Final Report and Case Studies of the Workshop on Educational Destruction and Reconstruction in Disrupted Societies. 15-16 May 1997, Geneva, Switzerland*. [online]. Kapitola V., str. 43-50. [cit. 2012-07-21].

Dostupné z URL: http://www.ibe.unesco.org/publications/free_publications/Tawil5e.pdf

SOUKUP, Václav. (2005). *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN: 80-246-0337-3.

SOUKUP, Václav. (2011). *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-432-8.

SOUTHWORTH, William A. (2001). Archeology in Cambodia: An appraisal for future research. *Center for Khmer Studies - Siksacakr* [online]. 1. [cit. 2012-03-15].

Dostupné z URL:

<http://www.khmerstudies.org/downloadfiles/publications/siksacakr/no1/archaeology.pdf>

TARANTOVÁ, Lydie. (1984). *Apokalypsa a znovuzrození*. Praha: Melantrich. Bez ISBN.

THERA, Nyanasatta C. (1995). *Základy buddhismu*. Praha: Alternativa. ISBN: 80-85993-16-3.

UNESCO & IIEP – International Institute for Educational Planning. (2011). *Education and Fragility in Cambodia*. [online]. [cit. 2012-07-12].

Dostupné z URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002110/211049e.pdf>

UNESCO. (2006a). Sbek Thom, Khmer Shadow Theatre. In: *Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity. Proclamations of 2001, 2003 and 2005*. [online]. Str. 26. [cit. 2012-07-20].

Dostupné z URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001473/147344e.pdf>

UNESCO. (2006b). The Royal Ballet of Cambodia. In: *Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity. Proclamations of 2001, 2003 and 2005*. [online]. Str. 25. [cit. 2012-07-26].

Dostupné z URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001473/147344e.pdf>

VANNA, Peou. (2005) *The Quiet Movement of Buddhist Women In Cambodia* [online]. [cit. 2012-07-28].

Dostupné z URL: <http://www.docstoc.com/docs/59476067/Quiet-Movement-of-Buddhist-Women>

Zapalme starou trávu. (2003, 07. 11.). [online]. *Zpravodajský server Hospodářských novin*. [cit. 2012-07-13].

Dostupné z URL: <http://hn.ihned.cz/c1-13613240>

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Domeček pro duchy <i>san phra phum</i>	9
Obrázek 2: Chrám Angkor Vat nedaleko Siem Reap.....	17
Obrázek 3: Chrám Ta Prohm nedaleko Siem Reap.....	18
Obrázek 4: Památník obětí režimu Rudých Khmerů Choeung Ek na okraji Phnom Penhu.....	44
Obrázek 5: Bývalá věznice Tuol Sleng	45
Obrázek 6: Interiér chrámu Vat Phnom v Phnom Penhu	70
Obrázek 7: Buddhističtí mniši v komplexu Angkor Thom.....	72
Obrázek 8: Současný chrámový komplex Angkor.....	78
Obrázek 9: Škola na okraji Phnom Penhu	97